

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HERCEG JÁNOS: SZEPTEMBER (NOVELLA)
GION NÁNDOR REGÉNYÉNEK RÉSZLETE
NÉMETH ISTVÁN: LÍRAI NAPLÓ
BRASNYÓ ISTVÁN ÉS VUK KRNEVIĆ VERSEI
KEMÉNY KATALIN HAMVAS BÉLA-TANULMÁNYÁNAK
ELSŐ RÉSZE
TOLNAI OTTÓ EMLÉKEZÉSE DOBÓ TIHAMÉRRÁ
BOSNYÁK ISTVÁN KAPCSOLATTÖRTÉNETI
TANULMÁNYÁNAK BEFEJEZŐ RÉSZE

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1987

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LI. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

- Herceg János:* Szeptember (novella) 1085
Gion Nándor: Börtönről álmodom mostanában (regényrészlet) 1092
Németh István: Lírai napló 1101
Brasnyó István versei 1109
Vuk Krnjević versei 1113
Brasnyó István: Macula (regény, XII. rész) 1118

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Kemény Katalin* (Budapest): Élet és életmű (tanulmány, 1. rész) 1138
Tolnai Ottó: Hajrá, Ecset! (emlékezés, 2. rész) 1154
Bosnyák István: „Lehetetlen” kapcsolatok „lehetetlen” időkben (jegyzetek a XIX. századi horvát folyóiratok magyar és magyar—horvát anyagáról; befejező rész) 1171
Koltai Tamás (Budapest): Shakespeare- és Csehov-minták (esszé) 1180

SZEPTEMBER

HERCEG JÁNOS

Abban az évben az ősz korán beköszöntött. Szeptember végén, Mihály napján, amelyet mindig a verandán ünnepeltünk, lévén nagyapaméga apa névnapja, s alattunk Dörömböző bandája muzsikált estétől reggelig, mintha máris rozsdás lett volna a nyárfasor. Úgyhogy most Suki Laji, a bolond se jött mezitláb az artézi kútról a két kanna vízzel, mert anyaméga képtelen volt megszokni a kastélybeli kutak vizét. Hiába csóválta rosszállóan a fejét a nagymama:

— Pedig milyen rég volt, hogy a fiam elhozott Biharból! Megszokhattad volna ennyi idő után!

A „fiam” — ahogy kizárólag anyához szólva emlegette apaméga nevét a nagymama — akkor már rég nem élt, s a nagymama is meghalt utána, mi mégis ott ültünk a verandán Mihály-nap előestéjén, mintha semmi se változott volna.

— Fene egye meg ezt a bűdös cigányt! Hogy meg tudta jegyezni apátok nótáját! — mondta anyaméga súgva, amikor alattunk elkezdték cincogni: „Csendesen, csak csendesen...” S azzal nekünk is hátat fordítva emelte szeméhez a zsebkendőjét, mintha elérékenyedése az ő magánügye lett volna.

A mi családukban mindenki magában élt, láthatatlan ellentétek feszültségében, s így hát csak ültünk magunkban a rég elsápadt hagyományhoz híven, mintegy a közeli szőlőhegy változatlanságát utánózva, pedig az itt is, ott is kigyulladó apró fényeivel barátságosabb hangulatot árasztott, mint az, amely e kötelezőnek vélt ünnepi estén anyával meg Zsizsivel együtt hármunkat körülvelt. Alattunk, a folyó felől egy-egy hajó beledudált a csendbe, s a hegyoldal prés-házai előtt gyújtott tüzek füstje a pincszerei estékhez illő, szüreti gulyás illatával szállt felénk. A banda muzsikáját is jelentősen befolyásolta, ahogy a kezdeti, magas hangok a többszöri ismétlésben férfias mélabúval mind mélyebbre szálltak, úgyhogy inkább már

csak a gordonka hallatszott, szegény apa emlékét idézve, s a nagybőgő brummogását csipkézték körül kislányos ujjongással a hegedűk.

— No, elég volt! — lépett a veranda korlátjához anya. — Menjenek isten hírével! Talán még akadnak másutt élő Mihályok!

Én meg leszaladtam a lépcsőn, kezébe nyomtam az öreg Dörömbözőnek egy nem túl nagy bankjegyet.

— Köszönöm alásan! — hajtotta meg magát az alacsony, kövér ember asztalmasan lihegve és sűrű bagószagot árasztva maga körül.

Azzal aztán libasorban el is kocogott a banda a holdfényben, hogy mulattató vagy siratódal helyett a nyárfasor zúgjon a szélben, es anya, összehúzva magán a fehér, horgolt kendőt, ugyancsak elvonuljon.

Ez volt az utolsó névnap-i köszöntő azon a háború végi őszön. Dörömböző nemsokára meghalt, a világ is megváltozott körülöttünk, csak a hegy maradt változatlan, és alattunk a folyó, hosszú sorban uszályokat vontató hajókkal, itt-ott újra a kormányos feleségével a fedélzeten, mert elmúlt a veszély, kiakaszthatta megint a mosott ruhát száradni.

Tulajdonképpen vége se volt még hivatalosan a háborúnak, amelyből mi, isten háta mögötti, kastélybeli magányunkban sem éreztünk sokat. Éppen csak félni kellett, hogy angyalbőrbe bújtatnak engem is, kivisznek a frontra, és Zsizi fojtotta szomorú Chopin-szonátákba bánatát a zongorán, Solymosi Tibor után epekedve, aki ottragadt valahol Voronyezs alatt a fogságban. Rajtunk viszont átment a háború, északra fordult, s mi afféle exlex állapotába kerülünk, de már a várható béke biztos tudatában.

A Mihály-napot követő reggelen Suki Laji riasztotta fel a házat:

— Tekintetes asszony! Tekintetes asszony!

— Mit ordítasz már megint? — ment ki Kata, a vén cseléd, aki kislány kora óta szolgált nálunk, s mikor férjhez ment, az ura, János a kocsisunk volt. — Gondolod, süketek vagyunk? Bolond!

De az csak állt, pedig már a szokásos pohár pálinkát is lehajtotta, csak állt anyára várva, s tisztelete jeléül a magas cilindert is lekapta fejről, amellyel ugyancsak az öreg cseléd ajándékozta meg, amikor szegény apa szekrényében rendet csinált, mert beleesett a moly, s a bolond aztán büszkén hordta ezt az uraságtól levetett holmit a sárga nadrágjához, térdén a két fekete folttal.

— Lóverseny lesz! — kiáltotta boldogan, mint valami örömhírt

— És itt jön Rade Radan! Látom a fák között! Hova jöhetne más-hová!

— Rade Radan? — nézett nagyot anya, és Zsizsi szintén kiha-jolt kócosan erre a hírre az ablakon. — Vajon mit akarhat nálunk?

És csakugyan ő volt, Rade Radan, aki azokban a napokban első ember lett odalenn, a faluban. Nem bújkált többé, nem kellett már bemennem hozzá a park mögötti kukoricásba; időnként szalonnával és egyéb ennivalóval, hogy üzeneteket bizzon rám.

— Te, nehogy elmenj nekem! — mondta egyszer nevetve. — Jó lódoktorra mindig szüksége van a népnek!

Most sötét ruhában jött, nyakkendősen, és meghajtotta magát anya előtt.

— Rade Radan vagyok! — mondta, és elsötétült a szalon, ahogy hatalmas alakjával elállta a világosságot az ajtóban, és Zsizsivel is kezét fogott.

— Remélem, nem jöttem rosszkor — mondta. — De egyszer már igazán belülről is látni szerettem volna a kastélyt, nemcsak a tor-nyát!

— Nagyon örülünk a látogatásodnak! — léptem hozzá én, mert attól tartottam, hogy anyát ezúttal elhagyja hagyományos udvarias-sága. — Ez a húgom! — mutattam Zsizsire. — Ha eddig nem is-merted volna!

— Sajnos, csak messziről! — mondta Rade Radan, s eközben oda-kintről hallani lehetett, amikor anya kiment, ahogy az öreg Kata összecsapta a kezét, s úgy kiáltotta, mint aki nem hisz a fülének:

— Rade Radan! Jézus Mária!

Ha nem félnék a nagy szavaktól, azt kéne mondanom, hogy Ra-de Radan megjelenésének jelenete történelmi volt. Meg aztán el is koptak a szavak az idő használatában, ha százszor egy világ válto-zott meg körülöttünk, s több mint negyven év távolából olyan mind-ez az emlékeimben, mint valami álom, el is némultak az én fülem-ben azóta mind a himnuszok, hiszen megöregedtem.

— Egy kis ünnepséget szeretnénk rendezni itt, nálatok, a park-ban! — mondta Rade Radan, és napbarnította arcával Zsizsi felé mosolygott. — Barátunk voltál, bizonyára megérted a fiatalság örö-mét!

Nem fényes nappal jöttek másnap, ahogy gondoltam, hanem es-tefelé, a homály biztonságát választva a mulatsághoz. Páronként tűn-tek fel a fák között, ünneplőbe öltözött parasztlányok és legények, legtöbbszörük nem ismertem, s így meglehetősen félszegen álltam tő-

lük kicsit távolabb, amikor körülfogták egymásba kapaszkodva a nefelejcsgruppot, amely persze már nem kéklett virágzón s vidáman, mint tavasszal, s halkán énekelve táncolni kezdtek.

— Mi az, te nem táncolsz? — kiáltott rám fekete lova nyergéből Rade Radan, mert ő néhány legénnyel lovon érkezett, melyeknek sörényébe fehér törülközőt kötöttek, mint a lakodalmakban. — Vezess elő magadnak egy lovat!

Mi sem lett volna egyszerűbb, mint elmenni az istállóba, s megkérni az öreg Jánost, nyergeljen fel egy lovat nekem. De erre már nem tudtam elszánni magamat. A barátságunk se volt még olyan régi Rade Radannal, a többieket meg alig ismertem ahhoz, hogy most egyszerűen elvegyüljek közöttük. Rade Radan ugyan félbemaradt diák volt, és katonaszökevény, mégse tudtam mindjárt egészen leküzdeni vele szemben bizonyos idegenkedést. Pedig akkor már hetek óta szövetségese voltam abban a veszélyes várakozásában a változásnak.

— Doktor úr — szólt rám újra kicsit gunyorosan, mert nem sokkal előbb kaptam meg állatorvosi oklevelemet, amiről ő is tudott —, akkor legalább igyál velünk egy kortyot! Mint házigazda.

Mert János kocsisal csapra verettem egy kis hordó bort még előző nap, ami persze nem maradhatott titokban anyám előtt, úgyhogy le is szidott, mint egy taknyos gyereket:

— Szégyen és gyalázat! Ezekkel adod össze magadat? Ezekkel, akik majd mindent elvesznek tőlünk? Földönfutók leszünk! Ezekkel mulatsz?

— Akkor hát a győzelemre! — emelte most magasra poharat Rade Radan, s a győzelmet éltették vele kórusban a többiek is.

Én kissé hátrahúzódva, egy fának támaszkodva álltam, s néztem a táncot, amelynek nem akart vége lenni. Szenvedélyesen vad, csodálatos éjszaka volt. Még mintha a lovakat is magával ragadta volna az ének ritmusa, nyugtalanul nyihogtak, s dacosan leszegték a fejüket, ahogy kikötve álltak a holdfényben, amely selymesen ömlött el szinte asszonyossá vált, kerek tomporukon, míg az izgatottan remegő, vékony lábuk mintha üvegből lett volna.

Ebben a részegen álmatag révületben, úgy tűnt, a táj is tökéletesen megváltozott. Szélesen kinyílt előttünk a hegy, s beömlött elénk a folyó, akárcsak valami tengerár követelt volna sötétlen helyet magának, úgyhogy az öreg nyárfák se maradtak sorban állva, félkörösen vették körül a partot, csupán előttünk hagyva kilátást valamilyen ezüstös útra a tengeren át a fák között, ugyancsak kép-

zelet és látomás korlátlan lehetőségeinek engedve. S azon az ezüstös úton egyszerre megjelent előttünk Rekettye István, a falu egy-szál rendőre.

— Mi van itt, az atyaistenit neki? — kiáltotta el magát, s az oldalán figyelő kardjához kapott, ahogy egy kötelességét tudó rendőrhöz illik, pedig a sapkája erősen csáléra állt, mint aki a pincék tájáról érkezett.

— Fel a kezekkel! Mert lelőlek, mint a kutyát! — állt elébe Rade Radan, s mellének szegezte a pisztolyát. A lányok sikoltozni kezdtek. Rekettye István meg lehalkítva a hangját csak annyit mondott csendesesen:

— Ne bolondozz, Rade! Hiszen tudod jól, hogy vigyáztam a házatokra, amíg a kukoricában bújdostál!

Rade Radan erre zsebre vágta revolverét, s azt mondta:

— Akkor most gyere, és igyál!

Én nagyon jól tudom, hogy nem mindenütt múlt el ilyen békésen, sőt mondhatnám, kedélyesen a háború. Hogy rettenetes áldozatokat követelt a hátszágban is, s szinte röstellem, hogy jómagam nem vettem ki részemet a szenvedésből. De mintha csakugyan — rendhagyó módon vagy véletlenül — a hegy alatt kuksoló, kis falu békés sziget lett valami csoda folytán a köröskörül lángban álló, millió és millió halált követelő világban. Itt, a közelünkben is láttam még nem olyan rég halottak napján koszorút dobni a folyók vizébe, a temetőkből meg névtelen sírokon gyűjtött gyertyát a kegyelet a ki tudja hol elveszett hozzátartozóért.

Fényévnyi messzeségből idézem vissza azt az éjszakát szeptember végén, itt-ott talán ki is ejtve vagy könnyedén felnagyítva valamit a messzire szállt emlékezetből, s mégis mintha most hallanám Rekettye István hangját, miután elvették tőle azt az ócska szablyát, s ő nótára gyűjtött:

— Kukuruzi već se беру, haj, haj . . .

Nem táncoltam, nem énekeltem, és nem voltam részeg. De oly csodálatos hangulat vett körül, mint azelőtt soha sehol. Csak néztem a lányokat, a tündérivé lett tájat, s az is mesébe illő volt, hogy egyszer csak odafordultam Rade Radanhoz, aki időnként felkapott idegesen nyerítő lovára, és elvágatott valahova az előttünk kinyílt hegy ezüstös útján, majd visszajött megint:

— Te, ki az a kék szoknyás, fehér blúzós lány a nagy szemévei, az a koszorúba feltűzött hajú lány, aki ahhoz a fához támaszkodva áll?

— Vera Szaszulics! — vette oda Rade Radan, úgyhogy könnyű lett volna el is hinnem, amit mondott, mert ilyen lehetett az orosz anarchista lány is csakugyan, ilyen ábrándos, ahogy kicsit kinyílt szájjal mosolygott, s látni engedte fogának gyöngysorát. De Vera Szaszulics rég eltűnt az orosz hómezőkön vagy a cár börtönében, ki tudja már, ez meg itt volt, elérhető távolságban, csak oda kellett lépnem hozzá, és minden átmenet nélkül szájon csókolni, mintha ez is egészen természetes lett volna itt.

— Emlékszel? — fordultam hozzá jó tíz évvel ezelőtt, amikor a kis hajó kitett bennünket Taorminában, ahol a tenger éppilyen félkörösen öblösödik ki. Persze nem kukoricással a háttérben, hanem a Teatro Greco romjaival, míg ugyanaz az ezüstös út Messinába visz és Calabriába, samaras kordékkal a fák között, fölöttük az Etna havasan foltos fehérségével a kék ég alatt. A lélekelemzők szerint az álmok visszatérnek, s így nemsokára, sajnos, azt kellett hinnem, hogy talán ez se valóság volt ezen a kirándulásunkon, hanem csak álom, amellyel a szépség istennője, Vénusz ajándékozta meg mintegy búcsúként a szerelmeseket, mielőtt el kellene válniuk.

Az a szeptember végi este azonban igaz volt, minden álomszerűségében is valóság, sorsdöntően igaz.

— Gyere! — mondtam neki akkor este, amíg körülöttünk véget nem érőn folyt a tánc, amelyet a lovak izgatott dobogása kísért, de amitől Rekettye István közrendőr nyugodtan elaludt egy öreg nyárfatóvében, Rade Radan meg minduntalan elvágatott, majd visszajött megint, ahogy azon a szeptember végi estén másfelől is feltűntek ilyen békét ünneplő lovasok az országutakon.

— Gyere, Mira! — szoltam halkán a lányhoz, akit néhány perce ismertem meg, de tele voltam a bőre illatával, elmerültem szelíd mosolyában, a szeme fényében abban a sötétségben is, mert messze volt még a hajnal.

De akkor már fel kellett kapnom, s hazáig meg sem állni vele.

— Szent isten! — kiáltott fel reggel anya, s hátat fordított, eltakarta kezével a szemét, amikor a lehajtott fejű, könnyező Mirát magam után húzva megjelentem a verandán, és Zsizi is megkövülten nézett ránk kezében a gőzölgő, meissenai rokokó teáskannával. — Jézusom, ne hagyj el! Kit hoztál, édes fiam?

— A jövődő feleségemet, anya! — mondtam oly nyugodtan, mintha ez lett volna a világ legtermészetesebb dolga. — Kérlek, próbáld szeretni, anyám.

Villámgyorsan megfordult, de nem jött felénk, állt, úgy nézett

ránk keményen és szigorúan, aztán egy végtelennek tetsző pillanat után lassú léptekkel felénk jött, kitérte sírva a karját, és magához ölelte Mirát.

Zsizi meg se várta a szívszorító, drámai jelenet végét, berohant a szalonba, s vadul belevágva a zongorába, valami számomra ismeretlen dallamba kezdett. Mi hárman egymást átölelve sírtunk.

E merőben teatrális jelenetbe messziről belejátszott a zászlókkal vonalú lovasok zajongása.

És most már Mira sincs többé.

Matlárháza, 1917. VII. 4.

BORTONRÓL ÁLMODOM MOSTANÁBAN

Regényrészlet

GION NÁNDOR

Elővettem három vizespoharat, az asztalra raktam őket. Istenfélő Dániel pedig görög konyakot töltött mindegyikbe. Félig töltötte a poharakat, és ittunk az üzbég kőfaragók és a török cukrászok egészségére. Részemről ez igen nagy óvatlanság és felelőtlenység volt, mert egy esetleges éjszakai ellenőrzés nem bocsátotta volna meg a konyakozást, szolgálatban szigorúan tiltották az italozást, akár ki is rúghattak volna az állásomból, mostanában azonban ritkán jártak éjszakánként az ellenőrök, és az átélt izgalmak után nagyon jólesett az olajos, görög konyak. Vagy csak én éreztem olajosnak? Szóval, iszogattunk ott hármásban, elégedetten és kissé álmosan, kibámultunk a csendes utcára, ezen az éjszakán már végképp eltűntek a rendőrök a környékről, eltűnt a Mágnsok bandája is, kocsik sem jártak az úton, csak két nagy kandúr jött át az úttesten, egy fehér és egy fekete. Kucsuk cukrászdájának a sarkánál bukkantak fel, ráérősen szétnéztek. aztán puha léptekkel átkocogtak az úton, elől a fehér, mögötte a fekete macska, eljöttek egészen a gyárkapuig, ott balra fordultak, a szemételep felé. A gyár mögött ugyanis szemételep volt. Azazhogy régebben ott egy szép kis völgy volt, zöldellő nyárfákkal és bőven termő szederbokrokkal, gyermekkoromban még rengeteg vadszedret ettünk ott, a völgyben, a nyárfák alatt, de egy szép napon valakinek eszébe jutott, hogy a völgyet fel kellene tölteni, azután építeni lehetne oda valamit. Kivágták a nyárfákat, és elkezdték feltölteni a völgyet szeméttel, mindenféle bűzös hulladék lepte be a szederbokrokat, a környékről mindenki oda hordta a szemetet, és a városi szemeteskocsikat is oda ürítették ki. A szemétkupacok között pedig megjelentek a kóbor macskák, élelem után kutatottak, és prüszköltek egymásra, éjszakánként a portásfülkében sok-

szor hallottam a nyivákolásukat, látni azonban csak ezt a két macskát láttam, a fehér és a fekete kandúrt, amint minden éjjel átszaladnak az úttesten, az év legnagyobb részében selymesen sima volt a szőrük, és barátságos egyetértésben osontak egymás után, tél végén és kora tavasszal azonban, amikor eljött a párzás ideje, és a nőstény macskákat kezdték kerülgetni, fülsértő nyávogással estek egymásnak, tépett és borzas lett a szőrük, véresre harapták egymás fülét, bár az úttesten még ilyenkor is verekedés nélkül keltek át.

— Buharában vajon milyenek a macskák? — kérdezte Simokovics úr elmélázva a konyakospohár fölött.

— Fehérek és feketék — mondtam. — Esetleg cirmosak.

— Sárgák — mondta határozottan Dániel. — Buharában főleg sárga szőrű macskák élnek.

— Miért éppen sárgák? — kérdeztem.

— Én még nem felejtettem el a földrajzot — mondta nagyképűen Dániel, és újabb adag görög konyakot töltött a poharunkba — Buhara egy nagy sivatag közepén van. A sivatagban pedig rengeteg sivatagi róka szaladgál. Ezek módfelett ravasz és módfelett vérengző állatok, megtámadnak minden náluknál kisebb élőlényt, tehát a macskákat is. Csakhogy a buharai macskáknak halványsárga szőrük van, és ha meglapulnak a halványsárga homokdűnék között, olyanok lesznek, mint a kaméleonok, egybeolvadnak a környezettel, és a sivatagi rókák nem veszik észre őket. Szimatolva, támadásra készen bolyonganak a sivatagban, és nem veszik észre, hogy a macskák ott lapulnak a homokban. Merthogy a buharai macskák sárgák.

Hosszasan eltöprengtünk ezen, Simokovics úr később azt mondta igen gondterhelten:

— Ebben lehet valami igazság. Mármost hogy a buharai macskák sárga szőrűek. De mi van akkor a kőfaragókkal? Az üzbég kőfaragókkal?

— Mi kellene, hogy legyen velük? — kérdeztem.

— Ha arrafelé mindenütt sivatag van — mondta még mindig gondterhelten Simokovics úr —, akkor hol tanulta ki a szakmát az a rengeteg üzbég kőfaragó, aki aztán felépítette a Tadzs-Mahalt. A sivatagban csak homok van, kő nincs.

— Nagyon ráunhattak a sivatagra és a sok homokra — morfondírozott Dániel. — Ezért aztán nekivágtak a nagyvilágnak, elindultak India felé. Bizonyára hatalmas, sziklás hegyeket kellett megmászniok, ezeket útközben megfaragták, kitanulták a szakmát és már mint képzett kőfaragók érkeztek Indiába, és itt fáradtságos

munkával bár, de felépítették a gyönyörű Tadzsh-Mahalt. Ez az egyetlen magyarázat.

— Lehet — mondta elgondolkozva Simokovics úr. — Bár az is lehet, hogy a sivatagban is vannak hegyek. Kopár, sziklás hegyek. Akkor viszont már otthon megtanulhatták a kőfaragást. Ennek mindenképpen utánaérezek. Okvetlenül el kell utaznom Buharába. Beszélni akarok az üzbégekkel.

— Engem most inkább a törökök érdekelnek — mondtam. — A török cukrászok. Szeretnék tőlük kérdezni valamit.

— Mit? — nézett rám Dániel.

— Azt, hogy hova rejtették el olyan villámgyorsan azt a rengeteg italt a rendőrök előtt.

— Nem fogják megmondani.

— Lehet, hogy én megtalálom a rejtekhelyet.

— A rendőrök sem találták meg.

— De én esetleg megtalálom.

— Rendben van — mondta Dániel. — Átmegyünk Kucsukhoz, ha megtalálsz a rejtekhelyet, kapsz ajándékba egy üveg görög konyakot. Ez az üveg úgyis kiürült már.

— Mit kapok én, ha megtalálom? — kérdezte Simokovics úr.

— Szintén egy üveg konyakot — mondta Dániel.

— Nem kell a konyak — mondta Simokovics úr. — Tíz baklavát kérek. Nagyon ráéreztem az édességre. Mostanában nemigen futja rá a nyugdíjamból. És így télidőben a képeimből is igen keveset tudok eladni.

— Rendben, meglesz a tíz baklava — mondta Dániel. — De maga sem találja meg az italokat.

— Ti ketten menjetek át Kucsukhoz — mondtam. — Hamarosan én is utánatok megyek. Mindjárt itt lesz a váltás. És a portásfülkében rajtam kívül nem tartózkodhat senki. Szeszest italt pedig szigorúan tilos fogyasztani.

— Ki vált fel? — kérdezte Dániel.

— Az öreg Šarić — mondtam.

— Nagy piás volt az öreg valamikor — mondta Simokovics úr. — De amikor már fel akart robbanni a mája, hirtelen áttért a tejre és a teára.

— Az alkohol szagát még most is megérzi száz méterről — mondtam. — No, tűnés innen!

Simokovics úr és Istenfélő Dániel elmentek a kiürült üveggel, átballagtak az úttesten, bezörgettek, azután bementek a cukrászdába.

Szürküllött már, jelentkezett a homokszínű, téli hajnal. Kiszellőztetem a portásfülkét, elmostam és elraktam a poharakat, beleszimatoltam a levegőbe, nem éreztem a konyak szagát.

Megjött az öreg Šarić, ő viszont mindjárt gyanút fogott.

— Kocsmaszag van itt — mondta. — Mi a fenét csináltál az éjszaka?

— Két macskát figyeltem, ahogy átkelnek az úton — mondtam. — Egy fehérret és egy feketét.

Šarić csontos, morózus öregember volt, veszekedett mindenkivel, de azért időnként tudott rendesen is viselkedni, mert most azt mondta:

— Menjél haza gyorsan! Jönnek a munkások is már, észreveszik hogy tókrészeg vagy. Nehogy valamelyiknek a pofájába szuszogj.

Leszegttem a fejem, úgy mentem ki a gyárból, a munkásoknak hanyagul intettem, ők ügyet sem vetettek rám, ők is leszegték a fejüket, és behúzták a nyakukat, mert fáztak. Megzörgettem a cukrászda ajtaját, Kucsuk kinyitotta, előbb a homlokát ráncolta, aztán gúnyosan elvigyorodott, nyilván már tudta, hogy miért jövök. Beengedett, aztán bezárta mögöttem az ajtót.

A cukrászda közepes nagyságú, négyzet alakú, padlós terem volt, négyzet alakú asztalok álltak benne négyes, katonás sorban, az egyik asztalnál Simokovics úr és Istenfélő Dániel ült, kigombolták kabátjukat, mert Kucsuk már begyűjtött a cserépkályhába, egy másik asztalnál Kapossy Tamás bóbiskolt, a Lírikusok egyik alapító tagja, előtte félig kiürült görögkonyakos-üveg, ő bizonyára itt töltötte az éjszakát arra az esetre, ha a rendőrök visszajönnének, akkor nyilván riasztotta volna Kucsukot és annak számtalan unokaöccsét, vagy az ördög tudja, hogy mit kellett volna csinálnia, mostanra mindenesetre már nem sok haszon lett volna belőle, a görög konyak megtette a magát, Kapossy Tamás meglehetősen elernyedt, bár felkapta a fejét, amikor a közelébe értem, rám meresztette véres szemét, és megkérdezte:

— Te sem akarod, hogy elszavaljam az Eltévedt lovast?

— Dehogynem — mondtam. — Imádom az Eltévedt lovast Majd később elszavalod.

— Jó — mondta Kapossy Tamás, és tovább bóbiskolt.

Megálltam a terem közepén, körülnéztem. Nem láttam semmi különöset, főleg nem olyan rejtékhelyet, ahová italosládákat lehetne elrejtetni. A falakon képek függtek: tájképek és egy középkori csatajelenetet ábrázoló olajfestmény, ami nem nagyon illett egy békés

cukrászdába. Végigmentem a falak mellett, itt-ott fontoskodva megkopogtattam a falat, még a csatajelenet mögé is benéztem, de ott is csak a síma falat láttam. Akkor az üvegezett pult mögé mentem, ott nézelődtem, a nagy üveglap alatt türelmesen váraakoztak a török cukrászsütemények, ez volt minden. Megtapogattam a cserépkályhát is, a tűz biztatóan duruzsolt benne, a falai már átmelegedtek.

— Kimennék a raktárba — mondtam.

— Tessék — mondta Kucsuk, és kinyitotta a hátsó ajtót.

Az udvarra léptem ki, itt Ali és Hasszán tüsténkedett, a triciklijüket rakták meg frissen sült kiflivel, süteményekkel és diósucorral.

— Meggebedtek a hidegtől, mire kikarikáztok az állomásra — mondom nekik.

Savanyúan rám mosolyogtak, nyilván tudták, hogy igazam van.

Az udvar végében hatalmas raktár állt. Odamentem, benyitottam, felgyújtottam a villanyt. Hát itt már el lehetett volna rejteni ezt azt. A nagy hodályban lisztes- és cukroszsákok voltak felhalmozva, dióbelet és mákot is láttam zsákszámra, aztán volt itt még két fagyaltoskocsi, rengeteg kisebb-nagyobb edény, egy csomó szerkenyű, amelynek nem ismertem a rendeltetését, a fal mellett pedig mézesbödönök. Kerülgettem a zsákokat, a fagyaltoskocsikat és az edényeket, szeszes italt azonban nem találtam, pedig kerestem elég sokáig. Biztos vagyok benne, hogy az éjjel a rendőrök is itt kutattak legtovább.

Mire kiléptem a raktárból, Ali és Hasszán már elmentek a triciklivel. Keresztülvágтам az udvaron, és benyitottam a konyhába. Édeskés, meleg levegő csapott az arcomba, a gyomromban megmozdult a görög konyak, összeszorítottam a fogaimat, és megpróbáltam éber maradni. Kucsuk további négy-öt unokaöccse végezte itt a munkáját, tésztát dagasztottak, kiflit sütöttek, cukrot olvasztottak, és mákot daráltak. Nem szóltak hozzám semmit, az egyikük, akit Szulejmánnak vagy Szelimnek hívtak, egy frissen sült kiflit nyomott a kezembe, ami tulajdonképpen pékárú volt, és nem cukrászsütemény, de Kucsukék rájöttek, hogy a kiflit sok ember vásárolja, különösen az állomás melletti kioszkban, így hát ráálltak a kiflisütésre is. Lassan majszoltam a kiflit, és megpróbáltam továbbra is éber maradni a cukorillatú, meleg konyhában, kerestem a rejtett zugot, amit még a rendőrök sem találtak meg. Én sem találtam meg.

Visszamentem hát a cukrászdába, leültem Simokovics úr és Iszenfélé Dániel asztalához, és azt mondtam:

— Eleget ittam ma éjszaka. Tulajdonképpen nem is szeretem a görög konyakot. Émelyeg a gyomrom tőle.

— Nem is való az mindenkinek — mondta Dániel.

— Vicc volt az egész — mondtam.

— Persze, hogy vicc volt — mondta Dániel.

— Szeretném, ha valaki elszavalná az Eltévedt lovast — mondtam.

Kapossy Tamás felállt a másik asztaltól, meghajolt felénk, kissé megtántorodott, de aztán mégis kiegyenesedett, és elkezdte szavalni az Eltévedt lovast:

Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrüből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.

Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bús nagyapáink óta...

Hibátlanul végigmondta a verset, és visszazöttyent a székére. Akkor fölkelte Simokovics úr, levetette télikabátját, és megkérdezte:

— Kezddhetem én?

— Mit? — kérdezte Dániel.

— A kutatást.

— Természetesen — mondta Dániel.

Simokovics úr a pult mögé sétált, rátámaszkodott az üveglapra, és magyarázni kezdett:

— A háború alatt itt rőfösüzlet volt. A Sröder-féle rőfösüzlet. Akkor is ezen a helyen állt a pult, persze egy másik pult, amely fából készült, és nagyon masszívnak látszott, de az aljába ravasz kis görgők voltak beépítve.

Kucsuk a cserépkályha mellett állt, sötét bőré, kopaszodó emberke volt, sötét bőre most lassanként kezdett elhalványodni.

— No, lássuk csak — mondta Simokovics úr. Nekidőlt a pultnak, és az meglepően könnyedén előrecsúszott.

Felugrottam az asztal mellől, és a pult mögé siettem. A pult helyén poros volt a padló, de semmi gyanúsat nem láttam. Simokovics úr azonban türelmesen tapogatta lábával a poros padlót, és egyszer csak hangtalanul felnyílt egy csapóajtó. Alatta sötét üreg tátongott.

— Kérek egy gyertyát — mondta Simokovics úr.

— Van ott egy villanykapcsoló — krákogta falfehéren Kucsuk.

Simokovics úr lehajolt, kitapogatta a villanykapcsolót, és felkattintotta a villanyt. Egy létra bukkant elő, Simokovics úr lemászott a létrán a mélybe. Utánamentem. Tágas pincébe jutottunk, a falak mellett pedáns rendben, egymásra rakva álltak a rácsos ládák, megpakolva görög konyakkal, skót whiskyvel és más külföldi itallal, az egyik sarokban kartondobozokban külföldi cigaretták lapultak. Lehet, hogy az éjszaka ezeket a ládákat és dobozokat rendezte Kapossy Tamás, bár nem egészen értettem, miért kellett mindezt ilyen szépen rendbe rakni, hiszen az italok és a cigaretták hamarosan úgyszólván átvándorolnak innen a környező kocsmákba, amelyek a Lírikusok területén vannak.

Felmentünk a létrán a cukrászdába, Simokovics úr eloltotta a villanyt, lecsukta a csapóajtót, visszatolta helyére a pultot, és leült a székére.

— Tíz baklavát kérek — mondta.

Kucsuk egy nagy tányérra kirakott tíz baklavát, és odaadta Simokovics úrnak. Simokovics úr élvezettel szemlélgette az édességet, megkóstolta, elégedetten bólintott, és teli szájjal mesélni kezdett:

— A háború alatt kommunisták rejtőzködtek a pincében, a rendőrség sohasem bukkant rá a rejtékhelyre, pedig keresték nagyon, mert tudták, hogy a környéken valahol sokszor igen fontos beosztású párttagok bújkálnak. Egyszer egy eléggé ismert elvtárs és elvtársnő is itt rejtőzködött heteken át kettesben.

— Nofene — mondta Dániel. — Legalább nem unatkoztak.

— Tisztességes, szüzi életet éltek — mondta rendreutasítóan Simokovics úr. — Sohasem szólták meg őket, soha semmiféle rágalom vagy pletyka nem hangzott el. Pedig az emberek elég rosszinulatúak.

— Hogy hívták őket? — kérdeztem.

— Ne mondjunk neveket — legyintett Simokovics úr. — Nevezük őket csak Elvtársnak és Elvtársnőnek. Szóval itt éltek sokáig, olyan sokáig, hogy az Elvtárs a végén klausztrófóbiás lett. Ez is csak azt bizonyítja, hogy tisztességes életet éltek. Még aztán a háború előtt az Elvtárs néptanító volt, főleg a tanyai iskolákban tanított, megszokta a tágasságot maga körül. Főleg büntetésből helyezték ki a tanyavilágba. Kommunista volt, magyar volt, tanító volt. ebből már egy dolog is elegendő lett volna ahhoz, hogy megbízhatatlanná váljék a hatalom szemében, persze, hogy az osztatlan tagozatú, sáros, poros, tanyai iskolákat varrták a nyakába, csak hogy az Elvtárs szerette ezeket az iskolákat és a tanyai gyerekeket, és megszerette a nagy tágasságot. Nem csoda, hogy klausztrófóbiás lett a pincében, a mi pincénk elég tágas, de hol van ez a szabad tanyavilágtól. Az Elvtársat hát sürgősen kiszöktették az erdőbe, és ő ott, a szabadban végigharcolta a háborút, de a klausztrófóbiája még így is megmaradt. Nem akart visszajönni a városba, a szűk utcákba, a kőfalak közé, ezért megint a tanyavilágba küldték, hogy szervezze meg a beszolgáltatást. És ő buzgón szervezte a beszolgáltatást, olyan buzgón, hogy egyszer felpofozott egy fiatal parasztot, egykori tanítványát, mert az nem tudott leszállítani két disznót. Az egykori tanítvány elsírta magát, mire elsírta magát az Elvtárs is, és klausztrófóbiája ellenére visszajött a városba. Itt ismét találkozott az Elvtársnővel, és összeházasodtak. Az Elvtársnő, aki nem lett klausztrófóbiás, állítólag azt szerette volna, hogy a pincében töltsék az első éjszakát. De ez valószínűleg csak amolyan sunyi pletyka. Mindenestre eljöttek még egyszer megnézni a pincét, lementek, de gyorsan fel is jöttek, mert az Elvtárs borzongott odalent, és aztán, mint minden rendes embert, akinek pénze van, elmentek a tengerre nászútra. Az Elvtárs élvezte a tengert, messzire beúszott, itt nem voltak körülötte pincefalak, tágasság volt mindenfelé, olyan messzire beúszott, hogy már nem tudott visszaúszni, elmerült a vízben. A holttestét napok múlva vetette partra a tenger.

— Honnan tudja maga mindezt? — kérdeztem.

— Sokat kószálok éjjelenként — mondta Simokovics úr. — És vannak még hozzám hasonló, álmatlanságban szenvedő öregemberek, ők is kószálnak éjjelenként. Találkozunk néha, és beszélgetünk mindenféléről.

— Ezek szerint mások is tudnak a rejtekhelyről? — rebegette Kucsuk.

— Nem kell megijedni — csitította Simokovics úr. — Mi csak

egymással beszélgetünk, mi, éjjeli öregemberek. Mások meg sem hallgatnának bennünket.

— Jobb is, ha erről nem beszél senkinek — mondta Kucsuk.

Simokovics úr széttékkintett a cukrászdában, és csöndesen azt mondta Kucsuknak:

— Vehetne már tőlem egy képet, és kiakaszthatná a falra.

— Ez igaz — helyeseltem. — Annak a csatajelenetnek a helyére sokkal jobban illene Simokovics úrnak egy utcarészlete diófával.

— Holnap hozhatja a képet — mondta Kucsuk.

— Akkor hát szépen megegyeztünk — mondta Dániel. — Miután Simokovics úr megette a tíz baklavát, ami igazán tiszteletreméltó teljesítmény, akár haza is mehetünk.

— Nagyon kívántam már az édességet — mondta Simokovics úr, és felállt.

Kucsuk elvette Kapossy Tamás elől a félig kiürült konyakosüveget, mire Kapossy Tamás is felállt. Kimentünk a cukrászdából, világos volt már az utcán, Kucsuk nem zárta be utánunk az ajtót. Elbúcsúztunk Simokovics úrtól, Istenfőlé Dániellel hazatámogattuk Kapossy Tamást, aztán mi is hazamentünk.

Otthon hallottam, hogy anyám a konyhában matat, bizonyára nekem készítette a reggelit, de nem volt kedvem reggelizni, besurrantam a szobámba, levetköztem, és gyorsan ágyba bújtam.

Az volt az érzésem, hogy alig aludtam egy keveset, amikor valaki megrázta a vállamat. Nehezen nyitottam ki a szemem, Istenfőlé Dániel magasodott fölöttem, kezében két fehér borítékot tartott.

— Hány óra van? — kérdeztem.

— Dél van. Felkelhetsz ebédelni. Álmodtál valami szépet?

Álmosan elgondolkoztam.

— Két macskáról álmodtam. Az úttesten mentek.

— Fehér és fekete macska?

— Nem. Két sárga macska.

— Sivatagi rókák nem voltak a közelben?

— Nem. A két sárga macska egy teherautó előtt menekült.

— Jól van — mondta Dániel. — Az a fontos, hogy börtönről nem álmodtál mostanában.

— Miért? Mi történt?

— Péntekre beidéztek bennünket a bíróságra — mondta Dániel, és a kezembe nyomta az egyik levelet. — A kerékpárlopás miatt. Péntekig lehetőleg ne álmodj börtönről, maradj a sárga macskáknál, remélem, sikerült elmenekülniük a teherautó elől.

LÍRAI NAPLÓ

NÉMETH ISTVÁN

ARACSI SZITAKÖTŐK

Föl kell tekernünk a kocsi ablakait a betóduló por miatt. Visszafelé jövet lemérjük az utat: a kövestől, azaz a törökbecse—beodrai műúttól kereken hat kilométer. Aki ebben a nyakig érő porban és hógutát okozó kánikulában vállalja a tizenkét kilométeres kitérőt, az előtt le a kalappal. Csakhogy amikor nekivágtunk, nem tudtuk, mire vállalkozunk. A híres romok — híresek-e vajon? —, mint valami délibáb, lebegtek a zöld tengeri, a kukoricatenger fölött. Ezek a romok csalogattak bennünket. A romok romantikus vonzása.

Évtizedekkel ezelőtt jártam már az aracsi romoknál. Legelőször Beodrán találkoztam ezekkel a történelmi kövekkel. Pontosabban egy jókora, faragott mészkődarabbal, ami az aracsi romtemplomból vándorolt be a faluba. Egy nagykapu oszlopa mellé ásta le a gazdája, kerékvetőnek. A környékbeli parasztok kocsiszámra hordták hosszú évtizedeken át a rom tégláit, köveit. Aztán amit nem húztak szét, a megmaradt falakat, falrészeket, úgy-ahogy konzerválták a régészek. Til-tul, nagyjából.

Az aracsi apátság, mint azt az okos könyvek följegyezték, középkori műveltségünk egyik fellegvára volt, és nemcsak a török hódoltság után került ilyen állapotba, amilyenben jelenleg is van, már Nagy Lajos király édesanyjának is ki kellett nyitnia bugyellárisát vagy jó hatszáz évvel ezelőtt, hogy romjaiból helyreállíttathassa. De akkor még volt miért helyreállíttatnia. Emberek, szerzetesek éltek falai között. Ezek a falak örökre eltűntek. Csak az egykori kolostor templomának a falaiból maradt meg ez-az. A főbejárat homlokzata. A torony egy része. A főhajó néhány oszlopa. A szentély.

Ezeket a romokat most galambok lakják, egy méhraj, a romokat körülvevő csalánost és gazfészket pedig szitakötők. Bánát talán minden szitakötője ide menekült, itt húzódott meg. Valami tervük lehet ezekkel a romokkal. Nem mondom, hogy alattomos tervük, talán épp angyali tervük. Ha majd annyian lesznek, hogy a szárnyukra emelhetik a romokat, hogy fölrepüljenek vele egy rózsaszín felhőuszályra. Mert itt, a földön úgysem kell már senkinek.

Minden rom, egy nyári kemence romja is, szomorúságot kelt az emberben, a mulandóság, az elmúlás érzését. Ennek a romokban levő pusztatemplomnak a látványa — nevezték így is — még valamiféle sérelmet is. Már azokban, akik a fullasztó hőség és por ellenére elzarándokolnak a lábaihoz, a romok lábaihoz. Azokban, akik származásuk és művelődésük folytán érzelmileg erősebben kötődnek ezekhez a romokhoz, mint, mondjuk, egy perui indián, aki legfőbb turistaként vetődhet el erre.

De mit talál és mit tudhat meg itt egy turista, ha véletlenül útba ejtené az aracsi romokat? A romokat meg sem közelítheti. Csalánerdő, burgying, áttörhetetlen bozótos veszi körül. Egyetlenegy csapás, ösvény nem vezet hozzá. Ha el is jutott idáig a kíváncsi turista — most porban és hőségben, ősszel sártengeren át, télen szügyig érő hóban —, szomorúan fordulhat vissza.

Mi csak azért is áttörünk a bozótoson, nem a virtus, az elkeseredés hajtott bennünket. És láttunk, amit láttunk. És míg elértük a nyár hevében izzó falakat, lassan megbékéltünk sorsunkkal. Megbékéltünk azzal, ami a szemünk elé tárult. Azzal, ahogy az évszázados, nemes romokat lassan birtokába veszi nem az enyészet, hanem a tenyészet. Ahogy benövik a faragott köveket a fűvek meg a fák. Éppúgy, mint az inkák ősi templomait az őserdő.

Hacsak a romok köré telepedett szitakötőhadak végre nem hajtják angyali tervüket.

LEVÉL SVÁJCBA

Idestova fél éve, hogy rendszeresen közreadom ezeket a föltételelesen „lírai naplónak” nevezett jegyzeteimet, mégpedig nemcsak a *Hid*-ban, itt-ott a lapjainkban is, még ha azokban nem is a szokásos gyűjtőcím alatt. Nem mondhatnám, hogy valami nagy visszhangra találtak. Ha maga a *Hid* főszerkesztője nem biztatna, tán már abba is hagytam volna. Pedig megpróbáltam bennük egy-két olyan szót, gondolatot elejteni, elrejtteni, amelyek talán nemcsak engem, egye-

dül csak engem foglalkoztatnak. De ezek a szavak és gondolatok feneketlen kútba dobott kövek: nem tudnak visszhangot verni. Legföljebb baráti csipkelődést: „majd megírod a lírai naplódban!” Természetesen ezt nem panaszként mondtam: úgy sincs kinek panaszkodnom. Most azért fogtam hozzá, hogy valamiféleképp válaszolhassak egy Svájból érkezett levélre. Mert mégis volt visszhang, valahol valakit mégiscsak szíven ütött egy szavam, ami, persze, nemhogy megváltoztatná meggyőződésemet, miszerint szavunk feneketlen kútba dobott kő, hanem csak megerősíti azt: a külföldi visszhang, ha mégoly szerény is, nemhogy pótolná, kárpótolná, éppenséggel ijesztőbbé, még süketebbé teszi a hazai csendet. Egy jegyzetemre válaszol a baseli levélíró, egy kis jegyzetemre, amelyben a haldokló nyelvről medítálok egy szavunk kapcsán. Arról, miként lett egy, külföldön dolgozó hazánkfia ajkán a „sózórásból” „sódobálás”. És hogy mi rejlik e módosulás, szókorcsozódás mögött. Levélíró ki mondja: „népünk egész huszadik századi tragédiája”. És a haldokló nyelvről szóló jegyzetem egyik mondatát parafrázálva megkérdi: „Miről ismerhető fel a haldokló író?”

Talán a mellébeszélésről, mondom én most.

Nagyon tömören ez a válaszom június elsején keltezett levelére. Leveléért, a levelében feszegetett kérdéseieért köszönet. Válaszomat, tudom, nem tartja kielégítőnek, de mert nem szeretnék a mellébeszélés bűnébe esni, abbahagyom. Már csak azért is, mert a mellemnek szegezett kérdést nemcsak nekem szánta. Gondolom, nemcsak nekem. Bár nagyon jól tudom, hogy a kérdés súlya mással, más író-társammal meg nem osztható.

HÍR HAZULRÓL

G. hozta a hírt, aki a nyár egy részét odahaza tölti. Estefelé, ahogy szekereznek be a faluba, valahol a falu szélén egy fiatalasszonyt pillantanak meg három aprósággal. Nem volt ebben semmi különös, tulajdonképpen akkor figyeltek föl rájuk, akkor vették őket észre, amikor valósággal megrohamozták azt a magányos, öreg eperfát az országút szélén. Amikor falni kezdték annak a fának földre, porba hullott gyümölcsét, az epret. Úgy, mint a sáskák. Úgy, mint ha aznap még nem ettek volna egy falatot sem. A szekeres hangoosan megjegyezte: „Ezeknek alighanem ez a vacsorájuk!”

G. nem fűzött kommentárt a hírhez, így nem tudom, hogyan hatott rá, mit válthatott ki belőle; engemet fölka-vart. Én voltam

eperszedő, én ettem epret, néha kenyérral is, mert úgy jobban ízlett. Nem mondom, hogy vacsora helyett ettem volna. De volt idő, amikor nem voltunk túlságosan messze attól, hogy vacsora helyett is. A szegény ember az eperfa termését vándortöpörtyűnek nevezte. Valóban az is volt: a vándorok eledele, „töpörtyűje”.

Meztelen talpam ma is emlékszik a kövér eprekre, ahogy a nyár forró porában rájuk lép. Nem szándékosan, mint egy kövér hernyóra. Terítve volt a föld eperrel, kikerülhetetlen sok eper volt. Bezárták belőle a libák, a kacsák, megkótyagosodtak tőle.

Eperszedők járták a falu utcáit, az országutakat is nagy eperfák szegélyezték. Nagy ponyvakkal, rudakkal, edényekkel, dézsákkal. Szedték, szedték az epret. Az óriási eperfa, ami az udvarunkban állt, évente többkazányi cefrét adott. Az eperpálinka volt a legolcsóbb ital, a „dudibrandy”.

Volt fekete eper, fehér eper, s volt tarka is, rózsaszínű. Az eper édes volt, mint a méz. A földre hullottat meglepték a méhek. Akárcsak eleven parázsra lépett volna az ember, ha az eperszemmel együtt egy méhecskét is összetaposott a lába.

Hirtelen ez jut eszembe a hazulról érkezett hírről. Késő este ülök a tévé előtt, de nem tudja lekötni a figyelmemet a műsor, pedig Kosovóról beszélnek, folyton azt a fiatalasszonyt látom három porontyával, ahogy megrohamozzák az eperfát. Ahogy a vacsorájukat falják az országút szélén, a nagy fa alatt. Ahogy lefújják az eperszemekről a port, mielőtt bekapnák. Vagy le se fújják, mert olyan éhesek.

Ezt a fiatalasszonyt látom a három gyermekével. Érzem, hogyan uralkodik el rajtam nemcsak a sírhatnék, az önsajnálát is. Talán nem is azt a szerencsétlen fiatalasszonyt siratom már, és nem a három éhes gyereket, hanem azt a kisiút, aki egykor voltam, aki az édesanyja száraz gallyért küldött az utcára, hogy aznap is begyűjthasson a leves alá.

A HALOTTAK SZEME

Fél év után végre itthon. Nem is tudom, hova menjek, kiket látogassak meg előbb: az élőket-e vagy a holtakat? Most már ők, a holtak vannak többen és csak látszólag türelmesebbek, mint az élők. Messziről visszatekintő, néma szemrehányásuk a sírukig kísér, mert szomorúságukban, síri elhagyatottságukban kiengesztelhetetlenek. Már csak ezzel a síron túli tekintetükkel kapaszkodnak belénk,

nem evilági árvaságukban. Mert ha még mi is megfedkezünk ró-
luk, ha elfeledjük őket, a teljes és végleges enyészet lesz a sorsuk.

Különös halottaim vannak. Azt már elmondtam, hogy anyai nagy-
apámat, a Kiss öregapát, akit mi egyszerűen „kisöregapának” hív-
tunk, pedig nem volt kicsi, kis termetű, egyenes tartású, magas, szí-
kár és szigorú volt, ezenkívül pincér, gépész és tanyai tanító, el-
mondtam már, hogy ezt a nagyapámat halála után harminc évre
fölvették a sírjából, hogy a fölszámlásra ítélt, közös temetőből
csontjait fölvigyék a „katolikus” Kálváriára, mert amikor meghalt,
ókatolikus lévén, csak a „közös” temetőbe kapott bebocsátást néhány
pravoszláv, ateista és református közé.

Egyik nagybátyám koporsóját egy év után költöztették más sír-
ba, pontosabban egy frissen megalapozott, családi sírboltba, amely-
nek ő lett az első lakója.

Özvegyét a sírok között találok. Megörül, amikor meglát.

— Gyere, megmutatom M. bátyád kriptáját. Nagyon szép. Én
meszeltem ki a falát, letettünk egy asztalt, padot, az asztalra egy
kancsó vizet, poharat, hogy ha megszomjazik szegény, ihasson, ott
van egy szál gyertya is, meg egy skatulya gyufa. És kilenc polc.
Az elsőn pihen ő. Majd oda tesznek le bennünket is megpihenni.
Amikor megcsináltattuk a kriptát, úgy gondoltuk, M. bátyádat föl-
vesszük és átvisszük oda, hogy együtt legyen a család. Ugye, na-
gyon jól csináltuk?

Bizonyságom, hogy igen. Nem kell biztatnom, hogy mondja el az
exhumálás körülményeit, boldogan meséli:

— Úgy gondoltam, ha már fölvevük, a koporsóját is fölnyitta-
tom. Elszaladtam az orvoshoz. Ismerte M. bátyádat, tudta, hogy ví-
zibetegségben szenvedett szegény, doktor úr, mondtam neki, adjon
nekünk egy papírt, hogy fölnyithassuk a koporsót, látni szeretném
még egyszer, tudja, milyen nyugtalan, ideges, csupa ideg ember volt
az én uram, tán csak nem fordult meg a koporsójában, hát megen-
gedte, adott hivatalos papírt, így aztán föl is nyitottuk. Tudod, mi-
lyen szép volt még mindig az arca? Még mindig mosolygott. Szép
volt a feje alatt a párna, a haja, minden. Tudod, hogy mindig sokat
adott magára. Megfogtam a cipője orrát, megmozgattam: nagytata, de
szép még mindig a cipőd. Feküdt, oldalán a két keze. — Keresztbe
tegyük a kezét, összekulcsoljuk? — kérdezték. — Ne! — mondtam.
— Maradjon minden úgy, ahogy volt. Kapott egy új szemfö-
delet, mert a réGINEK a része, ami kívül maradt a koporsón, elron-
gyolódott.

Az egészszet egy mindennapi eset egyszerűségével s derűjével mondja el. Nem úgy, hogy közben derül is rajta. A derű magában az előadásmódban van. A hangütésben.

Megnyugtató élmény volt számára, hogy megboldogult férjét halála után egy esztendőre úgy találta a fölnyitott koporsóban, ahogy most nekem elmondta, ahogy belehelyezték.

Egyszer már eltemette a férjét, akkor bizonyára el is siratta, és még sokáig újra és újra elsiratta, ha eszébe jutott, gyászolta, és lassan temette magában. Ez a másodszori temetés nem temetés volt. Inkább valami babonás, primitív, de legyűrhetetlen kíváncsiság: valóban úgy fekszik, ahogy letettük? Tényleg nem fordult meg a koporsójában? Megnyugodva tapasztalhatta, hogy nem. Akkor pedig minden rendben van. Vagy mégse? Olykor a halottak szemét jobban magunkon érezzük, mint az élőkét.

KIK VARRJÁK A SUBÁT?

Akivel beszélgetek, kerek hatvanhat éve él az Egyesült Államokban. A húszas évek legelején vándorolt ki egy kis, bánáti faluból, már kész mesteremberként, mesterségét — varrógépjavitó — a mai napig folytatja, igaz, nyugdíjba vonulása óta inkább csak szórakozásból. Hogy könnyebben teljenek a napjai. Kilencvenkét éves.

Beszédét ilyen kifejezésekkel fűszerezi: apró-cseprő; gyerkőckocromban; a szalma olyan száraz volt, mint a puszkapor; egyszer úgy elagyabugyáltak, hogy koldultam; az még magánjáró gép volt; nehéz volt az ugaron megfordulni; dolgoztunk látástul vakulásig; mirigy; elcsábított.

Megkérem, mondja angolul azt, hogy látástól vakulásig. Gondolkozik egy darabig, majd: „az angolban ez nincs”.

Nincs semmiféle nyelvészkedő hajlama, noha négy nyelven beszélt folyékonyan: a kivándorlásáig az anyanyelvén kívül németül és románul, kint megtanult angolul, azóta a románt teljesen, a németet is jócskán elfelejtette; csak az anyanyelvét nem felejtette el. Anyanyelvének a ritkábban használt szavait sem, mint például a fátyolfelhő vagy az elidegenedés. Nem felejtette el ennek a nyelvnek a természetes zengését, muzsikáját, hangsúlyát, azt, amit az idegenek talán a legnehezebben sajátítanak el. Azt, amit az angoltól mindez ideig — hatvanhat éven át — ő sem tudott teljesen elsajátítani: „talán minden szót tudok már, de egy született amerikai rögtön észreveszi a beszédemen, hogy nem angol az anyanyelvem”.

A bátyja fiának a felesége az itthoni rokon és vendéglátó, aki so-hase hagyta el a szülőfaluját, üdítő italt hoz ki az öreg sanyarika-szilvafa alatt felállított asztalra, s szíves szóval így kínál bennünket:

— Fogyasszanak egy kis szokot!

Nincs kizárva, hogy ha beszélgetőtársam is itthon marad, most nem ilyen mondatokat hallanék a szájából: „Ebben a kánikulában be kellett utaznom Kikindára, de nem volt szerencsém, mert a szluzbenica, aki a potverdákat kiadja, nem volt ott; valami szasztanakja volt éppen.”

Ebből a szempontból jó tehát, hogy kivándorolt? Ő kivételesen nem kever angol szavakat a beszédébe. De nem azért, mert nyolcvan évvel ezelőtt beleverte a fejébe a kisoroszi tanító, hogy az csúnya. Azért nem kever a beszédébe sem angol, sem más idegen szavakat, mert még mindig nem felejtette el anyanyelvének a szavait; beszélgetés közben olyan könnyedén szolgálják őt ennek a nyelvnek a szavai, mintha örökké csak ezt a nyelvet használta volna. Mintha egy tökéletesen zárt, anyanyelvi rezervátumban élte volna le életét. Pedig nem így volt, és az sem fogható rá, hogy anyanyelvének megőrzésében valamiféle céltudatos elvek vezérelték volna. Odahaza, Amerikában magányos sétáin, de családjá körében is már jó ideje csak angolul forgatja esze kerekét. Belső monológjait, az önmagával való beszélgetést angolul folytatja. Néha álmodik ugyan még magyarul, de a legtöbb álma „angol nyelvű”. Anyanyelve mégsem szenvedett csorbát, vagy alig szenvedett; ez a második természeti csoda, azonkívül, hogy erőben, egészségben ilyen magas kort megért.

— Odahaza van egy kis varrógép-gyűjteményem. Rábökve az egyikre, megkérdi egyszer a harmadik szomszédom, egy ötvenhatos magyar: ezen mit varrtak? Kiugrik a számon, hogy többek között ködmönt. — Az micsoda? — néz rám. Én is ránézek, valahogy úgy, legalább akkora meglepetéssel, ahogy ő énrám: — Hát nem tudod? — Nem — azt mondja. — Hát azt, hogy szörme? — Azt sem tudja. A subát már meg sem mertem kérdezni. De aztán belém bújt a kisördög: te, ecsém még csak harmincegy éve vagy kint, én több mint hatvan éve, és máris elfelejtetted, mi a ködmönt? Vagy soha nem is tudtad? Azt se tudod, hogy hívják azt a mestert, aki valaha odahaza a subát varrta? Meg is kérdezem tőle: — Tudod-e, hogy hívják azokat a mestereket, akik szörmével dolgoztak? — Nem tudom — csóválja a fejét. — Sose hallottad azt, hogy szücs? — Azt hallottam — mondja. — Van egy ilyen nevű ismerősöm. — Itt le-

zártunk mindent. Egy csöppet még meg is sajnáltam az ipsét. Vizsgáztatom szegényt, pedig jóllehet előbb kiszaladt, mint ahogy ott-hon megtanulta volna, kik varrják a subát.

Ő már akkor „szaladt” ki, amikor odahaza majdnem mindent megtanult. Fültanúként állíthatom, megtanult egy életre.

Órarckép ököllet, 1917. IV. 19.

BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI

FOGJÁK VERGILIUST

Fogják Vergiliust
kezét hátrakötik meg(bi)lincselik
kipeckelik a száját
daloljon nyakra-főre

HAJNALICSKA

Igenis
esendő véleménnyel
a szeméttelpek környékéről
drótkerítések mentén
és a hajnalicska fekete magjáról

akár a hosszú történet
kiindulópontjáról
ami végül is
ide vezetett

mintha sokasodna vagy valami
hasonló menne végbe
kék bársonyködös belsejében

FŰ NŐ

Kitavaszdik
a hatalom elidegenedett gócaiban
fű nő

emeli zöld sisakját
 állsziáját
 bontja zöld hátizsákját
 megnézni a holmit

a borotvát a vérnyomokkal
 a rozsdálló szappant
 a zsebtükröt
 a tűt
 a kétrét cérnát

rendben-e minden
 a világon
 mi maradt vissza
 a téli öltözék zsebében

hogy elhullott őszi magokból
 mi képes kelni
 városi kertészetekben
 ahol a gyöngén fizetett munkaerő
 mintha tulajdon sírját ásná

VÍZSZINT

Félvakon ide jutva
 mutatom májamat kevés epével
 feltárom zsigereimet
 hadd világítsanak
 ebben a szenttelen folyamatban
 hogy élni

Szakadatlanul rátérni a tárgyra
 egyes kitérővel háritom el magamat
 mielőtt végleg megszokottá
 válna a jajongás
 tajték lepné el a bőröm

Vad lepedékkal a nyelvemen
sós kiáltás csapódik akár a tenger
mennyei szirtfokoknak
angyali festményeken
Madonna homlokának

PAPÍRON

Papíron létezni
kibontakozott szírom szárny
türelmével a betűnek

látva a nagy folyamat
sejtve mennyien szomjan fognak veszni
hányan belevesznek
és mindez még semmi

túlhan a bástyát
létezni ehhez láncoltan
akár a fejsze fokához

összekötve és elszakítva ugyanakkor
mint aki semmit sem tanult
mindez nemigen volt rá hatással

nagy csukott könyvben
vagy kinyitott könyvben
amelyikből vér serked
és levesért állnak benne sorban
bizakodva türelmetlenül
akik a margón át tervezik a menekülést

LAKÁS

Vedlő vakolatú
földszintes városokban
ahol egykor lakás után jártunk

régebben vastag
kifent bajszú mesterek
fontos merénylet tervét
dédelgették
és mellkasukban francia gyártmányú
kézigránát dobogott

most ugyanitt
kemény művelés alá esnek
a szűk kertek
a nyirkosság az agyvelőig ér fel
a fal tövében elveszett
paprikajancsi lakik

Stöckler hadnagy, 1917. V. 20.

VUK KRNJEVIĆ VERSEI

SZARAJEVÓ AZ IGMANRÓL NÉZVE

Álló éjszaka süt a ragyogó holdvilág, boszorkánymester,
mintha nem lenne ébredés: egyik arca
vigyorogva leng, hogy bűtől epedj el, a másik meg
nem volt sehol, nehogy utat találj.

Ne nézd sötét éjének idejét, a csillogás mögött
kicsinyke fény hunyorog, akár a fulladozó.
Tágasság tenyérbe gyűjtve, kihűlt hamu,
a mímelő hívása: hogy eszedet veszítsd.

Békésen pillant rád víztől áttetsző szemével,
melyben a hold fénye ring: megnyílik
a föld televénye. Szája szemed hörpintette ki,
a holdtól agyad mind lágyan kiapadt.

Hideg érintéssel ha bőrödre terül, akár a kígyó,
átömleszti ereidbe vérét: hogy megrohadj.
Óriás teste holdfénybe burkoltan
fogát mutatja majd, észrevétlen falja föl szívedet.

Álló éjszaka süt a ragyogó holdvilág, akár a kórság,
mintha nem lenne rá ír: hajnaltájt magadhoz térve
látod, már késő. Véredet megmérgezte vére,
és körbe járva kering, akár a vak.

SZARAJEVÓ A TREBEVIĆRÓL NÉZVE

Íme, másik arca: a részeg verőfényen a minaret remeg az áthevült levegőben. A nap delelőjén évek is könnyűszerrel elszállnak. Hogy itt voltál s tovahaladtál, tudtul sem veszed, mint a fogadóból távozó.

Enyhén meg-megrezzenő, akár a sárga jegenyék a szél alatt, kislányka vagy, kinek melle inge alatt ugrándozik, míg a lejtőn fut lefelé. Behízleged magad, elvenni sóvár szemek világát.

Vakítón felcsillámló kép, óarannyal keretézve, ahogy bölcs ötvösök munkálkodták köréd: szíved pestistől fertőzötten a földben szunnyad, akár a súlyos kábulatokra csábító vágy, hogy megbabonázzon.

Még ittasultan táncolsz körbe, de a ragyogás mögül éj közeleg: lecsapódik a tejszínű fagyosság. csontokba veszi be magát. Még lengve ráng a minaret a szemben, ám a vastag nyirkosság rajtad ütött.

Alomba merült kép, sötétből és csúztól lefojtottan, a nap utolsó lövedéke homlokon talál, míg pestistől fuldokolsz a nedves éj markában, míg kihunysz az ökölbe szoruló kéz ujjai között.

SZARAJEVÓ A GRDONJRÓL NÉZVE

A nap a holdat űzi, a hegy mögé beűzi a pitymallatot föloldani. A város hótól belepve földeregett, mintha szűz hó takarná, mintha súlyos álom váltig nyomasztaná.

Megkövült térség, meredeken száll fel a füstöd, akár a gyertyatartó, s olvasnád magadra halotti beszédet. A hó bájosan burkol be zúzos miseruhába, akár a javasasszony, hogy megrontott lelked kigyógyítsd.

Sötét erdőkből, hegyekből, fennsíkokról
alászáll az odvas idő, a sűrű, déli szél.
Ragályod, kikezdve langyos fuvalomtól,
terjed, akár a bűz, nő fölpuffadt vízbefúltként.

Mutatkozol régi viseletedben, tettető,
sáros szurdokokkal, zavaros folyóval, amelyben
a szél hangjai dalolnak: míg új arcodat megleled
és pompától áthatva fölkinálad, mint elsődlegest.

Ám ahogy följebb ér a nap s a ködölés eloszlik,
ezt a ruhádat is leveti, hogy egészen lemeztelenedj.
A hó mögött, ha vonakodva egészen elolvad,
eszélős arcod tünezik majd elő.

BRECHT TÉRSÉGEIBEN

Itt nyugszik a szegény BB országa földjében,
a közös örökségben.

Az ördög ragadta el.

Kissé odébb a ház, ahol lakott.
Minden nagyon közel van. Színháza sincs messze.

Mínta mindent kéznél szeretne tudni.

Milyen sora lehet ott?

Itt, a színházban az ő szavait adják,
a házban Bertolt múzeuma van;
a sírban meg csontjai.

Minden húsa lemarva.

Csak a szavakat ízlelheted:
Maria A fellegként lebeg bennük.

Milyen sora van ott.

Madarak csipegetik a kölest, amit a feledésbe vetek
Bertolt lelke üdvéért.

Mohón szemelgetik.

A múzeum faláról az a gonosz japán maszk
mered rám, amelyet Brecht megénekelte.

Milyen sorod van ott.

Hallani szeretnék, nem csupán hallgatni téged.

Hallasz-e.

Ebben a temetőben sokkalta régebben fekszik Hegel.

Neki sem jobb.

BOSNYÁKOK A KURFÜRSTENDAMMON

A bosnyákok a Kurfürstendammon,
akár a doberani templom arabeszkjei.
Az arabeszkeket Konstantinápolyból hozták
a régi idők kereszties vitézei.
A bosnyákok vonaton érkeztek
megkeresni a kenyerüket.

Az arabeszkés oszlopok csillámlanak Mecklenburgban,
a bosnyákok Berlinben gödröt ásak maguknak.
Gyönyörűségés oszlopok örökre Doberanban,
a fáradt bosnyákok hazatérésről álmodnak.

Honfitársaim biztosan hazajönnek.
Nem hagyják befalazni magukat
e lerombolt templomba a Ku-dammon.

„Ez a kékes ködölése — mondja az egyik bosnyák —
Jekovacra emlékeztet engem,
amikor éjszaka fölgyulladnak a lámpák.”
Engem pedig a templomra Doberanban.

Honfitársaim hazajönnek, bizonyára.
Vagy elevenen, vagy ólomkoporsóban.
Nem itt fognak elporladni csontjaik.

UNTER DEN LINDEN

Ablakomból nézem a sudár hársakat,
csemetéket szinte.

Hajladoznak az észak felől fúvó
téli szélben.

Nyöszörög a szél a jégkéreg koponyacsonton,
engesztelés a lemészároltakért.

Nem figyelik ők a szelet, de halljuk mi:
ver a szív.

Az üveg mögül nézem a fiatal hársfákat,
nekifeszülnek a szélnek.

Reszketnek a fagyos éjszakában,
akár a siratóasszonyok.

BRASNYÓ István fordításai

MACULA (XII.)

Regény

BRASNYÓ ISTVÁN

Most végleg kifordulván az orgonalugasból, a burgyingből, ahová a háznép leginkább a dolgát végezni rejtőzött, bújt ide, mint valami trópusi szeánszra; tehát elhagyva a nem egészen egyeniesedett, egymástól nem kifejezetten tagolódott jellemvonásokkal elütő, emberi gyűlekezetet, akár valami gorillatanyát, fölhágtam a roskadt derekú autóbusz lépcsőjén, és igyekeztem magamnak alapos és védett rejtkehelyet találni, hogy majd itt a későbbiek folyamán valami felé haladva és — akként tűnhetne — határozott cél felé tartva, és átrobogva közben a mezozoikumon, a közép-állati kor minden fokozatán, olyan szintén föltételes megállókon, mint Triász, Jura, Kréta, ám ők, a személyzet, más állomások neveit is ismerték, amelyeket én még nem is hallottam, és már messze a hátunk mögött voltak, jóval túl Szörvendel szállásán, sorolták is visszafelé, azzal a magabiztossággal, hogy úgysem vagyok képes megjegyezni, sohasem fogom megtanulni az ilyen neveket, mint Perm, Karbon, Devon, Szilur, és az egésznek a tetejében, akár a sarkcsillag az északi égbolton, ott áll Kambrium, tehát messze innen időben és homályban az egész Paleozoikum, jaj, az ó-állati kor, aminek még híre-hamva sem volt sem a korábbi, sem a jelenlegi Ulnök Mama kancafarának, sem a magháza felé vezető, megformált árkoknak — szóval, ha az előttünk következő megállókon akadna valami szélhajtott fölszálló, rám ne ismerjen, úgy igyekeztem meglapulni, elfordítani a fejem, álcázni magam: nohát, micsođa küzdelem volt ez a térrel, az egyensúly megtartása az út váltakozó szakaszainak talajából kiütköző sziklagombák kalapján hányódó és odavissza vetődő járműben, akár egy tengeren a kainozoikum nekivadult viharában, hajnalközpörában, miközben balszerencsét sejtve átvág előttünk egy törpe füttyülőnyúl, mintha majd a kainozoikum: jövőben sohasem érnénk el a sejtett Óbecsére, maradnánk Szörvendel rokonai, magunk is Szörvendelek, mintha még annak idején eltévedtünk volna

az elburjánzott orgonalugasban, s hiába látjuk egymást, mégis keresnünk kell az egymáshoz vezető utat, kibiztosított egyensúlyérzékkel lebegve, lebőgve. Elbánt velünk ez a túl hosszú ideig tartó, szakadatlan fejlődés, úgyhogy végül is fölülkerekedett a semmi, az az igazi, a valóságos bölcséleti *Nichts*.

Vajon mennyit mutathat e földtörténeti újkor porviharában geológiai óránk? Fél hatot?

A csigavonal haladása a fél haton áll? Mint belső fülünk egyensúlyérzéke?

— Nem tudom, bátorkodhatnék-e előhozakodni a menetrenddel? — fordulok üzlettársamhoz, a kalauzhoz.

— Ha megkérhetném, tegye most félre az indulatait. Hányjon fitytyet nekik! — válaszolja.

— Nem az indulat beszél belőlem. Inkább az útitárs leküzdhetetlen közlésvágya...

— Akkor is azt tanácsolhatom, hogy takarékoskodjon az idejével. Ne vesztegesse ilyesmire.

— Zárt helyen sem? — Tehát vitorlakötél-idegzet kell ide a Hajóvitorla csillagképből, úgyhogy lapjával összetett tenyeremet, akár valami betett könyvet, két combom közé szorítom, hogy ne is érezzem a féltékenységet kis árbocomban.

— Még napvilágnál megérkezünk. Lesz még épp elég ideje gondolatot meríteni...

— Nemigen foglalkozom én gondolatok meregetésével — válaszolok elvgyorodva —, sokkalta inkább érdekelné a bátorság. Bátorságot honnan merítsek? Maga például honnan szokott bátorságot meríteni? — nyomom tovább a kavicsos szöveget. — Tiszáról, Dunáról? Valami forrása csak kell, hogy létezzen...

— Hozzáállás kérdése... Vagyis: önbizalom, ember! Önbizalom! Az hiányzik tebelőled!

— Sohasem bíztam meg magamban... Magában például sokkalta inkább megbízom. Szóval, kapható vagyok az ilyesmire. Ez még talán nem deviáns magatartás?

— Ehhez nem értek. Csak azt mondom: önbizalom. Önbizalom, magabiztosság, és a többi miatt ne fájjon az ember feje.

— Nem is emiatt fő az én fejem — kockáztattam meg.

— Hát?

— Hanem, hogy utálok Óbecsét... Mintha csontom törtem volna ott valaha.

— Óbecse, az nagy hely. Kiterjedt élet folyik benne. Igazi fürdőhely...

— Tudom — vágtam közbe. — Jonel bácsi is onnan várja a szent-ség érkezését.

— Melyikét?

— Biztosan mind a hétét. Ha már olyan nagy hely — zártam le ezt a vitát. — Hanem, ami az önbizalmat illeti... Maga magabiztos ember...

— Az vagyok! — vágta a fejemhez, mint valami jelentős sértést. Csak mi az ördöggel sérthetne meg engem? Épp engem... Olyan volt az egész, mintha a piacon lennénk.

— Akkor szeretném megkérni valamire.

— Engem? — kérdezte csodálkozva, mintha nem hinne a tulajdon fülének.

— Igen. Azt mondtam már, hogy magában jobban megbízom, mint önmagamban. A menyasszonyomról lenne szó...

— De ezt már tisztáztuk!

— Persze. Jonel papa rá a tanú.

— Nem ismerek én semmiféle Jonel papát.

— Dehogynem ismer. Azt, aki a szentséget várja. Azt, aki a busz érkezésekor mindig középen ül.

— Nem emlékszem rá.

— Dehogynem emlékszik. Mindenképpen kellene, hogy emlékezzen rá...

— Ha egyszer kiment a fejemből.

— Majd eszébe fog jutni. Ha felidézi a látványt, ahogy ott ülnek félkör alakban. Az öreg mindig középen ül, a többiek meg, mint egy-egy sötét szárny, jobbról és balról.

— No, jó. De mit akar a menyasszonyával?

— Én semmit. Maga akar vele valamit.

— Ezt már tisztáztuk.

— Persze, hogy tisztáztuk. De ha beszélne vele egyáltalán, mondja meg neki, hogy várjon rám.

— Ezt még hogy értsem?

— Értse, ahogy akarja, csak mondja meg neki, várjon rám. Vagy nem is: azt mondja, hogy várhat rám. Énrám ugyan várhat!

— No, álljunk csak meg: most mit mondjak, ha ez véletlenül szóba kerül?

— Azt, hogy énrám várhat!

— Szó szerint így?

— Szó szerint.

De elég lett volna, ha csupán Jonel papának mondja, majd ő átadta volna az üzenetet. Ám nem akartam újra vitát kezdeni ezzel, mert még előhozakodott volna a viteldíjjal. Különbösen Jonel papát éreztem egyik legmegbízhatóbb emberemnek: ahogy sütközik az ősz végi napon, és a szemüvegét törölgeti a fehér zsebkendőjével. Azután gondol egyet, belefújja a kendőbe az orrát, majd, mintha mi sem történt volna, folytatja a szemüveg dörzsölését, és azt az egészet rákeni a len-

csékre, s utána az orrára biggyeszti, hogy vajon mit lát, mi változott meg a világban? Na, mi újság van?

Bizony, semmi... Mintha minden maradt volna a régiben. Egy bizonyos: kár az embernek erősebben törnie a tollát, ha egyszer ezt az új-állati kort éljük.

Azután annak a porviharnak a végén megláttuk Óbecsét, a fürdővárost.

Kár, hogy nem újonnan talpalt és frissen vikszelt csizmában érintette lábam a földjét, hanem csak abban a repedezett fejű régiben, ha lottvirrasztóban léptem le a busz felső lépcsőjéről... Nagyot ugrottam, mielőtt a nyakamba szakadt volna az a tákolmány, őselet vagy -roncs: a fél hat táj redkívu!l, roppantul veszélyes időpont a számomra.

Sehol egy lélek az utcán, minden ajtó zárva. Vajon milyen nap lehet ma? Vagy csupán a napszakot vétettem el helyrehozhatatlanul, és adaptálódnom szükséges a szülő égövméhez?

Jaj, most receptet szeretnék fölírtni magamnak, de hol folyhat itt ilyentájt rendelés? Semmi különös az egész, fejből is tudom, már volt időm megjegyezni, csupán jólelkű patikus kellene hozzá: *1 kék TNT*, lefekvés előtt; ettől biztosan elaludnék.

Elalhatnék én a parkban is... Úgy értem, hogy ott hálhatnék, akár az ökörnýál a bokrokon, ha létezik még park, ~~azaz~~ nem tudom, miként halad itt a parkosítás, idegen vagyok, föltúnést keltenék, ha valaki is látna.

Gyanút ébreszthetnék. Hiába van minden fordítva, hogy én éppen séggel aludni akarnék. Korai fekvő vagyok! Későre jár a fejemben, jó emberek!

Kirakatok tükrében nézegetem magamat, a pléhbojt most sehol sem látom, máshol viseli a tükrét, vagy a szög, amelyből szemlélem, nem megfelelő, helytelen.

Könyvek gerincére látok, amelyeknek érzékelésétől fölzizzenek bennem elkallódott térképeim lapjai, és ilyeneket itt semmiképpen sem árulhatnak. Még hogy áru legyen az ilyesmi, ami csupa eszményt tartalmazna, és mindenféle pinás kezekkel fogdoshatnák meg tapinthatnák. Egy könyv azonban még így is megnyeri a tetszésemet, mert szótár, *Hazarski rečnik*, de ebben is, ugyan, mi lehet, meg odébb Szent József életrajzát árulják a kegytárgyak között *József, az ács* címmel, de nem apokrif, nem zsitija, habár nem szerepel rajta a szerző neve, bizonytalan holmi, olyasvalami, mint napjainkban az élet Názáretben.

Míndez fél hat múltán, nekem annyira fontos időpontban, olyan érzések eszmei rohama alatt, mintha sürgősen nyilvános WC-t kellene találnom, csak merőben más értelemben, túl a vulgáris lényegen, egy szóval *nem* visszatarthatatlanul ürítkezmem kell!

Egy söntésnél pohár vizet kérek, mintha esti TNT-adagomat szeretném bevenni; a víz barnás, és eleven szúnyoglárvák szellőzködnek

a felszínén, de amikor ajkammal a pohár felé közelítek, rémülten vetik alá magukat a mélybe: — Isten éltesen, Óbecse! — köszöntöm a poharamat a sankos lányra, miközben magam is a lárvák után vetném magam a legszívesebben, ha a fejem beleférne a pohár szájába. Ezért is lappanghatott bennem a szorongás, hogy egy napon ebihal leszek, vagy legalábbis a formámat tekintve olyan leszek, akár az ebihal. Ez a zsibbadás mindig fölébred bennem a szokásostól elütő színű vizek láttán, amikor ezeket kellene innom, ezeket a sötét és kesernyés italokat, melyek hol mattabb, hol élénkebb árnyalatúak, Szenttamásnál már olyanok, mintha német zászlók sárgáját mosták volna bennük, Savoyai-korban, zentai csatáktól csatagos időkben, vagy a hullákról le-rángatott sárga plundrák áztak volna bennük, és én még most is látom a szőrös és sovány, csontos térdüket.

— Rilke Kristóf kornétás! — kiáltanám megint. — Kornétás! A zászló! A zászló! — kiáltoznék összevissza a szívem szerint, kezemet az ég felé tartva, akár a bábszínpadon, de legyűröm indulatomat, miként üzletfelem — üzlettársam? —, a buszkalauz is mondta, fittyet hányok neki, és simulékony türelemmel, melynek szelídsége megcsillan a polcon sorba állított üvegek oldalán, fordulok a sankos lányhoz, akárha a menyasszonyom volna:

— Járt kegyed már Szenttamáson?

— Parancsol? — néz rám meglepődve, meghökkenve; valami semmiképp sem lehet velem rendben.

— Kegyed — ismételttem meg kérdésemet — járt már valaha Szenttamáson?

— Kegyed? Ezt hogy értsem? Kegyed? Szent mic sodán? Hogy hol jártam-e?

— Kegyed, ez megszólítás.

— Sohasem hallottam. Maga, ugye, nem beszélte ezt a nyelvet, és valami régi szótárból tanulja.

„Átlépsz, Idő, a fejemen,
Túljársz, világ, az eszemen”...

— és csak nézem ezt a csöcsös valamit, és kénytelen vagyok elmosolyodni arra a gondolatra, hogy amikor a fehér köténykéjét tűzi maga elé, és a gombostű hegye véletlenül beszalad a bőre alá...

— Szenttamáson — mondom végül —, ott is így elszíneződik a víz, csakhogy ott sárgásabb, itt meg, lám, jódosan lila. Hallott már a jód-ról, ugye?

— A tinktúráról? Ha valakit csak kicsit vernek össze, azzal szoktuk bekenni. Van belőle a vöröskeresztes ládában. Ha meg nagyon összeverik vagy megszúrják, elviszik a mentők.

— Ez az! — mondom. — Fején tetszett találni a szöveget! Az szeszben oldott jód!

— A tinktúra?

— A tinktúra!

— Iható?

— Erre a vízre — mutattam a poharamat —, biztosan. Sőt, tanácsos is...

— Mi nem tetszik magának ezen a vízen? — vonta össze haragosan a szemöldökét. Alaposan megcsupálhatta, mert ha hagyja, lett volna vagy ujjnyi vastag.

— Semmi. Vagyis minden rendben van vele. Köszönöm. Egészségére! — és fölhajtottam az egészet. — Nagyon jó! Minden a legnagyobb rendben!

— Jönnek itt maguk, becsavarodott alakok, és csak baszkódnak — mondta az a szép száj.

— Elnézést — mondtam —, jól hallottam?

— Jól, nagyon is jól! A picsába magukkal!

— Óhhh! — tört föl belőlem. — De én nem kívántam semmiféle intimitást sem!

— No, lógás, faszi! Gyerünk, öreg! — lépett ki a söntés mögül. — Akad itt mindjárt, aki segít, azt akarod?

— Kegyed nagyon gonosz! — állapítottam meg, hogy ezzel talán jobb belátásra térítem.

— Húzod a csíkot, vagy vitesselek? — állított hirtelen válaszút elé. — Ha kijön a milícia, olyat kapsz, hogy összeszarod magadat! — És nemcsak a kezével, ágyékával is nagyokat lökött rajtam.

— Deresre húznak? — kérdeztem történelmi távlatból, de ő egyre csak lökdösött. Amikor azonban biztonságos távolságba kerültem tőle, meg nem álltam, hogy vissza ne kiáltssak:

— Taszigálodnál így alattam! — Amikor ezen a szerintük remekbe szabott megjegyzésemen néhányan röhögtek, csak akkor figyeltem föl arra, hogy mások is vannak körülöttünk.

— A nagyfejű szállási anyádat! Az ilyeneket ki kellene tiltani a városból! Az országból! — toldotta meg. — Ingyen isszák itt a vizet!

— Máris érzem, hogy fosnom kell a kegyed vizétől! — mondtam, de ennek már nem volt jelentősége. Istenem, ha ilyen lenne a menyasszonyom! — Már pusztán a gondolatára is éreztem a testemben szétáradó boldogságot... Ily talpraesett és tűzrőlpattant! Aki úgy képes irányítani az embert, mint a gúnár járását! Hogy végre teljes biztonságban érezhetném magamat a közelében...

A pléhboyt szerettem volna látni, mert talán őutána kutatva találtam erre a kocsmára is. Valakivel nagyon meg kellett volna beszélnem legújabb tapasztalataimat. Vagy csupán valaki közelségét tartottam vol-

na szükségesnek a magam számára, miután ily csúfosan kiebrudaltak, függetlenül illedelmes magaviseletemtől?

A kegyserbolt felé kerültem, mert érzésem szerint valami kapcsolatnak kellett fennállnia a pléhboy és a kegyserbolt között, a formája emlékeztetett onnan valakire, valami ábrázolásra, vagy csupán a szeme, amelyik itt egy sugarakat lövellő háromszögből nézett, meredten, rebbenés nélkül... Isten bizony, olyan volt, mint egy halott szeme. Ott, a raktárban lehetett ilyen annak a halottnak a szeme, ha lett volna gyertyám, megláthattam volna. De a homályban csak tompán csillogott, mint egy üvegszem.

Hogy a pléhboy meghalt volna? A borbélyok kése alatt? — Ettől nevelésesebb dolgot el sem tudtam képzelni... Eppen ő, azzal a hajlékony, gyűrődékeny testével, amit még a szobán átosonó huzat is megcsörgetett valahányszor...

Mihez is kezdhették én így, egymagamban, fél hat múltán a fél-múltban? Tétlen őgyelgőként!

De végeredményben hová tűnhetett a szőrmók alakja — akárki megismerhetné a kis, fekete szőrös szájáról! Kár, hogy nekem magamnak is nem olyan van...

Elvetődve a fényképészek sorára, itt is csak a kirakatüvegeket kémlelem. A visszfényeket, a vetületeket és a távoli árnyalódásokat: ezekből szeretnék olvasni most. Ám végül csak megakad a szemem a bekeretezett, fölnagyított és szemcsésre retusált kontúrú képeken is. Ha én egyszer így kinagyíttatnám valamely testrészetet, holtbiztos, hogy az nem a fejem lenne. Már akkor inkább akár egy liszteszsákot vagy lapátnyelet!

És csak későn kezdek hajlani arra, miután már a neoncsövek is kigyulladnak a képek fölött, hogy ismerős után kutassak közöttük. A kerek porcelánlapokra másolt képek nyerik meg leginkább a tetszésemet, olyannyira, hogy benyúlok a csizmaszárbá, és előveszem a testemtől kissé megnyirkosodott fényképet azzal a számomra ismeretlen fiúval, hátha itt találkozhatnék az arcvonásaival: a szája jellegzetes metszéséről talán fölismerném, merthogy a kopaszra nyírt haja idővel mégiscsak kinőhetett, és valami formát is adhattak neki, nem biztos, hogy oly szabadon engedték burjánzani, mint amilyen a pléhboy haja volt annak idején, mielőtt rendbe hozatta magát mindenszentekre vagy halottak napjára a borbélyokkal.

Időnként a kezemben tartott képre pillantva keresem a fiút, már nem csupán a porcelánlemezeken, hanem sorra minden kirakatban, még az apróbb igazolványképekhez is sorra odahajlok, míg lassan, mintha egy vastag fagyökér ágazna szerte bennem — a fásulttá vált gerincvelőm, idegrendszerem —, és megbénít a fölismerés, hogy nekem semmiféle okmánynak nevezhető holmim nincs, ilyen apróbb fénykép én-rólam sohasem készült, sehol a világon nem tudják, hogy miként fest-

hetek, ki sem írta föl jellegzetes vonásaimat, és ujjlenyomatot — ugyan mimről vett volna ujjlenyomatot, amikor mindegyik ujjam begye éppolyan sima, mintha láthatatlan kesztyűt viselnék.

Habár e különös lényem jelenléte nem váltott ki semmi komolyabb mozgalmat az utcákon, mégsem bántam volna, ha magam alatt érzem a hintalovamat, s magamba roskadva itt is bólogatni kezdhethék, talán még a hüvelykujjamat is a számba venném — vagy akkor tenném-e a leghelyesebben, ha az idegen fényképet valamelyik kirakat üvegének hornyolásába tűzve futásnak eredek, csak úgy, taláломra, vissza- vagy odafelé — csak mihez viszonyítva? —, tanújelét adva elveszettségemnek és zavarodottságomnak.

Mindenesetre mást vártam itt, nem éles és kiszögellő, kötömbyszerű utcasarkokat, inkább valami lágyat vagy domborút, olyasvalamit, amit utóbb a szecesszió indáinak görcseiben és fonadékaiban ismerhetnék föl, ám hiába is futtattam magamat, úgysem értem — érhettem — sehová sem: lábaim olyanok voltak, mint két fogaskerék, amelyek egymásba illeszkedve hajtják és forgatják egymást, azt sem tudni, melyik melyiket, és nem mozgatnak semmit sem; hiányzott belőlem az áttétel, az áttételesség, amit akár a pléhboy, akár a naplóíró személyisége jelenthetett volna, vagy akár a fiúé, a hideg ember mellől, vagy ha akár annyit hallok:

— Lajcsiüüü!

— nyomban tudtam volna, merre vegyem az irányt, mire irányuljon képzelgéseim vagy rémképalkotásom, és nem éreztem volna föltétlenül szükségét annak, hogy elhúzódjak, akár a napfényt nem tűrő rovarok, valami árnyoldalra, fű és avar közé, hogy félig vagy még jobban takarva legyek, mert én nem számíthattam arra a Gondviselésre, amely Jonel bácsi bogarai közé tartozott — én másfajta rovar voltam, amelyet még senkiről sem neveztek el, és nem találtak tudományos értelemben családot sem neki, a homályos fajtám sejtett föl csupán biztosnak.

Ám végül TNT nélkül is sikerült itt elaludnom — ha nem sikerült volna, nem tudom, min tudtam volna törni a fejemet egész éjszaka, legföljebb visszaidéztem volna a halottvirrasztás minden mozzanatát, az épp ennyi időt vett volna igénybe, épp egy éjszakát tartott — de nem, mert ehelyett aludtam, és amikor kora hajnalban fölébredtem, némi változást tapasztaltam magamon: hasam egészen fehér volt, és azt rajzolhattam volna rá, amit akarok.

— Dér! — mutattam a hasamra, miként az előző napon a kegyesbölt kirakatában látott Krisztus-kép a szívére.

Úgy festett most már ez az egész, mintha kidobtak volna a szemétre. És ahol én elheveredek, olybá tűnik, hogy aligha sarjad ki jövőre a fű.

Nos, ugye? Nos, ugye?

Jut még eszembe bizony, ha akkor, ott, a horganybádogból préselt

és szegecselt szemeteskonténer mellett, amikor megláttam kihajtva a kasírozott, századelőről való szürke fényképet, egyszerűen meggondolom magam, és odaheveredek mellé a ritka szálú fűbe, amit a szemétguberálók alaposan kitapostak, és a fűszálakat a hajnali harmat sem volt képes tisztára nyalni a lábaktól fölvert sárga portól, oda, a kitátozt üllökéjú félrelökött WC-födél közelébe, amely, ha összeadnánk, hogy hány és hány órán keresztül üzemeltette egy tekintélyes tömeg alfelét, bizonyára évekre rúgna, egy éveken át tartó, folyamatos ürülés lenne ez az egész, záróizmok egyhuzamban tartó oldása és kötése — talán épp ez riasztott vissza, ennek a zaja, nagyszerűre sikeredett és föterősödött hangú böffenései, és mindezt lassan még be is szította a porszívók tasakjából kirázott, köhöggető és fojtó ködölés: egyszóval kivihetetlen volt a számomra, akárcsak valami jövőt élni abban a jelenben, jelenetben, visszaszármazni valahonnan, de hogy épp egy szemeteskonténer mellé — ez bizony nagyobbakat taszajtott rajtam, mint annak az óbecsei kocsmai boszorkánynak az ágyéka, pedig legalább akkorákat ütött a szeméremcsontjával, mint az oroszlánal küzdő zsiráf a lét-rányi nyakával —, ha viszont akkor engedek a bennem föltouló, elsődleges vágynak, egészen más nyomokon indulhattam volna el, és talán sohasem lepheti be a dér ily vastagon a hasamat a legeslegelső talaj menti faggyal, pedig ez a dér majd egyre vastagabb és tömöttebb lesz, akár a napok haladtával a Mikulás szakállá.

Mindenesetre megszenderedtem itt — — — — —

E törpe páfrányos tövén — — — — —

És fölserdülvén lakomák képe tolu föl és hánytorg lelki szemeim előtt.

Nem lévén kifejezetten tejivó, keleties gyomrom enzimeji inkább serkentik az okádást, semmint hogy tejjel kígyófészekre lennék csalogatható. Szopás híján vajon hogyan ment végbe csecsemőkorom? Rettegem azt a kifejezést, hogy az anyatej gyűlölete. Hiányozna így a biztosra vehető halál az ember csontjaiból . . .

Jaj, kis ferde, girbe-gurba csontjaim! Csontvázamat egy napon össze fogják téveszteni valami termetes, agyas-fejes futómadáréval, amely aligha lesz besorolható a madarak rendjébe! Valamiből az egyetlen ismeretlen példány! Csontjaim bizonyára egészen üregek: a fagy kiszívta belőlük a velőt. Máris! December!

Amikor annak idején az asztalra könyököltem, s kézfejemet lazán lelógatva mutató- meg középső ujjam között aranyozott végű cigaretta füstölt merőlegesen a rezzenetlen levegőben, mintha valahonnan szürke, áttetsző festékcsik csorgott volna alá, és karom vastagságához képest hatalmas mandzsettagomb fityegett a kezelőmben, legalább akkora, mint egy püspöki gyűrű feje, rajta a szántóvas a gerlével és a pirkadatban lassanként elenyésző csillagok ívével: mi fene volt ez velem? Taroztam volna valakihez?

Ez nem tetszik énnekem az egészben — mintha úgy élnék, akár az ugartyúk, amelyet sohasem, legföljebb döglötten látni, és még senkinek sem volt alkalmam megfigyelni az életmódját: csupán egy behúzott nyakú, sebesen eliramodó tünemény, aki észreveszi, inkább a szemében kezd kételkedni, semmint hogy elhiggye, látott valamit. Mit? Egy számára egészen közömbös, rohanó madarat?

És a cigarettából származó festékcsik csak ömlött, ömlött egyre, végül leverte a parázsról a hamut is, és csorgásában egészen fölszaporo-
dott, mintha magam is jócskán fújtam volna hozzá, a tulajdon anyagomat kevertem volna bele az ezüstszürkébe, vagy fordítva, az itatott át teljesen, majd minden irányba ömlött és folyt, és megtöltötte a termet a padlótól a mennyezetig, s amikor már azonos anyagú volt az én tömegemmel, végre megszólaltam:

— Táncolni volna kedvem!

Bizonyára lila árnyékokkal — — — — —

Mintha valaki az ujjából formált és a falra vetített árnyjátékot üzne velem — — — — —

Belőlem!

Tehát meg-megiramodok e szürkeségben, és kapkodok valaki dereka után, anélkül, hogy arcát láthatnám, olyannyira lerövidült nappalon, vagy hogy kezemmel megragadhatnám, ujjaimmal átkulcsolhatnám csuklóját, vagy egyszerűen megérezhetném meleg tenyerét, és az ő ujjain a vékony karikájú, míves gyűrűk fejét — végül is mintha anyagtalanságba lennék zárva, belülről hirtelenkék mázú, gömbölyded edénybe, és akként történik bennem mindez, mint egy korsó hasában, amelyben, ím, váltakozva kell hideggel és meleggel borogatni a fájdalmat, amíg csak el nem múlik vagy feledésbe nem vész.

Hanem a zenét, hogy ki adja ehhez a zenét — majd adom én magam, majd ha én verem itt a dobot egy ősi csonttal! Majd ha belerúgok a haskos üstjébe, hogy kilöttyentse magából mindazt a hangzavart, amellyel érzéseimet bitorolja.

Ellejtve társtalan darutáncom, egyszeriben megakadok itt, ebéd és vacsora között, és helyemre sem tudok visszatalálni ebben az általam serkentett kavargásban, úgy tűnik immár, mozdulataim sincsenek összhangban azzal az elképzeléssel, amely ide vetett: ó, ha legalább szót válthatnék velem, akire minduntalan gondoltam, nem csupán ez alatt az idő alatt.

— Szólhatnék én Önnel? — kiáltottam, mintha csakugyan messze lennék tőle.

— Ha rám gondol, igen — válaszolta a hangja, de nem ő maga válaszolt nekem, vagy én tűntem olyannak, mintha pusztán hallucinálás

szólította volna meg, és erre volt a válasz az üres visszhangzás, amit kíváncsisága kacérkodva ütött.

— Az egész valahogy furcsán fest itt — állapítottam meg —, tulajdonképpen mintha szeretnék biztos lenni abban, hogy fejfel vagy lábbal vagyok-e lefelé. Mit szól, milyen irányt kellene választanom, hogy Ön felé közeledjek?

— Ejtsen le valamit... Az biztosan lefelé fog esni!

— Nincs nálam semmi olyan, amit hirtelen előkészíthetnék. Amim csak van, nagyjából mind fontos a számomra... A zsebkendőmet lehetne, mondjuk.

— Valami olyat, ami ha leesik, zajt üt. Abból azután tájékozódhatna.

— És ha Ön ejtene le valamit? Úgy egyszerűbb lenne, elég jó hallásom van... (Csaltam: légnyomásom volt, az ágyúdörgéstől évekig nagyot hallottam.)

— Ó, ne tréfáljon! — nevetett. — Semmi olyan nincs velem, ami képes lenne zajt csapni. Akármit leejtenék magamról, még csak nem is koppanna!

— Hát velem is nagyjából ugyanez a helyzet. Hacsak a cipőmet nem próbálnám meg...

— Ugyan már, nem maradhat meztláb!

— Ha leesik, márpedig előbb-utóbb leesik, akkor úgyis megtalálom. Valamerre úgyis esni fog...

— Nincs magánál valami más, amiből kettőt viselne?

— Hacsak nem rézkarikát a fülemben...

— Ne a multságán törje most a fejét! Valamije úgyis csak van...

— Igen. Kézelőgomb — mondtam. — Az egyiket most leejtem. Tessék figyelni!

— Máris figyelek! — és ez a hangja már mélyebbről jött, nem az iménti fal visszhangozta.

A gombomat a tenyerembe szorítva vártam, hogy tökéletes legyen bennem a csend. Majd végül odakiáltottam partneremnek, akivel bizonyára csupán kölcsönösen elképzeltük egymást:

— Már útban van! Már esik!

Semmit sem válaszolt, bizonyára csak fülelt, és mindketten füleltünk az ürességbe, amelynek valamely irányba mégis nehézkedése volt. Elképzelttem a fülét, a törékeny cimpáját, de semmivel sem volt több egy ember, pontosabban egy női fülnél: formás, kicsi kagyló... Ennyi volt.

Kézelőgombom jó sokára elért valami más közeget, én úgy hallottam, vízbe csobbant, sebes, meredek csobbanás volt, akár egy kerek kavicsé: nem üthetett nagy hullámot. A gombom bizonyára a nehéz fejével előre ért a vízbe, a fecskéfarkával fölkapart kis légörvényt vonszolva maga után, és annak a pukkanása ütötte a hangot.

MOISILCVITS, PERLE FIZIOLÓGÉEN

1887

Utána megint csönd lett, s miután megbizonyosodtam véglegességéről, csak akkor fordultam a partneremhez:

— No, mit szól hozzá?

Csőnd volt, nem kaptam semmi választ, semmi neszt sem hallottam, és biztos voltam benne, hogy egyedül vagyok.

Én, aki annyi mindent láttam eddig, egymagamban voltam egy magányos, el sem fogyasztott vacsora hajnalán, amikor a leghőbb vágyam az volt, hogy táncoljak végre valakivel.

A Hold és a Nap kelte reggel azonos időpontra esett; szerettem volna látni mindkét égitestet az égboltnak ugyanazon a pontján, vagy ugyanabban a síkban, párhuzamos pályán: fogalmam sem volt, miként fog a jelenség végbemenni, vagy egyáltalán sor kerül-e rá, esetleg hiába csúszott a számításokba, akárcsak az enyéimbe — valószínűleg csupán ebben hasonlíthatok mindenki másra, vagyis hasonlít rám a világ!

Kivettem kézelőmből a másik mandzsettagombot is, és az előbbi után hajítottam, nagyjából ugyanabba az irányba, ahogy így utólag föl tudtam becsülni: kopogott a köves padlón, mintha egy diót gurítottam volna a végtelenbe, a végtelen felé, vagy legalábbis azzal a szándékkal engedtem ki az ujjaim közül. Ám a szürkesség nem tapadt rá, nem indult belőle lavina, egy-egy ezüst szál lengett csak a huzatban, ahogy a hajnal sóhajtozni kezdett: ugyanolyan szürke nap volt ez is, mint a többi, csupán annyi változott a beállításában, hogy ünnepi kézelőm, amelyből a gombokat kiszedtem, kibomlott, majd a szélben csapdosni kezdett a kézfejem körül, és csak álltam ott, mintha túl nagy ruhát vettem volna magamra, odakinn pedig igazi, régi, klasszikus idő készülődött, ez volt kibontakozóban.

— Eloltalak én téged, hajnali világ, akár valami lámpást! — ilyen akarat, indulat vezérelte mostani nekirohanásomat, kirohanásomat, és hiába intettek annak idején, most egyszeriben képtelen voltam fityvet hányni neki.

Rontottam elő a páfrányosból, akár az orrszarvú, bizonyára fújttam is, csupán a földet nem kapáltam türelmetlenségemben: volt is akkor már énnekem kézelőm, miután elvadítottak a vad idők — ami a kelleténél hosszabb volt, azt lehasogattam, ingujjat és gatyaszárat válogatás nélkül, egyedül a bőrömet féltettem.

Ám az utcai virágáros bódéja előtt egy fenyőágakból font koszorú láttán hirtelen visszatorpantam, míg a közszemlére kitett koszorú mellett egy kövérkés veréb illegette magát hivalkodón, mintha még nekem lenne tartanivalóm tőle.

— Jön a karácsony — gondoltam —, készítik már az ajándékokat... Van, akinek éppen koszorút kötöttek, csupán még a szalagját nem írták ki aranyos betűkkel... De az már csak pillanat műve, s már iramlik is a festékebe mártott sztülosz a gyönyörű folyóírásos kalligráfia szárnyán!

Minden koszorú alá kerül halott, ahogy a világ mindegyik kalapját elviseli valaki.

Engem itt már pusztán az érdekelt, hogy kinek van képe karácsonyfa-koszorút küldeni egy temetésre, és ha megteszi, angyalhajjal vagy vattapihé-vel díszíti-e föl. Az új-állati kor ironikus vagy gyűlölködő ember... Mint koszorúköttő pusztá anyaggal dolgozik, de végül is jelképekből él, ez volna az egzisztálásának gyökere: itt akadt hát nekem szerepem, bábszínházi léhűtőnek, aki oly sokat sündörögtem annak idején a szemetestartályok körül!

Ha le, nem gyűr a szókimondás irama! — — — — —

Ha egyszeriben nem torpanok meg jelentős mondanivalóm rám váró előadása előtt! — — — — —

Hogy csupán a szímat tudom kítítani, és csak mutogatok bele, hogy odabenn van a lényeg, sehogyan sem akar előhozakodni, és egyre nyúl-kállok majd a mutatóujjammal a torkomba, mintha így akarnám kifejezetni, dadogva, majd krárogva erőlködök, miközben már egész tömeg verődik össze köröttem, és a rám vonatkozó legértelmesebb megá-lapítás, ami itt velem kapcsolatban szóba kerül, így hangzik:

— Bizonyára halszállkát nyelt ez a szegény, az ment a torkába! Csűf tud lenni az ilyesmi!

— Nem hinném, hogy halat evett — mondja majd más —, ki látott már olyasmit, hogy valaki korán reggel csak úgy nekiáll halat enni... Reggel mindig várni kell valamennyit a hallal!

— Ennie kellene valamit rá! — tanácsolják majd többen. — A kenyérből kifejezetten jót tenne.

— Nincs valakinek friss kenyere? Friss kenyér! — kiáltozik maga a koszorúköttő.

— Messze a pék! És kisült-e ekkorra egyáltalán? — kiáltanak azok is, és általános lesz a kiabálás, mintha csupa süket közé keveredtem volna. Ha még meg is jönne a szavam, nem tudom, képes lennék-e túlbömbölni ezeket?

— Egyszerűen le vagyok taglózva — állapítom meg —, befellegzett a sötét huszárnak az örökösen homályban maradó bábszínpad: szárnyon! Mintha valóban egy orrszarvú futott volna ki ma reggel az ásítozó, dérlepte számból! És most legföljebb a rinocéroszt mutathatnám meg nekik, a hatalmasat, ahogy elülső, hosszabbik szarvát akként igazítja, hogy keresztül tudjon ugrani a fenyőágakból fonott koszorún — hát a mozgás majdnem olyan, mint egy kandisznóé! Csak a feje formája üt el minden ismert lényétől... És miközben az orrszarvút csodálom, meg is feledkezem segítőkész közönségemről, akik egészen elmélyülnek egymás okításában, ügyet sem vetnek már rám.

Ha már az ígét, ami föltolult bennem, képtelen voltam elmondani nekik, vállamra kaptam a szúrós koszorút — egyből megéreztem, meny-

nyi gondot jelenthet ezeknek a mozgatása a sírásók számára, mintha sünt kellene dajkálnia az embernek —, és elballagtam e helyről, vissza, a fényképezek felé: túl sok időt vesztegethettem máris, mert a kirakatok üvegében már nem láttam teljes csillogásában a hasamra csapódott deret, hanem csak azt a vörösséget a képeken, ami Gerbert Herbert fejét álló nap uralta — csak hol az ördögben tudnak ezek mindig italt szerezni, amikor én tegnap óta egy pohár víznél tovább nem jutottam, az olyanoknak meg mindig félre van csapva a kalapjuk, szinte korlátlan mennyiségben képesek hozzájutni, úgyhogy ez is nyilvánvalóan valamiféle szakma lehet, valami szívós munkát igényel, amikor az embert semmi más nem érdekli a szeszen kívül, és minden lehetőséget meg alkalmat megragad, hogy meg is szerezze. Nyilvánvalóan valami titkos valutát helyettesíthet a beavatottak körében, s végtelen türelemmel várják azt az időt, amikor majd szert tehetnek rá, addig is átgondolva vagy földolgozva a már tartalékolt mennyiséget.

Mert az nem áll, hogy én magam is ne lettem volna részeges, hogy ne álltam volna valamiféle kapcsolatban az alkohollal, távoli, ügyefogyott rokonságban, valami olyan viszonyban, amelyben mindig énrám járt a rúd: volt egy időszak, amikor nagyon egy izákos kis sarházának számíthattam, de akkoriban képes voltam még valamennyi pénzt szerezni, nem munkával, annak a fortélyait nem ismertem, csak csodálni tudtam azokat, akik a munkájukért pénzt kapnak, ám sehogyan sem tudtam kisütni, hogy hol lehet a turpisság a dologban, hanem egészen más ügyködéssel, álnéven meg egyéb módon, szóval, hogy úgy essen ki a dolog, mintha mindahányszor engem csaptak volna be — ebben csak az volt a rossz, hogy a közérzetem is minduntalan és megmásíthatatlanul ilyen volt: ó, nagyon csalódottnak éreztem magamat! És az nem igaz, hogy az ital miatt, amikor épp vele akartam magamat valamennyivel boldogabbá, hogy ne mondjam, áttetszőbbé tenni, amott meg mintha szakadatlanul egy rejtőzködő tintahal úszkált volna bennem, s hol a fülemben, hol az orromba ömlesztette volna a szépiát.

Nem voltam jó tanítvány, sohasem jutottam be a felsőbb kasztba, Gerbert Herbert szintjére: nem volt meg bennem az ösztönös hajtóerő, engemet a fejem vitt.

Ütődtem és verődtem, csapódtam és törődtem, és mindez szinte eredmény nélkül ment végbe — minduntalan ki is józanodtam. Mostanra a koszorú maradt az egyetlen dolog, amittől várhattam volna valamit: hogy mindenütt tapintatosan bánnak majd velem, hiszen gyász ért, bannat sújtott le rám, és én útban is vagyok már a tudományvétele felé: aki csak lát, ebben a hiszemben mér, végig. Csupán azt szerettem volna még tudni, mire jutottak a halfogyasztásom kérdését illetően — halat ugyanis csak akkor ettem volna, amikor békát, egyenrangúaknak tartom őket, mivel engem eddig a tintahal tartott sakkban, a homloküregem még mindig tele volt vele, kitöltötte, akár valami polip, és az orrlíkam

felé nyújtogatta lefelé áttetsző csápjait; ha értelmiségi leszek, minden bizonnyal odadrótozzák orrcsontomhoz.

Csak a fájdalom, amit éreznie kellene ekkor bennem! Foshatná a tintát /kedvére, legföljebb csak az én fejemet tenné vele még zavarosabbá!

Ez volt itt a helyzet a tintahallal; a naplóíró fejébe sokkal inkább megférhetett volna — ha a hely egyáltalán nem tágasabb, a készlet mindenesetre jóval bőségesebb, már aminek a leírásához anyag kellene: sokkalta jobb, ha az ember a vérében hordja, és nem a gúnárnyakú téntás-üvegben, amelynek segítségével — ez a komikus ötlet fordul meg a fejemben — bármely pillanatban megjeleníthetné a pléhboyt, mármint hogy az üveget a szemközi falhoz csapja, szemmagasságban, s ahol az üveg szétpukkan a fehér meszelésen, az lehetne a pléhboy sötét, bozontos feje, a tinta merőleges csorgása pedig jelenthetné a testét, ha egyáltalán van neki, vagy a választékos ruházatát, amely oly finom, hogy már-már kitapinthatatlan anyagú, akár a pókháló vagy a könnypárás szem tükre.

Könnypára! — nos, ez hiányzik az én szememből is, hogy koszorúzott jelenségem hitele teljessé váljon, szinte költői minőséget öltjön, csak hogy ki hisz ma a költészetnek, ugyan kiben lenne akkora bátorság? Csupa gyáva urialja az érzelmek világát!

— Ki halt meg? — kérdi tőlem az első sarkon egy szemüveges ember, akinek olyan különleges lencsésű szemüvege van, hogy szinte kiugrasztja szegolyóját a fejből, s úgy tűnik, hogy feje mozdítása nélkül, pusztá pillantásával akár 180 fokos szögben is bepásztázhatja a teret, sőt ez az egyenesszög egy-két fokkal talán még a homorú felé is hajlik, ha az ornyergét tekintjük a szög csúcának. Ez a tágas pillantás bőséges teret biztosít itt nekem.

— Hogy ki halt meg? — kérdezem. — Őszintén szólva magam sem tudom. Nem tudok valami sokat a dolgról.

— És a koszorú?

— A halottnak lesz.

— Hát hol van?

— Ahol végeztek vele — igyekszem kitérni a hely pontos topográfiai megjelölése elől.

— Végeztek vele? Megölték?

— Úgy valahogy jön ki. Stíléttel. Hátról, egyetlen szúrással...

— És fölrvatalozták?

— Mostanra talán föl. Egy pajtában.

— Pajtában? — mered rám a két hatalmas, egymás mellett ülő hal-szeme, s úgy érzem, hogy a pillantása, amely eddig oly tágas volt, szorítani kezd az ollójával.

— Vagy raktárban. Magtárban. Nem mindegy? Nem a szabad ég alatt van.

— Lesz majd, aki búcsúztatja?

— Valaki csak lesz, barát, vagy ismerősféle...

— Ha nehezebbre esne netán, vagy nem akarná senki, én szívesen magamra vállalnám.

— A búcsúztatást?

— Igen. Nagyszerűen énekelek...

— Hiszen nem is ismerte. Sohasem hallott felőle! Azt sem tudhatja, kiről van szó...

— De ismerem az életet! Az életet, fiatal barátom! Az nagy kincs! Valóságos vagyon!

— Az élet? — kérdeztem csodálkozva. — Hogy egészen pontos legyenek: az emberéltre tetszik gondolni? Én nagyon szegénynek érzem magamat...

— Az élet ismeretére!

— Hogy az kincs?

— Aranybánya! — meredt rám az átható szempár, és csupán most figyeltem föl rá, hogy a szemének ugyanolyan kék írisze van, akárcsak Ülnök Mama malacainak. És hosszú, fekete felöltőjében volt annyira lehetetlen figura, mint én magam, nyoma sem volt a megjelenésében semmiféle aranybányának. — És csak azért érzi szegénynek magát, mert elszegényedett a lelkivilága...

Láttam is szegény, nyomorult, ázott veréb pszichémet: hát valóban igazat beszélhet ez az ember, akármennyire is kiguvasztja azt a kagylófedelű szemét.

— De én, kérem, magával ellentétben, fiatal barátom, bonyolult lelki életet élek — bökött rám az ujjával úgy, mintha én lennék a bonyolult.

— Kínos is lehet az Ön számára, hogy én ennyire sikerületlen vagyok — jegyeztem meg pironkodva, és az orrszarvúra gondoltam: állítólag azoknak ilyen rossz a látásuk.

— Ellenkezőleg, épp ellenkezőleg: kedvelem az egyszerű, együgyű embereket!

— Igen? — kiáltottam fel lelkendezve. — Nem tudom, de ez a koszorú nagyon gyötri a vállam. Tessék már átvenni tőlem egy kicsit... Messziről hozom.

S már nyújtottam is neki, kaján képpel, mintha Krisztusnak nyomnám a fejébe a töviskoszorút.

— Különb, engedje meg — folytatta az áradozást önmaga körül —, Moisilovits. Nemesi származék. Francia nemesek vagyunk. Furcsállkozik, ugye, hogy ezzel a névvel... — és miközben a koszorút átvetette a vállán, erővel kezelt velem fogni.

— Írnok — mondtam, amint sikerült elkapni tétlenkedő kezemet, és a heves rázástól szóhoz tudtam jutni. Ilyen kézfogást még nem láttam, hogy összekoccanjanak tőle a fogaim.

— A foglalkozása?

— Nem, pusztán a nevem.

— Én is voltam írnok a katonaságnál. A lovasságnál szolgáltam. Maga mely fegyvernemhez tartozott?

— Szintén lovasság — hazudtam. — De nincs most már lovasság. Befellegzett a lovasságnak.

— Szintén írnok volt?

— Nem, ápoló voltam.

— Hogyhogy ápoló? A katonákat ápolta? Egy részükre eleinte rá is fért...

— Nem a katonákat. A beteg lovakat.

— Tisztesnővér a beteg lovaknál! Nahát! Szerencsére én már másnap eltörtöm a lábam. Nem mondom, zötyögtem egy-két kört... Aztán csak zutty le! És megint! És újra! Amíg csak föl tudtam tápázkodni. Ez volt a regula.

— Akkor nemigen kedvelhette a lovakat...

— Gyűlöltem! Egyenesen gyűlöltem őket! Az ének volt a mindenem, az érdekelt. A melódia!

— Én viszont szerettem a lovakat. Azok közé tartozok, akiknek engedelmeskednek...

— És barátai? Barátai is akadnak? Mert megfigyeltem, akik az állatokkal valami viszonyt alakítanak ki, az emberekkel nem boldogulnak. Valami komoly hibájuk van. Ezt az állatok mintha egyből megéreznék...

— Hogy közékük tartozik az illető?

— Ah, dehogy! Inkább olyan értelemben, hogy az olyan embert sohasem fálná föl az oroszlán... Ne marja meg a kutya... Ebből az irányból nyugodt lehet!

— Érdekes, én sohasem érzem ezt a nagy, állati nyugalmat. Inkább mindig is nyugtalan voltam.

— Én nem azt mondom, hogy állat lakozik az ilyen emberben, a többi állat meg retteg ettől a jelen sem levő másik állattól. Csupán azt, hogy az ilyen nehezebben boldogul a többi emberrel. Például kezdjük azzal, hogy van felesége?

— Nincs.

— Na, látja. Volt?

— Soha.

— És barátai vannak?

— Hogyne. Hogyne lennének.

— És milyen lényegű a kapcsolatuk?

— Általában a tenyerükön hordoznak...

— Hm. Különös, különös. De szokták-e becézni? — állt meg egy pillanatra a koszorúval.

— Nem szorulok én arra...

— De valami beceneve csak van. Nem adtak magának sohasem becenevet? Ne adj' isten, csúfnevet?

- De, azt, hogy írnok.
- Hiszen ez a neve! Ez nem becenév!
- Szóltottak még öcsikének.
- Öcsikének? Nem találja ezt neverségesnek? Öcsikének! — és kacagott hozzá.
- Azután paráynak is.
- Micsoda? Paráynak? Jó, hogy nem véglénynek! Tudja, mik a véglények?
- A protozoák. Az amoeba vespertilio.
- Bámulatos! Mondja, hosszú még az út addig a halottig? Nem késünk el?
- Miért nyugtalanodik? Sehonnán sem fogunk mi elkészni. Épp eleendő idő áll a rendelkezésünkre.
- Gondoltam, ha a búcsúztató olyan bizonytalanforma, akkor én egyezséget kötnék ott... Tudniillik, én kántor volnék, díjnoki szinten...
- Az ember már eleve döglött rühös kutya, kár többre tartania magát. Úgyhogy hadilábon állok én a búcsúztatókkal.
- De valami formát csak kellene adni a dolognak. Végtisztesség, ilyesmi...
- Felőlem azt tesz, amit jónak lát.
- Én csak tisztességes temetést akarok minden embernek. Ez az én tisztem és földatom. A rendeltetésem. Hogy ne mondjam, kötelességem!
- Nekem, mint mondtam, édesmindegy — fordultam felé. Az ördög tudja, mit várt tőlem.
- Akkor most vigye egy kicsit maga ezt a koszorút, mert ide benézünk, így tartja az illendőség — és már útban is voltunk egy csapadék felé. Olyan hely volt, ahol az olyasminek, mint egy koszorú, a végítéletig tartó hitele van. Meg ahogy fölmértem a dolgot, Moisisilovits itt is szokott tankolni.
- Ő lépett be elsőnek a fekete kaftánjában, én meg követtem a fenyőágakból összerótt koszorúval, s mielőtt egyáltalán körülnézhettem volna, ő már nagyban és otthonosan rendelkezett:
- Temetésre iparkodunk. Adj gyorsan egy-egy italt — mondta a sankosnak, és lazán nekidőlt a söntés végének, mintha viszonyt óhajtana kezdeni vele, épp akként is toporgott hozzá.
- Az a nagy borjú ott, a söntés mögött gondolkozott egy ideig, majd kibökte, hogy mi bántja:
- Hanem visszafelé is itt legyen, nehogy kerülő úton induljon haza a kántor úr!
- Hát hogy képzeled! — vetette föl a fejét Moisisilovits. — Maradtam én teneked valaha is adósod?
- Engedelmet, engedelmet kérek — szólt a sankos, már kikészítve

poharainkat. — Volna itt egy tétel, ami talán elkerülte eddig a figyelmét...

— Az én figyelmemet? Ugyan már! Tudok én arról, nagyon is tudok... De, kérek, ne szellőztesd most ezt a dolgot itt, az ügyfél előtt! Minden rendben lesz! Rendben lesz, meglásd! — suttogta fojtott hangon, én meg úgy tettem, mintha nagyon törne a frász, vagy gyötörne a gyász.

— Fogadják be az angyalok! — ütötte Moasilovits pohara oldalát az enyémhez —, legyen majd neki könnyű a föld! — és ez az ájtatos hang szinte megrezsentette az ablaküvegeket, nem az alvó részegek, hanem a holtak is fölriadtak volna rá.

— Már megint előre méltóztatik inni a medve bőrére! — fejezte ki kételyeit a sankos.

— Ne szólj így felebarátodról! — aggályoskodott Moasilovits —, ki tudja, mikor kerül rád a sor...

— Nem a felebarátomról szólok így, hanem a felebarátomhoz! — nyomta meg a szavak végét.

És így ment ez egy ideig, amíg csak öreg barátom nem találta elérkezettnek az időt ahhoz, hogy utóbb, már az italtól is serkentve, hangpróbát tartson:

„Ments meg, Uram, minket az örök haláltól,
ama rettenetes napon minden bajtól...”

S azután a földre állítva és a söntés oldalának döntve koszorúmat, már daloltam én is, és nótázott az egész kocsmá, akár valami tivornyán:

„Midőn az ég és föld meg fognak indulni,
s eljössz a világot lángok közt ítélni!”

Azután az a borjú kiebrudalt bennünket, a koszorúnkat is utánunk hajította, meg kiabált összevissza, szemmel láthatóan nagyon is megszeppenhetett.

— Istenkáromlók! Istengyalázók! — ordította.

(Folytatása novemberi számunkban)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÉLET ÉS ÉLETMŰ

KEMÉNY KATALIN

I.

Közkeletű nézet szerint korunk szellemi életét bizonyos, az alexandriai iskolához hasonló szinkretizmus vagy az ebből következő eklektizmus jellemzi. A látszat ezt meg is erősíti, hisz a második világháború utáni pangásban a mozgalmasság és élénkség örve alatt és annak ellenére az elképesztően szaporodó, sok kitűnő írásnívón született művekből a tehetetlenség izgalma sugárzik: semmi kiút újabb szellemi döntésre. Épp ezért „minden” aktuálissá vált. Viszont, amint Hamvas Béla mondja, „a XX. századra legmélyebben jellemző, hogy új szentek nem kerültek ki a koncentrációs táborokból”; ugyanígy írásbeliségünk ma is abból táplálkozik, amit a századfordulón Kierkegaard, Dosztojevszkij a világba robbantott, s ami a két háború közti feszültségben tovább forrott Kassnerban, Kafkában, az egzisztencialista filozófia különböző változataiban. És Nietzsche? Egy századra szóló termékenyítő és pusztító lángja mellett mintha csak most kezdene derengeni. Ha valaki tudományban, filozófiában, irodalomban korszerűsége tart igényt, annak az egyetemes erudíciót magában foglaló szinkretizmus s ezen belül a legrégebb források modern áttétele kötelező is. Az azonban, ami a divatos sajtótermékekben eklektizmus, viselje hivalkodóan akár az ezotéria címkét, a tényleges forrással, a legrégebb és minden pillanatban élő tradícióval semmi rokonságban sincs, hiányzik belőle az átélés hiteles, Hamvas Béla szavaival, „univerzális orientációja és transzparens egzisztenciája”. A szellem életének egy intenzívebb síkján (mindegy, olvasható-e róla írásbeli számadás, vagy sem) minél mélyebb szakadékot hasít a krízis létünk és realizált életünk közé, annál mélyebbre kell ásni a valódi forráshoz, ahol a kettő még egy, ahonnan kiindulva egy új, egy magasabb rendű, mert személyesebb egység fonala kiindulhat. Ezért ha Hamvas Béla az univerzális emberi hagyomány ősképeinek felidézésével korszerű formában esszéket és regényeket ír, vagy a kinyilatkoztatásokat őrző műveket fordítja és kommentálja, alig hasonlítanak azok például H. Zimmer imponáló filológiai és történeti megbízhatósággal

írt műveihez, melyekben a hindu hagyományt az európai filozófia fogalmaival kívánja megközelíteni, vagy M. Eliade a tradicionális alakzatok hatalmas apparátussal készült szcientifikus munkáihoz, és főleg nem hasonlítanak „a világ titkait felfedő”, de minden esetben valami okkult politikai célzatot rejtő vulgarizáló, magukat tradicionálisnak nevező könyvekhez; de még a mesterének tartott R. Guénonra is alig, aki bármilyen karteziánus világosságra is redukálja a Védák világosságát, senkiben sem ébreszti fel (talán éppen ezért) a benne élő atmanszikrát, vagy ami ugyanaz: senkit sem kényszerít megfordulásra. S ez minden absztrakt megközelítőre érvényes, akiben az írás nem válik testté, aki íróasztal mellett absztrahál, és aki Hamvas Bélához hasonlóan nem vette ki a maga részét a háborús rémségekben, aki művét nem a hegyoldalban írtás közepette vagy a munkásbarakkban az ellopott órákban alkotta meg — minden teóriát ismerve — minden teóriát elvetve. Az ilyen életmű valóban opus, és éppen Hamvas Béla megkülönböztetésével: nem mutatóvány. Az ilyen opus nem szinkretikus, hanem az élet enyésző anyagból (az ismeretekből) alkotott megismételhetetlen ötvözet.

Sajátos módon a reneszánsz múltán az univerzális latin erudíció kivüleső Magyarországon, ahol a zárt politikai és földrajzi határ inkább szimbóluma, semmint oka a nyugatihoz képest horizontálisabb és kevésbé differenciált életszemléletnek, ahol a nyugati áramlatok jobbra csak felületi szépirodalmi hatásokban érzékelhetők, s ahol egy távolabbi keleti kötöttség legfeljebb romantikus nosztalgiában jelentkezik, Hamvas Béla egész ouvre-jével Bartókkal szinte egy időben töri át a kicsinyes nemzeti, sőt kelet-európai, s ha úgy tetszik, a nyugati határokat. (Mélán hangzik itt a tiltakozás: java költőink java versoraiban ugyanaz a lét derül költészetté, mint emberemlékezet óta bárhol a földön; továbbá: ha költészet, azért az, hogy a költő teremtő képzelete formát lát és hall, a pillanat mulandóságán áttetsző múlhatatlant. Nincs két költészet. Igaz, de — az öreg Arany sokat tudna erről vallani — a költő valószínűségiérzékenységének milyen ködsűrűn át kell tapogatóznia, míg képzeletének szabadságára ébred, milyen rácsokon kell átkiáltania, mindegy, hogy a rácsokat, lapos közönyt vagy a zseninek és a különösnek szóló, olcsó bámulat kovácsolja-e. Ahol a prózának, mondhatnók azt is, a hétköznapiaknak nincs igazságfedezetük, ott a költészet idegen test, akár mint tiltott művelet, akár mint dísz. Bezártságunkat enélkül is nehezítené a nyelvi kötöttség, ami épp legjobbjainkat teszi lefordíthatatlanná. Vagy — s ez az előbbinél súlyosabb — egy rétegzettebb gondolkodás, elvesztvén polgárjogát, a természetin vagy racionálison túlemelkedő érzékenység számára adekvát nyelv megteremtése mindig új és egyéni feladat, holott tekintsünk bármely égtáj felé, a szót kimondó, kivételes személy mindenütt a kollektív kincsestár nyelvi tartalékából merít.)

Azt sem lehet elhallgatni, hogy míg más magas igényű gondolkodók ahhoz, hogy a mű érdekében kibontakozhassanak (Eliade, Lupasco, Cio-

ran, Ghyka, megannyi lengyel, szerb író), elhagyták hazájukat, Hamvas Béla egyetlen ifjúkori fellobbant, majd kioltott lendületét kivéve, erre sohasem gondolt. Ha munkáját, életét meg is nehezítette a hazai, nem is annyira szellemidegen, mint inkább a szellemszorongásban szenvedő közeg, a sorshoz való hűség, ami valóban elsősorban az, ki milyen sorsot szán önmagának, pontosan tudatja az emberrel, honnan kell távol maradni, mit visszautasítani, miben nem szabad elrejtőzni, tudatja, hogy a hiteles megszólaláshoz nagy csendre van szükség — a mű érdekében. Ez a helytállás. A határátlépést nem áttörésben, hanem a határok fölé emelkedésben oldotta meg. Még csak a szokásos, belső emigrációt sem választotta. Ehelyett határtalanságának biztos tudatában mindenütt és mindenkor centrális kapcsolatot tudott teremteni, azaz centrumot tudott teremteni önmagából. Amit G. Bataille úgy fogalmaz meg, minden lehet princípium, azt Hamvas Béla: mindenütt tengely van.

És az életrajz? Bashórol írja Blyth, hogy nemcsak nagy a japán költők között de azon kevés emberi lény közül való, aki megmutatta, hogyan kell élni (to live by living). Ugyanígy Hamvas Béla is. Aki ismerte, aki olvassa, tüstént érzi a mű és a műves megbonthatatlan egységét, a *hitelességet*. Az ilyen művét élő és életét művé tisztító „keveseknek” úgyszólván nincs is életrajzuk, s ennek a másik oldala szükségképpen az, hogy egész látható életművük személyük megvalósulásának, a par excellence alkímiai folyamatnak, az arannyá válásnak a vallomása: vallomás az efemer én levetkőzéséről. Innen tiltakozása minden biográfia és biografizmus ellen: „amit Kierkegaard-nak, ha valamivel érettebb, Európának először meg kellett volna magyarázni, azt, hogy a pillanat nem idő, hanem temps retrouvé, spirituális aktus, amelyben az élet transzparenssé válás. A különbség az idő és az örök közt eltűnik. Az ember születése pillanatában hal meg, akkor is, ha ez a pillanat nyolcvan évig tart. A teljes jelenlét szűk szorosán át tudok törni a kimeríthetetlenbe. Ami nem jelenlét, űr, lényegtelen, nemlétező. Amit Kierkegaard-nak meg kellett volna magyaráznia, az, hogy a goethei biográfia, éppúgy, mint a szcientifikus életfogalom, irreális koncepció. Az élet nem lehet önmaga mértéke.” A tiltakozás minden memoár vagy az ember külső környezetére és életeseményeire vonatkozó beszámolóok ellen egyik alapaxiómájából következik: „az embernek nem környezete, hanem világa van”, s az axióma szorosan következik a spirituális vonalból, amelynek hazájában nemcsak egyetlen képviselője, de a modern európai gondolkodásban is következetes folytatója, a Böhme, Saint-Martin, Pasqualis, Baader, Szolovjev, Bergyajev neve jelezte theocentrikus világból: eredeti világunk nemcsak theocentrikus, de megzavarodott látásunk, lezuhant voltunk ellenére mi magunk is mikrotheoszok vagyunk — „mindenütt tengely van”.

Ha pedig így — akár Lao Ce — a „kellékeket”, azaz az élet önmagáért való élvezetét (mondhatnók ma, a libidót) elveti, s ugyanígy a képességek üres

gyakorlását: „Rousseau óta a probléma, hogy az ember miként élje nem életét, hanem életrajzát, ezt az előlről és hátulról korigált conceptust”, „azon az egy lépésen kívül, amit az ember születésétől haláláig meg tud tenni, és ami nem egyéb, mint a nyers élet megérlelése, semmi egyébnek sincs értéke. A lépés infinitezimálisan sem mérhető, mert ez nem táv, még csak nem is transzfiguráció, hanem transzszubsztanciáció. Semmi külső jel, semmi eredmény, nem siker, nem boldogság és nem bölcsesség. Ebben az egy lépésben a súly ugyan az életre esik, de úgy, hogy az élet megmarad annak, ami, mulandónak, tünékenynek, és épp azáltal, hogy nem körülmény, nem feltétel, nem az, amit nyújt, nem a dolgok, semmi más, mint élet, ténylegesen az, a nemléte nek tündöklő hevültsége, amihez megtiprása és elhományosítása árán is tehetetlenül ragaszkodunk, s ami mégse otthon, csak a megrendült dolog, ami eltávolított, s erről sem akarok tudni, csak ami fontos.”

A fentiek után jelentéktelen elmondani, hogy 1897-ben született, s gyermekkorát Pozsonyban töltötte. A családban szintén egymást inkább kiegészítő, mint ellentétes kettősség: a jovialis, társasági csevegő, evangélikus pap-tanár apa, szolid, nem különösebben jelentős írások szerzője; a katolikus, művészi képességű, a családba zárkózó, mégis bohém természetű anya, három nővére mellett az egyetlen fiú, a dédelgetett. Magába vonuló, hol szilaj, hol csak a könyvekbe bűvő gyermek, akinek az iskola börtön. Legszívesebben zongorázik, komponál. A ház mögött, a gyümölcsösben világjáró kalandok Hamsun, J. Conrad társaságában, de legmélyebben romantikusok bűvölik a fiúcska képzetét, E. T. A. Hoffmann, Schumann. Tízennégy éves, az apával egy vakációi utazás Párizsba, Münchenbe. Többé nem járt nyugaton, de idős korában is oly élni idézte Párizst, a Pinakothékát, az Aphaia templomot, mintha épp akkor érkezett volna haza. Az érettségi Schopenhauer-lázban találja. Utána tüstént kadétiskola — és az északi front. Súlyos idegmegrázkódattással katonakórház. A frontharcosoknak járó kitüntetést nem fogadja el. 1918-ban Pozsonyból a családot kiutasítják; Budapesten próbálnak új egzisztenciát teremteni. A háború, a forradalmak utáni munkanélküliségben, korrupt közviszonyok közepette az amúgy sem gyakorlatias család a rideg fővárosban nehezen lel talajt. Hamvas Béla a filozófiai fakultást végzi, zenei tanulmányait folytatja, kenyérkeresete az újságírás. Szabad idejében tarisznyájában kenyérral és Nietzschével siet a város környéki hegyoldalba. A sajtó korruptsága visszataszítja. Inkább zöldséget termel, maga talyigázza piacra, és még élvezi is e foglalkozás Hodzsa Naszreddin-szerű humorát. Az egyetemet elvégezve csak évek múlva kap kinevezést a budapesti Fővárosi Könyvtárban. Szerény kis állás, de végül nem a napi szükségletet meglopva kell könyvet vennie. Széles tájékozottságával a könyvtárral pótolgatja a nyugati és keleti irodalom lényeges hiányait. Semmi különös esemény, olvas és olvas, tanul

és ír. Nosztalgia a hasonló szellemi igényű társak közösségére. Ennek nyoma a Kerényi Károllyal alapított, a George-Kreis-szel bizonyos hasonlóságot elérülő *Sziget* mindössze három száma. Első (és utolsó) megjelent esszékötete a *Láthatatlan történet*, a tomboló látszattörténettel szemben „az első és utolsó lélek” valódi története (1943). Néhány utazás Dalmáciába (vágya, a görögországi utazás sohasem valósulhatott meg), és mire a második világháborúban ismét tartalékos szolgálatra hívják be, kétszázötvennél több folyóirat-publikáció van mögötte, otthonában pedig a kész, kiadatlan művek mellett „500 évre való” feldolgozatlan jegyzetanyag. Ismét frontszolgálat. Budapest ostroma előtt pár hónappal hazakerült Oroszországból. Az itthoni szolgálatban a parancsnoksága alatt álló zsidó munkaszolgálatosokat élete kockáztatásával hazaengedi. Csapatát Németországba vezénylik, ő megszökik, és a város ostroma alatt katonaszökevényként rejtőzködik. 1945-ben Budapest felszabadul, de ekkorra otthonát könyvtárával, kézírataival, eddigi életének minden látható nyomával együtt a bombatámadás megsemmisítette. Az új érában nála meglepő aktivitásba kezd. Világirodalmi antológiát szerkeszt, zsebkönyvsorozatot ad ki, amelyben filozófiában, természettudományban, társadalomtudományban, pszichológiában, művészetelméletben szinte egy csapásra kíván jelt adni mindarról, amiben az ország, mondjuk ötven évvel, lemaradt (Heidegger, W. Heisenberg, J. H. Jeans, Valéry, Mannheim, N. H. Nilsson, J. C. Powys, J. Strachey stb.). Ha a két világháború közti Magyarország klerikális és reakcionárius szorongásában csak az elfogulatlanok és az érzékeny hallásúak figyeltek fel jelentőségére, 1947-ben, a könyvkiadás államosításakor ellenségesség fogadja Lukács György visszautasítja a sorozatban való közreműködést, „egyelőre nem látja időszerűnek hasonló művek kiadását”. A sorozatot betiltják, a sajtó alá rendezett, meg nem jelent művek zúzdába kerülnek. Hamvas Bélát sorozatos támadások érik, s 1948-ban könyvtári állását is elveszti. Többé nem publikál. Egy teljes esztendőt tölt el ezt követően egy erdei házikóban, ahol egyik ifjúkori eszményképéhez, Thoreau-hoz, ha nagyobb fenyegetettség és mélyebb gondok közepette is, hasonló életet folytat. Ismét földművelés, napszám, s közben megírja a pyropais myriodermatikos, a tízezer bőrű lélek nagy regényét, a *Karneváit*, ami húszas évei óta érett benne. A vidéki élet így tarthatatlan, nemcsak anyagilag, a közviszonyok nem engedik meg a sehová sem tartozást. Más választás nem lévén, elmegy egy sivár, felső-tiszai erőmű építéséhez munkásnak, távol a családtól, a fővárostól, a könyvtáráktól. Hétvégeken hazamegy, „könyveket cseréli”, és súlyosan megrakott hátizsákkal hűtő hajnalban vissza. Több mint egy évtizeden át a hajnali, a késő esti órákban itt írja meg életművének mind terjedelemben, mind érettségre nézve legjelentősebb részét. Miután a létminimumot sem fedező nyugdíjat megszerezte, és eddig fogyhatatlannak látszó fizikai ereje megrokkadt, hazatér a fővárosba, és visszatér az örökké kedves, kerti munkához. Fa-

nyesés, még két regény, szölkötözés, még egy esszékötet, azután nagyon megcsendesedett. A végső művet, amire készült, a *Scientia aeternát* jegyzetekben hagyta hátra, talán mert annyira készen volt benne a „mű, ami az emberi élet anyagából készül, ami mintha végleges alakja lenne annak, ami veszendő”, hogy nem volt miért leírnia. Aki vele élt, 1968-ban, halála évében úgy látta, elérte nemcsak a konstelláció felszámolását (a képességek gyakorlását, ahogy nevezte, feladta), hanem a létnek azt a határát, ahol a lényeges dolgok helyükre kerülnek, s ahol az összeütközés, a tragédia megsemmisül, a sorsból való kilépést.

Valószínű, hogy mindezt fölösleges is volt elmondani róla, elég lett volna annyit, amit az *Unicornis*-ban képzelt mesteréről írt: „Estéknként magános sétára szokott menni, amikor hazatért, valamit írt, verset, néhány mondatot, esetleg egyetlen szót.” Mert így élt — valóban így.

Bizonyos, ha valaki egyszer Hamvas Béla életének művét, azaz művének életét számba akarja venni, zavarban lesz, melyik címet válassza: Hamvas Béla ezerarcú élete vagy Hamvas Béla egyszerű élete. Az is biztos, hogy művének egész példája, ha tetszik, vallomása annak, amit ő a hamleti szituáció első lépésének vagy a sorsból való megszabadulásnak nevez, azzal a különbséggel, hogy ő a lét és a nemlét, azaz a hitetlenség határára érve nem retten meg, nem hiszi azt, hogy ha „sorsát feladja, a nemlétebe merül”. „Annak, aki a történettel és a környezettel distanciába lépett, a sorsba visszatérni nehéz... pedig ha léte minden erejét belevetné, se lenne képes megsemmisülni.” „Hamlet látása oly gazdag, hogy minden ún. cselekvőt ügyefogyottnak lát, mert az tetteinek jelentőségével nincs és nem is lehet tisztában.” Hamlet tragédiája, hogy a dráma és nem dráma közül, mikor már tehetne volna, nem az utóbbit választotta, visszaesett a történetbe, a sorsba. A dráma és a sors elvetésének vagy az ezer arc és egyszerűség (a normális ember) konfliktusában a megoldás kulcsa a böhmei inqualieren: egyszerre jelen lenni a világ minden arcában, s ezzel az egészet birtokba venni, s ugyanakkor tudatában lenni, hogy az ezer arc közül egy sem vagyok, de azonos vagyok azzal, akinek ez mind arca. Utolsó esszékötetében átalakulásáról így ír: „Visszatérni csak oda lehet, ahol az ember már volt.”

„Először az újkorból a kereszténységbe tértem vissza, anélkül, hogy hozzá hűtlenné váltam volna, hiszen méltónak találtam a gyűlöletre és az ellene való lázadásra, soha nem vetettem meg annyira, hogy dicsérjem.

Aztán a kereszténységből a hagyományba tértem vissza, oda, ahol a kereszténység is otthon van, a héberek, a hinduk, a kínaiak és az egyiptomiak, az indiánok és a görögök közé, oda, ahol a kereszténység is megszületett, ahol minden gondolat és szokás és rítus és eszme és törvény és tudás annyira hasonló, hogy felcserélhető, és mindaz, ami van, még egymáshoz egész közel áll.

Azután a hagyományból visszatértem az alapállásba, a fundamen-

tumra, a status absolutusra, anélkül, hogy megtagadtam volna akár az újkort, akár a kereszténységet, akár a hagyományt, az egészet magammal hoztam, és helyére visszatettem, és a létbe visszatértem anélkül, hogy az életet megtagadtam volna, oda, ahol semmi sem hasonló és nem rokon és nem felcserélhető, hanem egy, ahol semmi sem szabálytalan, hanem normális, amihez képest minden egyéb viszonylagos és esetleges és mulandó, ahol az ellentétek összetartoznak, kint és bent ugyanaz, tűz és víz egymásban nyugszik, mert középpont, egyetlen lét, mozdulatlan és örök.”

Napjainkban, amikor az őskori ezotéria legalábbis filológiailag oly ismert, fölösleges hangsúlyozni, hogy a fenti periódusok határátlépések, sőt beavatási állomások. Hamvas Béla létéhsége, kiderül ez fiatalkori írásaiból, egész magatartásából, nyugtalanságának, de még inkább *gondjának* természetéből, elsősorban nem a művészetet, nem a magasrendű moralitást, nem a vallásos megismerést igényli, hanem azt a megvilágosodást, amit a mindezek felett érvényes ezotérikus beavatás tud nyújtani. A modern világban művészeti áramlatok, filozófiai irányok, irodalmi minták, legfeljebb példaképek, rosszabb esetben izmusok vannak; jobb esetben a kor aktuális problémáira válaszoló, egymástól legtöbbször elszigetelt, de mégis találkozó gondolkodók; az utóbbiakra, ha a mester szót használják is, azért épp, mert nincsenek mesterek, mindig falsot fog. Aki pedig a beavatásra szomjas, annak mesterre van szüksége. Hamvas Béla, bár erről sehol sem tesz említést, legalábbis a maga számára, s ezzel példát adva töltötte be a hiányt: maradéktalanul tanítvány tudott lenni, s így a fent idézett periódusokban érzékenysége kitapintotta azokat a személyeket, akikre szüksége volt, esszenciális igazságait megragadva, a lényegtelen lehántva róluk, tette őket mesterekké; átlépve rajtuk tudott hú maradni, s ezzel megközelíteni a szinte példátlan feladatot, az önbeavatást.

Mestereink csak azok lehetnek, akikkel eleve rokonságban vagyunk. Nos, ennek az ezerarcú tanítványnak mestere Európában éppúgy Dosztojevszkij, mint Tolsztoj, vagy akár Joyce, a Távol-Keleten éppúgy Shankara, mint a brahman Yajnavalkiya, vagy Buddha és görögösen Hérakleitosz, „akit sohasem lehet átlépni”, az őskori leleteken egy-egy sziklába vésett rajz vagy egy indián szöttek névtelen készítője, s mindenekfelett J. Böhme, akitől megtanulta, miként kell egymásba illeszteni az univerzum ezer arcát úgy, hogy arról minden maszknál, időleges zavar (a turba) lehulljon. És bár a kassneri imagináció merőben más természetű, mint a végsőkig tisztult primér imagináció, amit Böhme ugyanezzel a szóval mond ki, mégis Kassner fiziognómiai látásmódja már Böhme előtt nagy iskola lehetett a világ maszkjainak (formáinak) felismerésében, de saját alakzatainak megformálásában is, ha éppen Hamvas Béla ismeri majd fel Böhme és az egész őskori tradicionális számelmélet alapján a

Kassnerben támadható rést, amelyben nem bírja egybelátni a szám és az arc világát.

Valamennyi életmű periódusa egy látszólagos kettősség, tényleges egység jegyében valósul meg. Egyrészt az adott nap kiróttá arjunai feladat vállalása, alázattal és teljes erőbevetéssel, másrészt a krishnai távlat: ismeri tettének értelmét. Ha kell, kenyeret süt, vagy fát vág, vagy katalóguscédulát körmöl, mindig az időt tölti be, és mindig az idő feletti érintetlenség távlatából. Így életszakaszai a látható történeti idő szerint is keretet kapnak. Az elsőt a korszakot záró műről, a *Magyar Hyperion*ról legtalálhatóbban hyperioninak nevezi. Ez már mintegy a saját érzékenységén átszűrte, teljes európai műveltség biztos hangszerén üti meg a hangot, amely ettől fogva összetéveszthetetlenül sajátja, s amit az ő szavával inkább hangoltságnak, semmint stílusnak neveznénk, mert utóbbi mint az efemer én kifejezési szándéka ellen, és mint aki a nyilvánlatkozottat nyelvével tartja az egyedüli példának, mindig tiltakozott. „A mutatvány az ember rendkívüli változata, a mű a normálist ábrázolja.” „Olyan egyszerűen kell írni, hogy aki egy túlbolygóról ma kerül ide, az is megértse.” Ez a korszakzáró és egyben -nyitó mű leszámol az ifjú herosztratoszi lángjával, a sikert elvetve méltó sorsával a nevezetes névvelenség dicsőségét választja. A később tudatosított keleti terminológiával szólva, azt mondhatnók, még hőlderlini és hősi hangvétellel ugyan, de lemond a kshatriyáról, a lovagi életformáról, egy egyszerűbb, nem cselekvő, brahmani lét tisztaságának kedvéért. És bár az életművet végigkísérő nagy mester és társ szuggesztíója itt még nyilvánvaló, különösen a mű önmaga fölé emelése, az Überschöpfung tónusában, a *Magyar Hyperion*ban kezdődik a tényleges polémia az eleinte abszolútnak érzett példával, Nietzschevel. A tragikus szakadás oka éppen az európai ember képtelensége a brahmani létre, mert megoldhatatlan konfliktus „a mérő életet legtöbbre tartani” s ugyanakkor a katarzis szenvedélyében égni. „A döntő az, mondja Nietzsche, ami az életnek használ.” Hamvas Béla viszont: Nietzsche a paravidya és aparavidya (ti. az ezoterikus és exoterikus tudás) között nem tud különbséget tenni. Még azzal is megpróbálkozott, hogy mindennemű értéket itt, ebben az életben szilárdítson meg és abszolutizáljon, vagyis elmezavarra valló kísérletet tett arra, hogy a magasrendű szellemi tudást beolvassza a gyakorlati és a természettudásba, a magasabbat az alacsonyabba. Nietzsche ezzel nem tisztázta, de önmaga ellenében is elmérgesítette a racionalizmussal kezdődő kajánságot, mely a klérus és az Egyház fogalmát és gyakorlatát rosszhiszeműen összekeverte.

Hamvas Béla Európában nem talált át nem léphető mestereket. Még Kierkegaard sem elégítette ki, aki pedig alapélményben a legközelebbi rokona, akár mint az *igazság tanúja* (Wahrheitszeuge), életgyakorlatában mindenre való tekintet nélkül meggyőződését valósítva meg, akár ha a *vagy-vagy* mindent pillanatban követelő vá-

lasztására gondolunk. A különbség azonban lényeges. Míg Kierkegaard az étellel szembeállítja a kereszténységet, s ennek értelmében az aktuális klérussal harcol. Hamvas Béla nagyon jól tudja, hogy a klérus éppúgy a megromlott lét tükre, mint a világi élet bármely területe. Nem reformálni, nem javítani, hanem a látszatvilág romlásától, e világtól elfordulva helyreállítani az emberi *alapállást*. Míg a fiatal Kierkegaard abban az illúzióban él, hogy az életet fenéig ki lehet és kell méríteni (ami később természetesen visszajára fordul az életöröm elvetésében), addig Hamvas: „mindent birtokba venni”, azaz az összes lehetőségeket átvilágítani. Hamvas nem áll meg a religiózus stádiumnál, ez nem elég, mert szabadnak lenni annyi, mint az utolsó evezőt, a vallást is eldobni. Megvalósulni annyi, mint az egész teremtet világgal való azonosságomat felismerni, s ennek feltétele, hogy miután az egészet mint maszkot és önmagam maszkjait lelepleztem, a végső egységet a jelenségeken túl elérjem: a kezdetet, az istenemberi alapállást, a normalitást. Hamvas nem a világot és nem az életet veti el, hanem a valóságot burkoló fátylakat, az ő szavával: a létrontást. A fokozatos stádiumátlépések helyett — metanoia. A kierkegaard-i szorongás helyett tudatos leépítés s azzal párhuzamos integráció.

Ha jobb híján egzisztencializmusról szólunk, úgy e tekintetben közelebb áll a franciákhoz, mondjuk a G. Marcel, B. Parain, G. Bataille, M. Blanchot jelezte vonalhoz, ahol az „ember szellemi életének heve” (*l'ardeur de notre vie spirituelle*) sohasem alszik, mint a némethez, amely éppen Hamvas szerint a „könyvtől sohasem tudott szabadulni”. A francia egzisztencialistáktól viszont az különbözteti meg, hogy Nietzsche örökségét nem a részletekre vonatkozóan dolgozza ki annak gyakran meglepő és termékeny alkalmazásában, s még gyakrabban a félrevezető szétszóródásban. Tudjuk, ma, aki akar, sem bír úgy élni, gondolkozni, írni, mint ha Nietzsche nem lett volna. Ám aki akar, sem igen bír a Nietzsche felnyitotta tárnába, az abból kitóduló rontó és gyógyító erővel szembenézni. Érthető. Nietzsche lehet barlangnyitó, sötét és fényt hozó szellemek időzője, akiket a világra és önmagára bocsát, Nietzsche sok minden lehet, csak egy nem, vezető a labirintusban: mester. Megjelenésében, nem lehetetlen, az a korszerű és az a nagy, hogy miután az erőket feltárja, az embert magára hagyja: birkózzék ki-ki a saját nagyságával. Érthető a védekezés. Az egyik, a német, könyvet csinál belőle, akár tudományt is. A másik, a rokonszenvesebb, az emberibb, a francia. Egy-egy szikráján lángra lobbanni, s azt hol valóban mély, hol csak szellemes, hol veszélyes experimentumokban alkalmazni. Hamvas Béla nem alkalmaz. Ehelyett a tanítvány elszántságával a Nietzsche felkínálta örvénybe lép, a lelepleződéstől, az abban magukat nyilvánvalóvá tevő erőkről nem retten meg, azokat elfogadja, hogy a tradíció *ad adiversitatem* *éberséggel* őket megkülönböztesse és megnevezze. Így kerül el mind a divatos Nietzsche-játékot, mind a katasztrófát.

A beavatás sohasem újat tár fel. Ellenkezőleg. Lebont egy ránk tapadt réteget, hogy önmagunkhoz közelebb vigyen bennünket. A beavatás minden esetben elszakít egy megrögzött, kevésbé valóságos, mert csak természeti létszférától, hogy egy valóságosabba kapcsoljon. A beavatás ahhoz, hogy személyünket megemlje, az idő világában egy lépést tesz visszafelé, végül az elérhető legrégebbbe — in illo tempore. Így kollektív szinten a beavatás első lépcsője az ősök útjának feltárása és annak ismétlése. Am az egyén személyiséggé válásában is az első fázis kollektívbe szövött rétegeinek átvilágítása. Így a második világháború kezdetén, miután az európaiak nem bizonyultak elégnek, miután megírta nagy krízisrodalomban, számba véve a pszichológiai, szociológiai, valamint a krízisrodalomban felmerült egyéb természetű hipotéziseket, miután a filozófiai rendszerek önkényesnek bizonyultak, magától értetődő, hogy *visszafelé* tájékozódott. Henoch könyve, az apokrifek, zoltárok, kínaiak, elsősorban a taoisták, a szufi, de mindenekfelett a Veda. Ezek kedvéért tanulmányozza a hébert, a szanszkritot. Ezt a második korszakot éppúgy jelölhetnénk a *tradíció*, mint a *beavatás*, vagy az *éberség* emblémájával.

Tradíció — kapitális műve a *Scientia Sacra* értelmében, amelyben az őskori (i. e. 600. évtől visszamenőleg) szellemi hagyomány kvintesszenciáját fedi fel. Ebben a hatos számra épített, fűgyszerűen megkomponált műben nem szintézisét, hanem szimfóniáját halljuk mindannak, amit a tibeti, a hindu, az iráni, a kaldeus, az egyiptomi, a szufi, a dél-amerikai források, majd az alexandriai gnózis, az aritmológia, az alkímia, az életen átsugárzó primordiális létről tudat. Hangsúlyozzuk, nem szintézis, szimfónia. A szintézis részben tárgyi teljességre, részben szcientifikus objektivitásra tart igényt. Szándéka nem az esetleges, a részleges és változó objektív szempontok érvényesítése. Törekvése és eredménye a hiteles szubjektivitás.

Hitelesség és magasrendű tudatosság elválaszthatatlan. „A huszadik század közepén túl a lényeges esemény minden egyéb felett a hagyomány megértése és feltárása.” „Az egyes hagyományok, azok összefüggése a térben és időben és az egész emberiségre kiterjedő egysége.” „A hagyomány gondolata lehetővé tette az eddigi kollektív kategóriák téves voltának felismerését. Csak egyetlen hiteles közösség van, az emberiség. Nép, nemzet, osztály, kaszt, vallás, világnézet csak ezen belül, nem mint elválasztó, hanem mint gazdagság, mint sokszínűség van jelen, de csak abban az esetben, ha az egyetemes emberiség gondolata alá rendelték. A hagyomány nem történelmi izgalom, nem társadalmi forradalom, nem vallásalapítás. A hagyomány az igazság végleges nyugalma.” Ez a „lényeges esemény nemcsak azt jelenti, hogy megbuktak a forradalmak, a konzervativizmus és a modernség különböző változatai, s főleg az élet komfortos polgári fogalmazása az Európa elleni lázadással, az egzotizmus hajszolásával, a történelemben szereplő nagy-

ságokkal, de megbukott a hagyománykutatásnak az a naiv módja is, mely azt kutatja, a szokások, a kultusz strukturális hasonlósága melyik néptől, melyik földrésztől hová vándorolt, kitől mit vett át. Az azonosságoknak a hagyomány értelmében semmi köze a hatásokhoz, annak ellenére, hogy a föld minden népe közt láthatatlan egyöntetűség van, s az ember minél régiebb időbe ereszkedik vissza, annál nagyobb. Nem ősepítészet, nem ősvallás, nem ősszellem, amelyre az összes többi visszavezethető. A hasonlóság abból ered, hogy a történet előtti időben a föld minden népe a lét ősforrásából merített. Egymáshoz közel vagy távol, hasonló fajúak vagy különbözőek, hasonló nyelvűek vagy különbözőek, de végső gondolatát mindegyikök ugyanabból az ősi szellemi megnyilatkozásból vette. Ez az ősi szellemi megnyilatkozás volt az államok rendjének, a vallásoknak, az életrend hasonlóságának alapja. Tisztaságát magas nemzedékek őrizték és adták át egymásnak. Ez volt a föld minden népének azonos metafizikája. Ezt, az őskorban minden nép között levő azonos kinyilatkoztatásszerű metafizikát hívták hagyománynak. Hagyomány egy van, mint ahogy egy emberiség, egy szellem... ez azonban, bár mindenütt ugyanaz, időkre, népekre, nyelvekre alkalmazva a hagyományok sokszerűségében jelentkeznek, s egy ilyenek neve őskori egység. A hagyomány az emberiség szellemének, a lét értelmének, a logos-nak őre, ezen kívül szellemiség nincs. Amennyiben a szellemiség a hagyománytól eltér, mint a tudomány az újkori Európában, végül is kénytelen a hagyomány félreértett csökevényeiből élni. Ez az egyetlen autentikus tudás, az archaikus egységek ennek az egynek változatai. A történeti idő filozófiai és tudományai elszellemtelenedett, metafizikájukat veszített reziduumok, amelyek nem éber tudást hoznak, hanem kába álomképeket gondolnak el.” A hagyományban a szókratészi kérdés, hogy az erény tanítható-e, a kérdés, amely a tudást és gyakorlatot kettéválasztotta, nem létezik. A hagyomány az abszolút életrendet nyújtja, amelyben a gondolat annak realizálásától el nem választható. A hagyomány olyan világteremtés előtti praeexisztens rend, amely az egész létezés számára azonos volt és lesz. A hagyomány nyelve ezért a rend nyelve, nem bizonyít, hanem kijelent. E nyelv nem téveszthető össze sem a vallással, sem a misztikával, ezek, ha a hagyomány nélkül nem is létezhetnének, annak csak parciális aspektusai, kapcsolatuk a kinyilatkoztatással nem közvetlen. Az aranykor az az idő és létállapot, amelyben minden ember az ősváltsággal közvetlen kapcsolatban áll. Minél közelebb él egy ember, egy népcsoport a metafizikai ősváltsághoz, annál kevésbé távolodik el a *nyílt* lét az élettől. Az eltávolodás, de egyben a megjelenés fokozatainak törvénye az *analógia*, s az analógia logikájának mértéke (szemben az arisztotelészi azonosság-ellentét logikával) a lét teljességében való részesedés. Az analógia pozitív értelme a valóságban való részesedés; negatív: az attól való távolodás, a mayafátyol sűrűsödése, a maszkok megkövesedése. Ahogy

az idő távolodik a nyílt lét aranykorától, ugyanúgy az Ősvilágosságban való részesedés szerint vagy attól való távolodás szerint keletkeznek a kasztok és az élet valamennyi megnyilatkozásában érvényes hierarchiák.

Az elsötétedés határlépcsője az az időpont, amelyben a szellemi kaszt (brahman, palaiói theológiai) a kinyilatkoztatás hangjára érzéketlen, s annak metafizikai jelentőségét csak egyes szakrális szubjektumok értik. Ez a történelmi kor kezdete.

A Scientia Sacra második kulcsszava az *éberség*, amit nem lehet elválasztani a harmadiktól, a *beavatástól*. Az ősi emlékezést a világ abszolút rendjére, hierarchikus struktúrájára a hindu hagyomány a Védákban, illetve annak értelmezésében a Vedantában őrizte meg legátetszőbben. A véda-vidya (videre) látni szó jelentését túl a szokásos *tudni* — *tudás* értelmezésen, Hamvas Béla kiszélesíti, szerinte tulajdonképpen jelentése: *éberség*. A Véda, továbbadván a történet előtti kor lényegét, egyetlen feladata felébreszteni és ébren tartani. A Véda felébreszt abból az álomból, ami az anyagi élet itt, a földön, a zárt életet megnyitja és áttöri, és a világ autentikus értelmét közli. Az éberség nem az ébrenlét, hisz amit annak nevezünk, sem egyéb, mint az alvás egy neme, belealvás az érzéki világba, s a földi életnek épp az a végzetes veszélye, hogy az ember tökéletesen elalszik. Nemcsak a Védáknak, hanem a hagyomány szent könyveinek végső tanulsága is mind azonos: amikor a lélek a földről eltávozik, semmit sem vihet magával, csak éberségét. Ki a felébredt? Az, akinek minden élőlény Én lett, aki többé nem individuális, hanem univerzális személlyé válva eléri a tényleges létet, ami nem egyéb, mint a lélek intenzív érzékenysége az egyetlen valóra, a halhatatlanra — ez a megszabadulás.

A hagyományt tanítani nem lehet, mert a kinyilatkoztatást, a lét abszolút rendjéről való tudást, a világ életének törvényeit a lélek megőrizte. Ez az emlékezet az éberség. Ennek az éberségnek a felkeltése a beavatás. A felébredés a beavatásban az újjászületés; ahogy a Vedanta mondja a *dvija*, a másodszor született, a ténylegesen megszületett a lét törvényeire ébredve, a természeti életből kiemelkedve válik tényleges emberré. A beavatás Ősvalóság és Ősmisztérium, ezért „mindennemű alkotás, ami az ember kezéből kikerül, több-kevesebb tudatossággal a beavatás Ősképe és Ősszerkezete alapját őrzi: a gátlástalan élet, a meg rázkódtatás válsága, hirtelen felelmezés arra, ami az életen túl és felül, végül felhajlás abba a magasabb létbe”. A nagy zene, a tragédia a beavatás misztériumából származott. Az emberi lelket végigvezeti azokon a jelképeken, amelyeket a földön át kell élnie, amelyek sorsát jelentik, s amelytől megtisztulva fel kell ébrednie.

Időben részben megelőzik, részben követik, lényegében mégis a *hagyomány* periódusába tartoznak az *Ősök csarnoka* című ezoterikus művek fordításai és a kísérő kommentárok (a Véda huszonhat fejezete, Zen, Szufi, Tabula Smaragdina, Sankhya karika stb.), amelyek mind beavató

könyvek, s mind azt az éberséget élesztik, amely „Henochot képessé tette arra, hogy a halál küszöbét teljes öntudattal lépje át”.

„Az újjászületés néha beavatkozás nélkül is bekövetkezik, amikor az ember misztikus intuíciójától vezetve önmagát morálisan, szellemileg és lelkileg kellő módon élő tudja készíteni.” „Az ilyen metanoia azonban mindig részleges és tökéletlen.” Ez a két mondat köri össze a második, a tradíció periódusát a harmadikkal, a második világháború végétől a haláláig tartóval. Úgy tűnik, e harmadikat nem is lehet másról elnevezni mint a végső konzekvenciákat összefoglaló mű címéről, mely a jel valóságával mondja ki az e korszakban választott és betöltött egzisztenciát és helyet: *Patmos*. Ez a stádium valóban metanoia — a végleges.

Az első mondat világos jelentése az, hogy intuíciójával és a hagyományokba merüléssel s ezáltal az egyetlen hagyomány éberségével ő maga elérte a másodszer született, a hiteles ember éberségét, mert „a beavatás az a folyamat, amely az ember leszűkült életének határait áttöri”, a határokat áttörte, de úgy látszik, ezt még „részlegesnek és tökéletlennek” érezte. Még hátra volt „a létezés egészének helyreállítása”. Csak így érthető a különös jelenet, amelyben fiatal barátai kérdésére, mit tart élete legfontosabb írásainak, ő a Scientia Sacrát meg sem említette. A csodálkozó figyelmeztetésre kiderült, a mellőzés szándékos volt: „hol van már az...”, háritotta el mosolyogva a továbbiakat.

Nemcsak Hamvas Béla. A kivételesen érzékenyek, mégha számuk elenyésző is, az éberek a második világháború végeztével mind tudták, hogy a krízis alapvető, egyre mélyebbre hasít, a háború szüntelenül jelen van. Olyan korszakváltás, amit megfelelő nyelv híján fel se tudunk mérni, nem történeti esemény, „*valami abszolút*” (elle a été un absolu), írja a Hamvas Bélával éppen érzékenységében rokon Maurice Blanchot. A kivételes érzékenység pedig nem egyéb, mint az el nem alvó aranykor élménye, s ennek megfelelően az ugyanilyen erős válságélmény, a Vedanta nyelvén a szüntelenül világító, megkülönböztető értelem. Ahhoz, hogy a megrendítő kettősséget viselni lehessen, valóban nyelvet kell teremteni. A világ kettéválása aranykorra és apokaliptiszre, gyermekkorának első nagy megrendülése; élet- és műfázisában, mestereinek követésében és túllépésében, végig ez a fonal világít majd. S ugyanígy művében a nyelv kettőssége: a megnevezés kegyetlen világossága, mert a rontót, a demont csak saját nevével lehet megragadni, ám a geometrikusan szigorú struktúrán átszűrődik a megnevezhetetlen aranykori zenéje, a böhmei megszéldült fény, hol egy rövid esszében gyümölcscről, borrhól, hol csak egy félmondat nyitotta részben a hajnali ég kékjében világító sárga rózsáról: tudni, hogy apokaliptiszben élünk, de nem feledkezni meg valódi otthonunkról, az aranykorról, ha csak pillanatokra is, de aktualizálni a folytonosságot a normális létel az idillben.

Többen úgy vélekednek, mintha Hamvas Béla hagyománykereső útjának kiindulópontja a harmincas évek kríziskutatása lett volna. Ez a vélekedés alapvető létélményének nem értéséből származik. Minél személyesebb egy mű eredetében és eredményében, annál inkább érvényes, hogy legyen az mégoly sokrétű is, egyetlen alapélményből bontakozik. Az egyetlen alapélmény törvénye nem a szegénység, hanem személyes egzisztenciánk egyetlen vol:ának jele. Az egyetlen, amibe a teljes gazdagság belefér. Az alapélmény többnyire a gyermekkorban felmerült ös-kép a létezés egy gerezdjéről, vagy — és ez az eset a „keveseknél” — akikben a létélmény a gyökerekből nyílik, bennük a személyes élmény az emberiség primer történetének és szüntelen történésének mozzanataival találkozik. Hamvas Bélának egész életművét végigkísérő hasonló mondatok, mint „az élet itt megszokhatatlan”, mind arra figyelmeztetnek, hogy alapvető létélménye azon a mélységes határon ébredt, ahol az aranylét még világít, de már zuhanóban. Innen az olthatatlan éhség „vissza”, és innen a gyermek dühe az élet pseudoalakzataival szemben. Lehetetlen nem érteni, hogy az a sokszor az elemek fékezhetetlen kitörésére emlékeztető harag a teremtés eredeti gondolataira való primer érzékenységből fakad, lehetetlen nem érteni, hogy a rossz bőszerűlölétét milyen életszeretet kelti. Tévedhetetlen valóságérzék. Aki a Paradicsomot, a teremtés eredeti gondolatát nem érzékeli, az a Poklot és a Purgatórimot sem tudja mihez mérni, legfeljebb szenved, legfeljebb sodródik. A tiszta lét korrumpált voltáról nem lehet nem tudni, a krízist tehát nem lehet eltakarni. Életművének legfőbb értelme nem a krízis egyik vagy másik szegmentumának a felfedése, hanem a lét és élet kettéválásának, a létrontásnak az átélése és átvilágítása: „A rosszban nemcsak az emberi élet romlik meg. A rosszra az egész világ visszhangzik. A rossz támadás a létezés ellen, mert nem bűn, annál mélyebb és hatalmasabb. A létrontás a világ minden pontját érinti, a teremtést bevonja és elsötétíti, kísérlet arra, hogy a létezés folyamának egészét kioltsa. Az emberrel ki kell engesztelődni. Az evangélium a kiengesztelődést tanítja, de a létrontásnak soha egy arasznyit sem engedett.”

A létrontás a Hamvas-műben legalább olyan gyakran felhangzó kulcszó, mint az idill. De mindkettőt csak a harmadik, a legfontosabb alapján lehet megérteni, ami egyúttal az egész életmű sarkköve, s ez a *szabadság*. Ezúttal csupán a jelzés kedvéért egyetlen példát emelünk ki. A *Karnevál* ötödik énekében, a pokoljárásban kétséget kizáróan derül ki, miért nem elsődleges rossz a bűn, miért van az, hogy „a bűn megbocsájtást vár és kap”, miért van az, hogy a Jézus-per valódi alapja az a létrontás, ami emberi mű, s ami a teremtés eredeti koncepciójából hiányzik: a szenny és a botrány. Megértjük, hogy a létrontással szemben isten tehetetlen.

Szabadságunk, egyetlen személyes voltunk s nevünk hármassága elválaszthatatlan. Közöttünk a legparányibbnak is megvan a teremtésben

a maga összetéveszthetetlen helye. Ez a megismételhetetlen hely azonos személyünk egyszeri felragyogásával, azonos égi nevünkkel. Az ítéletben senki sem állhat a másik helyére, az ítéletben mindenkit ezen a néven szólítanak, mindenkit külön-külön. A túlvilágon azonban, ahová Bormester Mihályt, a *Karnevál* hőst mentora, Henoah vezeti, egyedül az ördögnek nincs neve, csupán valami, a zuhanást ismétlő, hangutánzó csúfneve: Queek. Az ördög léte, valójában nemléte a szüntelen zuhanás. Megállhatna, minden pillanatban megállhatna, mert ő is teremtett lény, tehát szabad. Ebbe a szabadságba — amivel nem él, azaz rosszul él — az Úr sem avatkozhat bele, és nem is szólíthatja, hiszen a zuhanás névtelen. Ha ezt itt nem is mondja ki, de az alvilágon a sátáni átvillanás egész értelme nem lehet egyéb, mint ez: a sátán szabadságát, a Teremtővel való együttlétét folytonosan szakítja, nevét a zuhanásban elveszíti. A létválság nem más, mint az összeköttetés, a szövetség állandó megkérdése. A sátánnak, önmagát leválasztva forrásáról, ő maga nem lévén forrás, teremtő ereje nincs, neve nincs, csak zuhanása maradt meg, amivel támadja a szövetséget, a személy szabadságát. A válság a zuhanás-telepe szakadék.

A válságot nem az idő teremti, az idő felfedi. A létválság teremti a romló időt. Korszakváltáskor a lét hasadéka sötétebben fenyegetnek, s könnyen azt a látszatot keltik, mintha maga a korszakváltás hasítaná azokat. A két háború közötti válságirodalom, mivel csak időleges és másodlagos származékjelenségekből következett, és azoktól rémüldözött, ma már többnyire aktualitását veszített spenglerizmus, és ez annál különösebb, mert az idő tájt Nietzscheben a kitarult, mély válság szó szoros értelmében is nyitott könyv volt. Hamvas Béla válságtanulmánya az egyetemes létvétség élményének csupán egy kihagyhatatlan fázisa. Az 1943-as *Vízöntő* tanulmányban már látja az elkerülhetetlen „abszolútot”, a több mint történelmi korszakváltást, de azt is, hogy egyetlen út az özönvizet átélni, a sötétség hatalmai közé alászállni, de teljes tudattal a világosságba visszatérni, és az egészet előlről kezdeni. A tradíció korszaka kísérlet az egész előlről kezdésére. A hagyomány azonban a világ törvénye, s lévén törvény, mint megmásíthatatlan és tehetetlen az örök visszatérésben, önmagába mindig visszafordul. A hagyomány a lét egészének helyreállítására nem elég. Nietzsche Sils Maria magaslátán a létezésnek azon egészét pillantotta meg, ami azonos az örök elmúlással, de a nélkül a tudás nélkül, amely a visszatérés és elmúlás körét feloldja, s ezzel a lét egészét helyreállítja; a törvény feltételét ép észlel nem viselhet. A tradíció a világ struktúrája, a törvény. Ezért ha a Scientia Sacrában, vagy más tradicionális műben a főbb szavakat kiemeljük, pl. hagyomány, analógia, hierarchia, beavatás, káprázat, realizációs fokok, átvilágítás, vagy akár üdv, bármelyikből kiindulhatunk, következetesen végigjárva bármelyikből bármelyikbe eljuthatunk, anélkül, hogy a körből kiszabadulnánk. Mert a hagyomány

törvény, és a törvény kör, mégpedig spirálisan haladó kör, amelyben, mérjék bár kalpákban, az üdvnek is van ideje, tehát múlása. Egyszerűen az evangéliumi ember visszavonhatatlan egyszerűsége s ezzel személyének valósága oldja meg a kör (a törvény) négyzetesítését (a négyzet mint az égi város alakzata). A körben a teremtő középpontot, a szeretetet lánggra lobbantva, a szeretet a keresztben minden létezőt átölelve felperzseli a határokat. Így Hamvas Béla, miután nem elégtették ki a kereszténységet elárulók, de még a szentek sem, akik, mint Böhme mondja, „történeti őrzőgésben szenvedtek”, a kereszténységtől az őskori tradícióhoz fordul, hogy aztán visszatérjen ahhoz a kereszténységhez, ami nem a történeti, a mérhető időben, hanem a teremtés csírájában előbb van, mint minden tradíció. A történelmi szemléletből tekintve paradox módon, ténylegesen éppen a történet paradoxonát feloldva a mahayana buddhisattvájában ismeri fel a valódi keresztényt: „... a buddhisattva neve idegen, az ember maga nem az, mert a hiteles életrendet a kereszténység első korszakában is ő képviselte... egy a fontos, a világ normális rendjének helyreállítása... a buddhisattvának egy kötelessége van, miután felébredt, az emberi normalitásról szóló tudást ébren kell tartania... fogadalmat tesz, ha a teljes megszabadulást el is éri, az üdvöt visszautasítja, és az életbe mindaddig visszatér, szenvedést, bukást, halált vállal csak azért, hogy az értelem világosságát fenntartsa. Nem jöttek, nem könyörület, nem részvét. Ez az ember a maga szentségével mit sem törődik, és a megszabadulásban utolsó akar maradni. Az eredeti istenhasonlóságot az egész létben helyre akarja állítani, mielőtt ő maga Istenéhez visszatér... a buddhisattva nem vallásos rang és kategória, nem kivétel és nem egyetlen történeti életre szól, hanem metafizikai magatartás, minden életemre (egész létezésemre) és minden emberre érvényes... Amit a magam részéről össze nem egyeztethetőnek találok: a szent élet, vagyis az üdvsvendély egyéni teljesítménye és a mindenkire érvényes, egyetlen normális életrend megvalósítása. Ez a kettő nem fér össze.”

A Patmos-kötetokről elnevezett korszakáról összefoglalóan azt lehet mondani: miután az emberi lét alapformáját, a hierarchiát megismerte, struktúrájában felfedte, az evangélium nevében azt levetette, mert a kereszténységből azt fogadta el, ami ontológiailag minden hagyományt megelőz, a *beavatást* a hierarchia feletti létbe, a normálisba, amit úgy hívnak: *anima naturaliter christiana*.

(Folytatjuk)

HAJRÁ, ECSET!*

TOLNAI OTTÓ

Nagydarab ember voltál. Sokszor vetettük egymásnak hátunkat, méretkeztünk, melyikünk a magasabb. Két-három centivel magasabb voltál. (Lám, még most is csalok, elcsaltam egy-két centit.) És mennyivel erősebb! Tényleg: bikaerős. Hisz pontosan fél évszázadra (a koporsó födele oda volt támasztva a sarokba: ÉLT 50 ÉVET, írta rajta arany-papirosból vagy valamiféle leheletnyi lemezből vágott, mintásra-díszesre préselt betűkkel, számokkal, minden betű külön-külön volt felszögezve, gombostűnyi szögekkel, minden bizonnyal behozatali anyag, villant át az agyamon, Németországban dolgozva meglepődve tapasztaltam, hogy az emberek hazahozandó cuccának nagy része a temetkezéshez szükséges kellékekből áll, meglepődve, megszégyenülve, nem kis pánikkal tapasztaltam, az egyszerű emberek, idény- és vendégmunkások egy pillanatra sem feledkeznek meg a halálról, a temetkezés ritusának milyenségéről különleges gyertyákat, mécseseket, kereszteket, szalagokat, szemfedőket vásárolnak, mert jobb minőségű, szebb; az egyik betű elmozdult koporsód sarokba támasztott fedelén, kevesebb szöggel volt felerősítve, mint a többi, kisujjammal, éppen csak oldalra fordulva, vizsgálgaizgattam, hüvelykujjammal meg rágórbíttetem a szöget, ne mozdulhasson el ismét, ne mozdulhasson el, ha majd ráhelyezik, rászögezik a koporsódra, minden bizonnyal azért keresve ezt a foglalatosságot, azért kapaszkodva abba az egyetlen betűbe, már nem is emlékszem, melyik is volt, azért kapaszkodva abba az aranyozott semmiségbe, hogy ne kelljen *odanéznem*) volt szükség, hogy szétrombold, megöld magad. Fél évszázados napi huszonnégy órás, erőltetett munkára. Nagydarab ember voltál, mondom, bikaerős, de a fejed keskenynek, áramvonalasnak látszott, volt benne valami madárszerűség. Ezért az ember nem volt mindig tudatában valós méreteidnek, az egykor kisportolt testnek (igen, egyedül a labda volt képes levezetni, visszafogni az őrlő energiákat, a művészet nem, akármennyire is harcoltál a művészet ellen, akármennyire menekültél is tőle, a művészet csak fokozta). Az utóbbi egy-két

* Folytatás az 1987. májusi számunkból

évben már nemigen gondoztad, nem nyested, nem nyestetted szőrzeted, hajzatod sátrát, pedig sok borbély, barátod, ismerősöd volt. Dusit, aki nálad is jobban elmagányosodott, szibériai rabokat idézően bebugyolált lábával, hóna alatt zsiros táskájával (mi lett a kis borbélykoffer sorsa?! — erre a kérdésemre, ha hozzád merek lépni, te tán még ott, a ravalon is érdekes történettel válaszolsz, felkönyökölsz, és előadod Dusi kis borbélykofferja eltűnésének hihetetlen történetét, még egyszer, utoljára megnevetterve az alig elviselhető fagyban topogó, gyászoló tömeget) ott láttam vacogva zokogni koporsód mellett. Dusi jóval idősebb volt nálunk, de még emlékszem az apjára is: kemény, világéletében kopasz emberke volt, a negyvenes és az ötvenes években borbélyként dolgozott, hajnaltól késő estig rohángált a kiskofferral, jóllehet eredeti foglalkozása rendőr volt, a rendőr Mladen, mindenki így hívta, bár fogalmam sincs, melyik rezsimben is rendőrösködhetett. Dusi semmiben sem emlékeztet a rikácsoló, tüskés emberkére, állandóan mosolyog (most láttam arcát először e mosoly nélkül, ám a sírás, a zokogás is e mosoly fonákja volt), egy évtizede még választékosan öltözködött, inkább arisztokratának tűnt, tán még leginkább a kis fehéroroszló kolóniához tartozóknak vélhette az ember. *Dusi* — érdekes, az emberek milyen csodálatos leleménnyel, nyelvérzékkel látták el kicsinyítő képzővel, magyar kicsinyítő képzővel Dušan cár zord nevét, amelyből azelőtt sosem véltem kihallani a lélek szót, ám most már, e kis borbélynak hála, a cár nevében is kihallom a lélek (duša) szót. Rongyokba bugyolálva, csontvázsoványan zokogott, de látszott: Dusi még ilyen állapotban is teljesen szolgálatkész. Napok óta nem evett, átfagyott, ujjai meggémbereedtek, de még ott, akkor is hajlandó lett volna gyorsan megnyírni téged. Különben is a forró könny felmelegítette kissé arcát, arcát törölgető ujjait. Hajlandó lenne körülstuccolni, megnyesni szakállad. Kellemes, ám a vacogást csak fokozó, halk zeneként csattogtatva az ollókat, amíg kint elhangzanak a beszédek, míg a pap imádkozik, énekel. Szépen, észrevétlenül végezte volna el Dusi a munkáját, észrevétlenül, mint ahogyan él is, még észrevétlensége miatt is állandóan bocsánatot kérve mosolyával. Magában tán neheztelt is rád egy kicsit Dusi, már amennyire ő neheztelni tudott valakire, neheztelt, hogy ha már ilyen dologra szántad el magad, miért nem szóltál neki, elég lett volna csak egy intés, egy jelzés, és egy fröccs, egy mártás ellenében minden időben, minden helyen, akár a fagyos, csillagos ég alatt is, rendbe hozta volna hajad, szakállad. De, még ott, akkor, a szertartás első pillanatában sem volt késő. A kis kefével minden szőrszálát azonnal összesöpört volna. És valami ezüstfejtű üvegcséből tán még némi pacsulit is előkerült volna, komolyan konkurálva a tömjénnel, az élet princípiumát hirdetve. Igen, Dusi hajlandó lett volna. Hajlandó mindenre. Hallatszott, amint zokogás közben össze-összekoccantak az ollók, a nyírógép, a teknőcnyelű borotva, sőt, ha egy-egy erősebb koccanás hallatszott, arra gondoltam, Dusi tás-

kájában ott egy borbélytányér is. Egy csodálatosan ragyogó borbélytányér, amit Dusi azonnal kivesz, ragyogó napként felemel, beragyogtatva az egész fagyos világot, felemeli, óvást jelent be, életében először határozottan: leállítva az egész cirkuszt, téged meg visszaparancsolva az életbe, vissza, hogy szépen megvetett helyedre feküdhessen, hisz, nemrég mesélte Büttyök, neki már ágya sincs, semmije, hisz ő még meghalni sem mer, még a halállal szemben is tapintatos, úgy érzi, ha végezne magával, ha elválná nyakát a teknőcnyelű borotvával, egy mesterség, a borbélyművészet tekintélyén ejtene csorbát, és hát tapintatlan lenne a halállal szemben, ráérszakolná magát a halálra... Igen, Dusi hajlandó lett volna szépen rendbe hozni a bajuszod, kivágni az orrodból, a füledből is a szőrzet ördögcérnabokrait. Igen, hisz látszott, halottakon kívül mást már nem bíznak Dusira. No de hát, tenné hozzá Dusi, az is foglalkozás, mármint a halottborotválás, szép, egyike a legszebb foglalkozásoknak. A ravatalon egy torzonborz jelenség, mellette pedig egy zokogó, csenevész kis borbély, akinek sosem is adatott meg, hogy önálló műhelye legyen, de akinek most is ott kocognak táskájában a nikelszerszámok, s aki, nincs kizárva, csorgó könnyein keresztül nagy, tükrökkel, ropogósa vasalt szalvétákkal teli borbélyszalonnak véli a ravatalozót, borbélyszalonnak, amilyeneket a cowboyfilmekben látott, borbélyszalonnak, amely közepén ott fekszik — a lefektethető, csodálatos borbélyszékben — az abszolút kuncsaft, akiről a világ összes borbélya álmodik... Mondom, nem vágatkoztál az utóbbi években. És ellobbant, kiégett szőrzeted erős, nagy sörénnyé terült a ravatalon. Nem ismertelek meg. Ez már nem alibi volt. Tényleg nem ismertelek meg. Mert először voltál az, aki valójában mindig is voltál, először nem rejtőzködtél grimaszok, öngúny, miegymás mögé. Először látszott tisztán, egy az egyben mindaz a minőség, érték, amiből annyian éltünk, ami annyiunkat segítette élni, annyiunkat éltetett, amiből annyian csipkedtünk, lopkodtunk (persze mindig csak szigorúan kis adagokban, éppen csak fűszerként használva monoton, hazug, döglött életünkre), az a valami, ami láthatatlanul, észrevétlenül beépült a városka, a tartomány szellemi, művészeti életének alapjaiba. Én még egzakt pontossággal felismertem ezt a valamit az emberek gesztusaiban, szavaiban, rajzaiban, írásaiban. Megijedtem. De először történt meg velem, hogy a ravatal mellett nem a halál negatívumától ijedtem meg, nem a máris horpadó, színét változtató hullától, nem attól a bizonyos sült töktől, hanem a halál pozitívumától. Mert te nem horpadtál, nem változtattad a színedet, nem lettél tökvicsorivá, sült tökké. Egyszerűbb, természetesebb szavakkal kellene mondani, de most hirtelen nem találom őket, hiába kapkodok értük, mint ahogy te kapkodtál a tubusokért, vakon is mindig pontosan megtalálva azt, amelyikre szükséged volt, a kéket, a zöldet, a vöröset, hiába, úgy látszik, nálam az ilyen fordulatok idegződtek be: monumentálissá magasodtál ott, abban a kis kanizsai ra-

vatalozóban. Olyannyira, hogy hirtelen azt hittem, egy Jean Genet-dráma barokkos jelenetét látom (természetesen Szentkuthy és Krleža leírásainak folytatásaként). Igen, felmagasodtál. Mint egy zseniális párizsi klosár, mint egy orosz regényhős. Utolsó felvételeken, utolsó zónapörkölted elfogyasztása közben sem vetted le oroszsapkád. Felmagasodtál, mint egy *patriarcha/pátriárka*. Akármilyen meglepően hangzik is veled kapcsolatban, de az voltál a művészek, mindig az voltál a fiatal művészek számára. Mindenki tudta, hogy te, aki komolytalan dolognak tartottad a művészetet, a művészet egyetlen papja voltál felénk (ha nem az egyetlen, akkor szomszédoddal, az ügyvéd Koncz Pistával együtt). Ha nem mondják előző nap a telefonban, hogy mondtad: zárják le a koporsót, ha virrasztásom alatt, fényképeid tonnányi levélzete között, alatt, ott, a szoba padlóján egyfolytában azon tűnődtem volna, hogyan is fogok találkozni veled, hogyan utoljára, a ravatalon, legrévültebb, leglázasabb pillanataimban, látomásaimban sem képzeltelek, láttalak volna létező-nem létező szüleid között futkosó, örök lelenc így, ilyen igazul. Monumentális *patriarcha/pátriárka* voltodban. Pedig ha valaki, akkor én mindig is tudtam, ismertem ezt a dimenziódat. Koporsód megemelkedett, vagy te emeltd meg egy kicsit felsőtestedet, vagy a fehér, friss virággal teli hó emelkedett feléd óriástükröként, valami gyönyörű optikai játékot játszva, valami hasonlót, mint amilyen képeiden játszódik a víz és az ég tükre közé emelkedő, az ég erejével és az ég szépségével a víz és az ég tükre közé feszülő, kátrányos halászladikkokkal, amelyek különben legalább annyira hasonlítanak a koporsóra, mert hát olcsó koporsók is vannak, mint a gondolák, a pompás, kecses gondolák. Ott, a szikrázó, vakító hótükrök előtt felmagasodó ravatalnál Szentkuthy, Krleža és Genet leírásaitól függetlenül is eszembe jutott volna, eszembe, hisz annyiszor idéztem, minden bizonnyal neked is mutattam (mivel a festő naplóját neked ajándékoztam) Sütő András leírása Nagy Imre elhamvasztásáról: „*A testének elhamvasztását tanúsító ember azt mondta: a lángok láttán mintha fölült volna. Micsoda színzuhatag! ... Azt is mondják, hogy a csontjai — már-már a képeire emlékeztető módon — változatos színekben ragyogtak. Orvosi vélekedés szerint: a töménytelen orvosság következménye. És mégis úgy gondolom, hogy a jelenség nem lehetett egyéb, mint ami lényege volt; halhatatlan színeit a Nap küldte neki, de maga is fényforrás volt. A természet ritka jelensége.*” Úgy volt, szólnom kell majd valamit a koporsó vagy a sír mellett. Írni képtelen voltam. Mondataim nádszerkezete azonnal összereccsent súlyod alatt, noha a súly még nem ez a ravatali súly volt. Emlékszem, gyerekkoromban sem sikerült soha igazán megszerkesztenem a sárkányok nádvázáat. Alig lebbentek fel, hirtelen a föld felé fordultak, merőlegesen, hogy szétroncsolják magukat. (Később, a Járáson, sztyeppénken, ahogy Gyuri mondaná, viszont nem foglalkoztam sárkányépítéssel, sárkányeregetéssel, pedig ilyen kitűnő

terepük még a japánoknak sem lehet.) Képtelen voltam írni, képtelen voltam úgy a végtelenbe rántani a betűket, mint ahogy te rántottad hátrázottan, élesen és mégis tele gyengédséggel a végtelenbe vonalad, azt a vonalat, amely derekasan megállja a helyét a legnagyobb rajzolók vonala mellett is (Szalay, Picasso, Veličković, hogy csak azokat említssem, akiket évtizedek óta tanulmányozok ilyen szempontból is). Csak már rég felhígult, rég elkopott szavaim, közhelyeim tolultak elő, nem is csoda, hisz végül is a képzőművészetről való írás nekem is valami olyasmivé lett, mint neked, a te számodra a napi mázolás. Ezért, gondoltam, ha nagyon muszáj, ha a kanizsai protokoll egyértelműen betervezett, és főleg ha még lesz erőm, ha még oda tudok menni a mikrofonhoz, akkor papír nélkül mondok valamit. Valamit a Tiszáról, a Járásról, de nem úgy, ahogy írni szoktam, nem mint motívumokról, hanem úgy, ahogy nyaranta szoktunk veled beszélgetni egymás között, halkán, alig hallhatóan, a szik csillanó horizontjára merőlegest hasító pacsirtát, vagy a szikszóból ezüstzacskót csavaró forgószelet figyelve, ahogy te nekem fiatalkoromban Segantiniről, Mednyánszkyról, Icrnyairól, az orosz erdőfestőkről, Hangya képein azokról a kis színlobokról meséltél, amelyek mellett felmelegítheti meggémberedett ujjait, meggémberedett lelkét bár egy villanásra az ember. Ami a képzőművészetet illeti, mindent tőled tanultam még tizenévesen, Kanizsán, csak utána lett tanárom Zentán Benes József, Dado évfolyamtársa a belgrádi akadémián. De hát azt is éppen tőled tanultam, hogy nem a képzőművészetről van szó: az égre tapadó pacsirta, az egyetlen élőlény, amelynek fix pontja van az égen, az égben, a szik bányáparéja, sóvirága közé bukva nem vonalat húz, hanem a még egyetlen pontos információt közvetíti... Ahogy, mellest, a tiszavirág és az ökörnyal végén röpi, láthatatlan pókokcskák is... De ahogy nyitott koporsóhoz léptem, akkor, ott, még jóval Dusi megjelenése és a temetési szertartás előtt: arcod-fejed letaglózott. Le, mint amikor a kocsmai verekedésekkor fejjel ütök szét egymás arcát az emberek. Előbb is éreztem, könnyűnek bizonyulnak papírra vetett szavaim, azt is azonnal, szólni sem leszek képes, hangom ravatalod mellett műkedvelő hangjaként hangzana, mert veled kapcsolatban minden művészetre, ellenművészetre való utalás csakis műkedvelés, dilettantizmus lehet. De most ott, a nyitott koporsó mellett már nem is gondolkodhattam ilyesmikről, csak azt éreztem, azt hallottam, hogyan reccsen szét fejed erős ütésétől az orrom, a homlokom, hogyan zúzódik szét a szám. Fejed mint tököt üti szét a fejemet, mint tökvicsorit, mint sült tököt, miközben a Te hatalmas homlokonodon csak egy kis horpadás marad, az a kis horpadás, bőrcsomó, ami a pisztoly riasztó durranása után maradt. Mesélték, az utolsó napokban rossz, összekent sportszatyroddal lődörögtél. Cikázásod tehát lelassult, de nem szűnt meg. Lődörögtél a szatyorral. De nem volt már tele megnyomorított tubusokkal (óriáshernyószerű, fehér tubusokkal, amelyek-

ből sosem volt elég, valójában egész életedben a fehér tubusokért ügyködtél, szaladgáltál, a vendégmunkások nem győzték hozni a fehéret, pedig hát a fél város kint dolgozik — s most a ravatallal szemben ott volt, ott az összes fehérség, az abszolút fehérség, tisztaság, elkopott ecsetekkel, spaklikkal, nem volt benne semmi. Üres volt, mondták. Illetve, tették hozzá csak úgy, mellékesen, volt benne valami: egy kődarab. Ezzel a kődarabbal járkáltál az utolsó napokban. És végül azt a szatyrot is odaadtad egyik barátodnak. Nem teatrális ajándékozásról volt persze szó, hanem csak megjegyzed, vigye ezt a vacak szatyrot. Hallgattam a történetet (temetésed után az Aranyhalban), majd megkérdeztem, megvan-e még az a kődarab, nem dobta-e el. Megvan, mondta barátunk. Meg, azt hiszem. Miért? Mit akarsz azzal a kődarabbal? Semmit. Hát? Az egy agykorall, tettem hozzá. Barátunk özszereszt, megijedt, úgy tett, mintha kiejtene valamit a keze, erősen lefelé görbülő mutatójujjai közül. Megijedt, megrettent a szótól: *agykorall*. Gyorsan hozzátette, megvan, neked adom, a kő a tiéd. Pontosan éreztem, nem meri kimondani utánam a szót: *agykorall*. Amikor utoljára jártam műtermedben, az a korall még ott állt, annak a kis, redőnyös, fekete szekrénynek a tetején. Tulajdonképpen már akkor teljesen ki volt ürítve műtermed. Már semmi sem maradt az afrikai ajándékokból, eltűnt a rádió, a hatalmas bőrrönd, a drága karóra (ami megállás nélkül izgatta a város fantáziáját, katalógusokban is leellenőrizték: 1000 dollárba került, izgatta, amíg egy napon el nem tűnt a kezéről), a képes albumok afrikai festményeid színes felvételeivel, rózsaszín selyemlepedővel takart afrikai rézagyad fényképével, el a négerplasztikák, el az afrikai művészettörténetek, el a népzenei kazetták, el a monogrammal ellátott, könnyű, kis, terepi stafeláj, el minden. Csak nagy műtermi állványod és egy iskolai, padszerű állvány volt a helyiség közepén. Egy időben rajztanfolyamot tartottál ott. Tulajdonképpen azért kaptad a műtermet, a munkásegyetemről, hogy az érdeklődőket rajzolni tanítsd. Rövid ideig szinte egész osztályod volt, de aztán lassan elfogytak a tanítványok. Elfogytak, hála istennek, mesélted. De egytől képtelen voltál megszabadulni. Kovács Tónitól, a szobrásztól. Ő kitaratóan, minden szerdán megjelent. Ha nem voltál fent műtermedben, leült a létrára, és várt, képes volt várni egész nap. Micsélted, legtöbbször csak hazarohantál, aranzsáltál neki valami csendéletet: épp csak középre helyezted a széket a lavórral, s hozzádöntöttél egy söprűt. És néha csak másnap vánszorogtál haza. Olyankor, mesélted, mindig megdöbbenve láttad, Tóni megfeszülten dolgozik. Én is láttam Tóninak egy ilyen csendéletét, sőt egyet nekem is adott. Ereklüként őrzöm. Tóni kőműves volt, birkózóbajnok. De ideileg összeroppant, fiatalon nyugdíjazták. Remeteként él egy kis házban a Budzsákban. És szobrászkodik. Egész erdejét készítette már el a kitűnő szobroknak. Olykor elutazik Párizsba, Budapestre. Sorban nézi

a szobrokat a múzeumokban, beállít egy-egy ismert szobráshoz, és aztán tovább dolgozik serényen. Olykor még eljár edzésre. És rendszeresen eljárt minden szerdán hozzád, rajzóra. Több szobrom van Tónitól, de legjobban azt a reliefjét szeretem, amelyben mint egy őszállat nyoma, tenyerének erős csapása látható. Éjszaka, mondta, rohamában belecsapott az agyagba. Reggel megtalálta, és kiöntötte. Tóri padja ott állt nagy állványod mellett. Az állvány belső oldalára egy kocsmai számlára — APATINI SOR — kék golyóstollal rajzolt cigányló (vagy fiákeros nagyapád gebéje, amelyet éjszakánként mindig felkötött a gerendához, nehogy összepiszkolja magát, csutakol i kelljen, és hát, hogy reggel fel bírjon kelni) volt gombostűvel felerősítve. Ez a lovacska volt a védjegyed. Hangya festi így a sovány kőbor-kutyákat, afféle önarcképként. Levetted akkor, nekem adtad. Mohón kaptam érte (ezért nincs jogom megszólalni azokat, akik a többi molyódat széthúzták), de ugyanabban a pillanatban azt is megéreztem, itt valami baj van, valami nagy baj, ha már ezt a semmis, megsárgult cettlit is leveszed állványodról, elajándékozod. Emlékszem, ugyanilyen sóváran néztem Hangya egyik kutyás önarcképét Zágrábban, de Hangya határozott volt, azt a rajzot nem adja, mondta, szüksége van rá az óriási, pusztá műteremben. Míg noteszomba helyeztem vigyázva, s közelebbről szemügyre vettem a könnyed, zseniális kis vázlatot, véletlenül a sörgyár közepén lévő jelre pillantottam: APA, írta rajta. Az idős Hangya is apjával birkózott, pontosan úgy, mint Kafka, rettegett tőle. Mit szólna apám, mondta a 70 éves festő, ha befejeznék egy képet? Rettegett tőle, de kereste is... Festmény, különösen befejezett festmény sosem volt műtermedben. Ahogy Hangyánál sincs. Hangya postázza őket, mint Kavafisz a verseit, vagy pedig lebontja, lekaparja őket. Te viszont mindig mindent rendelésre festettél, és azon nyomban nyersen, ragadósan liferáltál is. Egyszer Újvidéken egy ilyen nyers tájképet rányomtál a buszban egy tengerésztsizt sötétkék hátára, s az nyakon csípet, magával hurcolt a vegytisztítóba, kifizettette veled a számlát. Szerencsére a képvásárló nem fedezte fel a festményen a tengerésztsiztet... Akkor sem volt műtermedben egyetlen befejezett kép sem. De, csak most emlékszem, volt egy befejezetlen vászon, amit már belépve át kellett ugranom. Az ugrás viszont ott, fenn meglehetősen merész dolognak számított, hisz a padlódeszkák különben is meghajoltak az ember alatt, állandóan az volt az érzésem, leszakad az egész padlás. Fogalmam sincs, mit kereshetett épp az ajtó előtt az a vászon. Tán eldobtad, minél messzebb akartad tudni magadtól, nem tudom. Átugrottam, és a lefektetett vászon aféle szakadékként („azúr-szakadéék”) váratlanul aláejtett, megfordított, egy pillanatra fejfel lefelé tartott. Azt hittem, üres, csupáncsak lelapozott vásznat ugrok át, de ugrás közben felfedeztem a képet! Kitűnő gesztusú, dinamikájú és ugyanakkor lehetni nüanszírozású képet. Finom, kék szüremlések, kék selyemmé tū-

nő sárgavászon. Lenn gipszes formátlanság, fenn pedig fehér csapkodás, habzás. Igaz, átrepülve, földet érve már nem izgat, azonnyomban meg is feledkeztem róla, mert jól ismerem famózus alapozásaidat. Mindig is kész modern képek voltak. Aztán visszavontad, elrontottad vagy gyáván kifestetted őket. Bár annyira nyersen hagynád őket, mint Tóth Menyus, magyaráztam régebben. Menyus volt az egyetlen festő, akire mertem hivatkozni. Noha ellenkező oldalról, de mind a ketten a legnagyobb magyar festőnek tekintettük. Különös, mennyire megérezted, megszeretted az óceánt. Nem hiába festetted évtizedekig a Tisza vizét, nem hiába birkóztál az Adriával. Mindinkább divatba jöttek Afrika-képeid. Ezen nem győztem csodálkozni. Igaz, ha már Menyust említettem, élete vége felé neki is milyen nagy élménye lett az óceán. Ha véletlenül az Antarktiszra kerültél volna, mert ahogy Afrikába kerültél, úgy az Antarktiszra is elkerülhettél volna, akkor mindenki jéghegyeket rendelt volna tőled. Akkor az Antarktisz most tele lenne Tisza-képekkel, kanizsai idillekkel, a kanizsai lakások meg tele lennének jéghegyekkel. Te, aki mindig fáztál, egészen biztosan fantasztikus jéghegyeket tudtál volna festeni. Szóval már ott, röptömben Afrika-képed felett, tudtam, holnap reggel már el is fogod rontani, zseniális gyorsasággal, ügyességgel egzotikus giccse varázsolod... Akkor, utolsó műteremlátogatásom alkalmával vettem kezembe azt a követ. Azt a korallt... Oláh Sándor egyik virágcsendéletén, a hidegkék kockás asztalterítőn egy karfiol látható. Első alkalommal majdhogynem véletlenül kerültem Oláh képe elé. Váratlanul nagy hatást gyakorolt rám. Igaz, régóta foglalkoztam a virágcsendéletek újfajta olvasatával, de most nem erről volt szó. Az is igaz, hogy Konjović Dáridó című, ekszpresszív festménye kapcsán hosszasan értekeztem a kocsmai asztalterítők kockáinak fontos szerkezeti szerepéről, de mondom, Oláh képen valami egészen más fogott, döbrentett meg. Valami ilyesmit motyogtam: ez a vén, müncheni diák végül is az agyát volt kénytelen az asztalra tenni. Persze ezt senki sem vette észre. Mindenki karfiolnak vélte a karfiolt. Pedig hát ez a töksüket (Herceg nevezte így) piktor úgy csapta tenyerünkbe ezt a formátlanul gomolygó, rezgő, fehér maszszát, mint ahogy a hentes csapja a kezünkbe az újságpapirosba csomagolt velőt. Persze ez csak nekem rémlett így. A kép különben egy teljes egészében szalonképes — szalonba való — virágcsendélet. Most megjelent kismonográfiájában be sem sorolták legjobb alkotásai közé, tán nagy tárlatán sem akasztják ki, ha véletlenül el nem terjed a hír, hogy egyik kedvenc képemről van szó. A formátlan gumókkal (krumpli, csicsóka), már előbb is foglalkoztam (most is itt van az asztalomon egy cikk, amelyben a csicsóka reneszánszáról írnak: „*Siófokon nemzetközi szimpóziumot tartanak a Csicsóka reneszánsza címen. A szimpózium célja, hogy egyesítse a különböző országok kutatóinak a csicsókára vonatkozó eddigi ismereteit. Így újra előtérbe kerül ez az ér-*

tékes és igazságtalanul mellőzött vadfőzelékféle.” Minden nagyképűség nélkül mondhatom tehát, hogy jó pár évtizeddel megelőztem a tudományt, hisz nem csak verseimben írtam róla állandóan, hanem természettem is. Különben a Virág utcára merőleges vakvágány is egy óriási csicsókaültetvény — óriási csicsókaültetvény, amelynek én vagyok a gazdája... Foglalkoztam a karfiollal is, számtalanszor idézgetve Dali és Németh László szavait, akik abszolút formának, szent növénynek nevezték a karfiolt. De az utolsó, nagy lendületet az Oláh-képtől kaptam. Ezért az épp akkortájt befejezett, kifejezetten modern faktúrájú versciklust, mindenki számára váratlanul és értetlenül: Oláh Sándornak, a tőksüket müncheni festőnek ajánlottam. Ma, Oláh felmerülése, váratlan reneszánsza, Csáth és Kosztolányi mellé helyezése után, lehet annak az egykori ajánlásnak is megváltozik az akusztikája... További költői manipulációim során gipszből öntöttem ki karfiolt, és becsempésztem egy anatómiai ember koponyájába, az anatómiai ember gipszagyát pedig kicsempésztem egy karfiolföldre... Majd nemsokára meg korallba oltottam karfiolt, karfiolba meg korallt. Sokfajta korallt ismertem, ugyanis költői kísérleteim tán legfontosabb vállalkozása volt a veteményeskertek alól az Adriába vezetni, téríteni a Tiszát: Adorján-tól az Adriába. Mondom, ebből következően tényleg sokfajta korallt tanulmányoztam, de az agykorall valahogy elkerülte a figyelmemet, úgy látszik, a Tolnai Világlexikona miatt elsősorban. Ugyanis mégiscsak az a bibliám. A világító tollkorallról, pl. külön verset írtam, úgyszintén a šibeniki korallpadokról, de mondok, mivel a Tolnai Világlexikona nem tud az agykorallról, én sem tudtam. Az új kiadásba természetesen már beiktattam. Sajnos, a költői experimentum, még a költői kategóriák házi, kisiparosi, veteményeskerti előállítás, kicsíráztatása, palántálása is hirtelen megszakadt. Azon a napon, amikor főbe lőtted magad. Majd részletesen el is mesélted (ugyanis csak néhány napig forgott nehezebben a nyelved), hogyan ütődött csontfaltól csontfalig az agy fehér zónáiban az ólom, miközben a meggyagnyivá deformálódott golyót a tenyerembe ejtetted. Hirtelen megszűnt a játék. Igaz, a Világporba még bekerült néhány, esetekre való utalásként is felfogható apróság, mint pl. éppen az a Karfiol című háromsoros:

karfiol közepében
mint agyba lőtt golyó
az ének-ón

De a játék valójában megszűnt. Meg, noha mindig is tudtam, ez a játék, nem az a játék (s ha egyszer majd véletlenül valaki újraolvassa azokat a verseket, látni is fogja): élet-halálra menő. Az is igaz, nem sokkal az eset után Németországba mentem: spárgát szúrni. Heidelberg mellé. Úgy tűnt ez is csak a játék folytatása, a költővé lett fi-

lozopter játéka, de Németországban dolgozni nem játék, nem költői experimentum (több nemesiliticsi asszony halt meg ott, a spárgaföldeken). És a folytatás még kevésbé volt az: a Németországban keregett pénzen vásárolt bikák, a bikák szétvert feje, tenyerembe nyomott, takonyselyem karfiol-agyveleje... Mióta érzem, hogy ez a játék veszélyes, de sehogyan sem tudtam megszakítani, sehogyan sem tudtam, mint te, kiszállni a buliból, jöllehet szellemi életünkben már csak aszszisztálhattam... Akkor, ott, utoljára műtermekben, átrepülve Afrika képed felett, kezembe vettem a korallt. Ujjaim mindent éreztek, tudtak, de ahogy megszólaltál, ahogy kimondtad a nevét: *agykorall*, kis híján én is elejtettem, mint ahogy az a barátunk, akinek végül is életed utolsó napján ajándékoztad. Persze te nem vettél észre semmit. Elmesélted, orvosodtól, a temerini Gáspártól kaptad, attól, aki kivette agyadból a golyót. Az ólommeggymagot. Összebarátkoztatok (mint különben annyi orvosoddal), gyűjti képeidet. Majd hirtelen elhallgattál. Feléd fordultam. Megijedtem, verseimre, felelőtlen játékomra térsz. Megkérdezed, miért nem az őszről, a citromkörteszín levelekről, az őszi esőkről írok, miért arról az ólomról, amit a fejedbe lőttél, miért vájkálok az agyadban, hisz te sem az én görbe orromat fested, nagytod egész vászonra, pedig egészen izgalmas informelképzet lehetne képezni belőle, nem, hanem virágcsendéleteket, miegymást. Már kész is voltam a válasszal: igaza van, ha még írni fogok valaha is valamit, csakis az évszakokról, gyerekkorom egy-két jelentéktelen eseményéről, a Tiszáról, apám boltjáról, égő házunkról... Érdekes, amikor Koncz Pistával vagyok, akkor is mindig attól rettegek, megdorgál fegyelmezetlen, mohó verseim miatt... Megszólaltál. De nem a versekről kezdél beszélni, életünk folyamán egyszer sem beszélünk róluk. Képzeld, mik történnék velem, mondtad. Mik, kérdeztem megkönnyebbülve, hogy nem kell verseimről okoskodnom, de azon nyomban még jobban megijedve, hisz te nem szoktál ilyesmiket mondani, nem, hisz veled mindig különös, borzalmas dolgok történtek, amióta megszülettél. Mik történnék, kérdeztem ismét, alig hallhatóan. Egy nő idehozta ezt a magnot. Hogy beszéljek bele. Beszéljem bele az életemet. De be sem tudom kapcsolni. Tudod, ezt a vacak olajkályhát sem tudom begyújtani... emlékszel, amikor Grétiék teát tanítottak főzni, hogy bár teát tudjak magamnak készíteni... most bevallom, azóta sem főztem magamnak teát... semmit... Nem tudom bekapcsolni, meg hát, nekem nincs is életem, mint nektek, akiknek apjuk, anyjuk van, akik hazajárhattok ebédre, akiknek kimossák, kivasalják a nadrágjukat, ingüket. Nekem egy nagy, egy borzalmas lyuk van az életem helyén. Ha elkezdenék mesélni, ha elkezdenék beszélni itt, egyedül gubbasztva éjszakánkint ezen a végtelen padláson: lángra kapna a hússzín hangszalag. És ez még semmi. Képzeld, az a nőszemély azt kérte tőlem, fessek meg az önarcképemet neki. Fessek meg annak a 68-as, romantikus önarckép-

nek, amiről a Domi azt a szép kis versikét írta (mit csinál a Domi? hol a Domi? miért hagyott itt bennünket? jó, hogy itt hagyott bennünket, jó, mert aki itt marad...) a párját. Megpróbálta felidézni a versikét. Olykor büszke volt, hogy olyan költők írtak róla verset, mint Gál, Pap, Fehér, Ács, Koncz, Domonkos. Megpróbálta felidézni Domonkos önarcképe alá írt, kis versikéjét. Segítettem befejezni neki:

szóburok feszül a világ nyakán.

Fessem meg neki az önarcképem. Az önarcképem — abban a pillanatban, amikor főbe löttem magam. Elzavartam. De aztán, egy napon nagyon kellett a pénz. Éhes voltam, adósságom is volt, meg estére kártyázni is szerettem volna a Hat Csöcsben. És nem volt más rendelés. Már nem volt egyetlen Tisza- vagy virágcsendélet-rendelés sem. És én feltettem egy nagy vásznat az állványra. És megfestettem neki azt az önarcképet. Azt, amikor szétlöttem a fejem. És elvittem neki, ide, a cipőgyárba, ahol dolgozik, el, még úgy, nyersen, csöpögösen... Az a kép, az az önarckép attól az utolsó műteremlátogatástól kezdve mind intenzívebben foglalkoztatott. Utazgattam az országban, a világban, rengeteg képet, szobrot néztem (legfontosabb élményeimről neked is beszámoltam: Balthus és Wagt, és mindenekelőtt Meštrovićnak az a levágott kezű gipszfeszülete), de mindinkább éreztem, a kép, amivel nekem szembesülnöm kell, az ott van, ott, ahonnan elindultam, ott van: Kanizsán. Többször látni véltem, hisz ott, az ágyon gubbasztva akkor, néhány mondatban le is festetted nekem. Ez az, minden bizonnyal az a kép, amit csak te festhettél meg, amelyben végre benne foglaltatik egész művészi és emberi tapasztalatod, az a valami, amit eddig teljes egészében csak a fényképeiden találtam meg, csak a fényképeidről tudtam leolvasni. Csak most értettem meg, ezért volt szükség tehát a sok fényképezkedésre, hogy aztán egy napon te is lefotografáld magad, úgy istenigazából. Le, még hozzá, a legborzalmasabb pillanatban. Igaz, itt kicsit zavart egy képeslap, amit a gyerekeknél láttam, most is kint van, a falukon: *You drive me crazy*, felirattal: egy fiatalember szétlövi, azaz átlövi a fejét, a pisztolyt a halántékához szorítja, a másik felén meg kilövell valami rózsaszín maszsa, anélkül persze, hogy a fiú mosolya változna, anélkül, hogy rajzfilmfigurás trikója egy kicsit is összepiszkolódná... Valójában én egy önarcképet képzeltem el, a 68-as önarckép elmozdítását, folytatását, továbbírását fényképeid irányába. Portréfestészedet két pólusra: rózsaszín lényeid (rendelésre, ám végtelen szeretettel festett gyerekportréid) és morbid, informeles anyagkezelést és fotórealizmust ötvöző állatembereid (tiszán a művészkedés kedvéért festett Cápa-Mussolini és a Gorilla) között. Végre egy kép, amelyen destruktív, önromboló és anyagi dimenzióid megütköztek. És valami új egészszé álltak össze. Lám,

megvan a Kép! Mégis elkészült. Nem hiába kiáltoztam, mint az őrült, a smaragd- és salakpályák szélén, a végtelen, fekete asztallap felett — még álmomban is, ahol ezek a terrénumok természetesen egygé olvadtak, megszűnt a határ, a smaragd- és salakpályák, valamint a nagy, fekete íróasztal között:

Hajrá, Ecset!

Megvan a Kép, melyben benne összes haláltapasztatod (nálad ez nem kategóriát, valós tapasztalatot jelent, de benne az újjászületés is az a gyerekportréidról sugárzó valami. Megvan a Kép! Megvan a KÉP! Ne haragudj, Ecset, de nem sokkal temetésed után, amikor még intenzívebben kezdett élni bennem az a Kép, élni, nőni, valami olyasmivé, mint amit ott láttam, a ravatalon: megkerestem az általad említett nőt. Mondták, míg nyomoztam utána, mert nyomoznom kellett, hisz tényleg annyira elszakadtam Kanizsától, hogy a neve már semmit sem mondott nekem, mondták, hogy magnetofont hordott utánad, szalagokat, de te tiltakoztál, azt mondtad, ráfingasz a szalagra. Nekem, igaz, nem így fejezted ki magad, csak azt mondtad, azért nem beszélsz a magnetofonba, mert nem tudod kezelni, ahogy meg közeledett a tél, mind lilábbak, mind gémberelettebbek lettek kezeid, nagy, puffedt, döglött halra kezdtek emlékeztetni, amely csak a fehér papíron, csak a fehér papír közegében (egyszer mesélted, mivel gyakran dolgoztál gyerekkorodban a parókiákon, sok ostyahulladékot, ostyareszlit ettél, és később a fehér papír, különösen az a kézzel gyártott, cseh papír, amilyenre a Tribün kiállítására dolgoztál, az ostya anyagát, ízét idézte fel benned, óvatosan dolgoztál rajta, akárha ostyába rejtlenül valamiféle vízjelet) éledt fel olykor, csak a fehér papíron vált csíkhallá — *csíkká*. Hogy az a kéz ennyire deformálódott, abban nem láttam semmi különöset, sőt amióta olvastam Heidegger lelkes szavait Hitler csodálatos kezeiről, még szükségszerűnek is hittem... Szóval, megkerestem azt a nőt a Faluban. Almási lány, magyarázták, de nem a cukrász, hanem a Kácsa-féle Almásiak közül, most Pekláné... Benyitottam egy házba, és éppen Gela háza volt, Gelát, gyerekkorunk mitikus, ferde nyakú futballistájáé (egy kocsmai verekedés alkalmával, állítólag, nyakába tört a késpenge — és benne maradt!); ő igazított aztán útba, ő, akivel még, nincs kizárva, fociztatok együtt. Mondtam az asszony-nak, mi járatban vagyok: önarcképed keresem. Azt, amelyet az ő furcsa rendelésére készítettél. Nincs meg, mondta. Volt valami vázlat... Vártam, belekezdjen a vázlat leírásába, bár csak egy mondattal is igazolja vissza képzelgéseim Képét, bár azt igazolja, hogy annak a Képnek a vázlatáról van szó. Idealizált, szép képnek indult, mondta az asszony. De széttépted. Vagy ráfestettél valamit. Hirtelen bedugtam a lábam ebbe a részbe: *vagy*... Igen, minden bizonytalán ráfestett, bizony-

gattam magamnak is, tehát a Kép mégis létezik, csak elrejtőzött, el, mint az a hulla, amelyről a párizsi Ljuba Popović mesélt nekem egyszer a tengeren: lefestette, magyarázta, mert zavarta a kompozíciót, de tette hozzá, azért létezik, egyszer, nincs kizárva, aféle hamleti sírásóként rábukkan valamelyik restaurátor... Ráfestettél valamit. Szégyenlősen eltakartad az arcod. Igen, ráfestettél valamit, mint arra a portrévázlatra is, amelyet Horgoson láttam, Virág Ibinél: megfordítottad a vásznat, a fejet és egy szárazvirág-csendéletet raktál rá kés-sel, egy monokrom csendéletet hófehér alapra, de közben titokban a szemeket visszafordítottad, egy kis szűrkével úgy rejtetted a csokorba, hogy nézzenek, lessenek, figyeljenek bennünket. De mindezt igazán csak akkor látni, ha a fény felé emeljük a vásznat, különös, de akkor meg a virág tűnik el... Igen, minden bizonyonnyal hasonlóan rejtetted el önarcképedet is. A vázlat még az anyali állapotot rögzítette, és a destrualás, a főbe lövés elmaradt, később szándékoztál felrobbantani. Tehát mégiscsak pontos az a Kép, éppen csak a vásznon akkor még nem dördült el a lövés, illetve, lehet, a vásznon nem is kellett volna eldördülnie annak, ami a valóságban eldördült. Épp így tudtad volna csak kikerülni annak az említett, giccses képeslapnak a csapdáját. Hisz a fejedben állandóan ott visszhangzott az a robanás, az a reccsenés, ahogy az ólom átütötte a koponya falát, szétrobbantotta fejed csontlabdáját. Aki igazán a szemedbe tudott látni, az hallhatta azt a borzalmas detonációt. Tehát egy anyali rózsaszín portré lett volna, hasonló a 68-ashoz, sőt még romantikusabb, idealizáltabb, még közelebb rózsaszínű gyermekportréidhoz, csak a szemeken csapott, hangzott volna ki az az elviselhetetlen detonáció. Goya porcelán arcképein lesnek ki hasonlóan a fekete szemek, a borzalom... És akkor még csak Van Gogh nevét kell ideírnom, mert csak most látom, milyen nagy hatással volt rám arról a Képről való képzelgésben Artaud Van Gogh-könyve, amit én olyan sokáig az egyetlen elfogadható szövegnek tekintettem a képzőművészetről (Ružótól kaptam még ott a Mirabeau-hidnál), akárhol is ütöm fel a Gallimard életműsorozatának ezt a kötetét, most is úgy érzem, rólad szól, arról, pontosan arról a Képről: *„Van Gogh tekintete olyan átható, hogy szinte árad belőle a skrofulózis, egy maszk kiszáradásának átka, melyet nem tudni, milyen rossz szellem ragasztott az emberre, olyan maszk, melyet egész életünkben leplezünk.*

Ez a gyötrő

átható

metsző tekintet

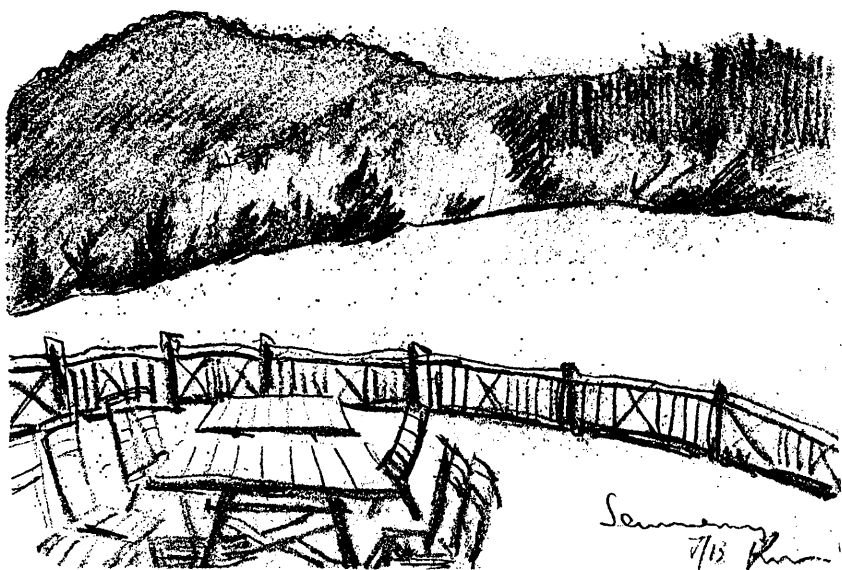
majdnem az éleslátásig, az őszinteségig obszcén, ugyanakkor üres, tartalmatlan, zavarodott, visszatekintő, az egész belsőnél szörnyűbb külszín alatti külalakká változik. Nagy pszichológus volt, aki festette... Bár látszik, hogy ez a pszichológus örült volt, de ha bármilyen örültséget, delíriumot látunk egy hasonló tekintetű arcban, akkor magunk

is elidegenedettek vagyunk, végérvényesen elidegenedettek minden emberi igazságtól, és ez bizonyítja, hogy az egész pszichiátria mindig is csak abból élt, hogy elidegenedett a legalapvetőbb és legegyszerűbb igazságtól...” (Abba kell hagyni az idézést, és persze még a fordítást is le kellene ellenőriztetnem valakivel.) ... Nincs kép, mondta az aszszony olyan gyorsan, mintha csak várta volna kérdésemet. Nincs. Nincs kép. De van: kazetta. Kazetta? Igen. Lehet, volt több is, sokat felhordtam neki, de hozzám csak ez jutott. Csak ez az egy, de ezen is rajta az egész élete... Önről (mármint rólam) is beszél. Arról a nagy, fekete íróasztaláról... O. rávett, csináljak kiállítást. Ő tudott csak ilyen hülyeségekre rávenni. Akkor karistoltam a Tiszavirágot, az Ökörnyált, A hal árnyékát, A teknős halálát. Cikornyás, munkás rajzok voltak azok... Volt egy nagy asztala, szép, fekete volt, jól nézett ki rajta a fehér lap, kedve támadt az embernek, hogy karcoljon rá valamit. Sercegetem néha egész éjszaka... Kihúzott belőlem egy egész kiállításra való... Szép sikerem volt. Az akkor már nagybeteg Sáfrány dísztvíratot küldött... Nincs mellettem senki, aki ösztönözne. Magamtól csak vicik-vacak, színes levelezőlapokat tudok csinálni. Odajutok lassan, mint a Tácsi Béla, a kovács... Az aszszony szinte szó nélkül kezembe nyomta a kazettát. Nem értettem, miről is van szó: kép nincs, nincs az a kép, amiről meséltél nekem, kazetta viszont van — nem fingottál rá, hanem szokatlan alázattal meséled rajta életed történetét... Radács bácsi vitt rá a rajzolásra. De mesélték, hogy már kiskoromban is gyakran fogtam egy fadarabot, és követtem azokat a rajzolatokat, amelyeket a föld diktált, azokat a formákat, repedéseket, kerestem, mi alakulhat ki belőlük. Így szoktam rá a rajzolásra... Századszor hallgatom újra, amit erről az asztalról mondasz, az első tárlat nagy lapjairól, amelyekről (akár B. Szabó nagy lapjairól) sem a jugoszláv, sem a magyarországi képzőművészeti kritika nem vett tudomást; nagy, összefoglaló tárlatokat készítenek, amelyeken egyáltalán nem szerepelsz, noha objektíve az egyik első hely illetve meg a mindenkori rajzolók között... Már elkészült az Ökörnyál, amikor Futak mellett egy nádasban megpillantottuk a haladó teknőst: olykor még megmozduló, pikkelyes lábai ökörnyálba gabalyodtak, hol azt hittük, finom selyemmel kötötték meg, hol pedig azt, hogy az az égi selyem nem más, mint a teknős távozó lelke... „Teknőc vagyok, a karmos jaguár majd felfordít”, szavalom Hajnal Anna versét... és közben ismét hallani vélem tollad határozott zenéjét, látni azt a csodát, ahogy a természetből vett motívum a tiszta rajz metaforájává válik. Herman Ottó írja Magyarország pókfaunájának Vándorlás (Ősi fonál, bikanyál) című fejezetében: „Egyes szakait e tünetnek gyakorlatom közben igen gyakran észleltem, de egész lefolyását, a felülről különbségek eredetét csak a Bácska rónáján és mocsárai körében sikerült felderítenem, hol az ősi fonál tünete néha valóban óriási mérveket ölt, a lég, a rét, a

bokrok, a talaj tele vannak foszlányaival...” Századszor hallgatom újra utolsó tekercesed, és mind többször nyomom le a gombot ennél a mondatnál: *Nincs mellettem senki, aki ösztönözne...* Ezeket a szavakat akár vádként is értelmezhetném, de nem értelmezhetem úgy, ha értelmezhetem, ha értem, egyáltalán, nem, mert nekem is ugyanolyan nagy szükségem volt arra, hogy együtt dolgozzunk. Munka közben egybenyílt a képzőművészeti és a költői műhely. A költői műhelyben különültek el, preparálódtak gyerekkorunk mitikus lényei, a tiszavirág, a végtelen fonalat vonzó, csöpp pók, de egész napos rajzolásuk, újrateremtésük nekem is sokat jelentett, valójában a te műhelyedben ellenőriztetett le, kibírják-e a magasfeszültséget. És lettek azon nyomban magának a rajznak/rajzolásnak a metaforáivá. Fantasztikus gesztusok, amelyek mégsem futnak a semmibe, amelyek mégsem ürülnek ki, mint ahogy idővel kiürülnek még a legnagyobb modern művészek — mint amilyen Hartung vagy Pollock — gesztusai is... Igaz, abban az időben, amikor első kiállításodat csináltuk, volt időm bőven, épp nem dolgoztam, ez volt az az idő, amikor a Symposium felelős szerkesztőjeként feltételesen elítéltek, sőt Jutka sem dolgozott épp, így tényleg volt időnk bőven veled foglalkozni. A másik médiumba való menekülés egy időre elterelte a figyelmemet az irodalomról — amiért elítéltek... A rajzkiállítás után hazamentél, hazaszöktél, és főbe lőtted magad. Aztán még megcsináltuk a temerini portrékiállítást, de idővel teljesen elidegenedtél Újvidéktől. Megértetted, itt sosem kaphatsz állást (erről a problémáról utolsó tekerceseden is beszélsz), és többé már nem voltál hajlandó egy napig sem itt maradni, pedig itt várt a manzár, ideális, kis műterem, itt a fekete asztal. A tanyára minden nyáron kijöttél egy-két napra. Nekem az is fontos volt, fontos, hogy amit hónapokig néztem a vakító szik felett, arra te is vess néhány pillantást, tegyél néhány megjegyzést. De festeni csak egy alkalommal festettél, rajzolni egyszer sem. Az első Járás-kép (szakadt szikes-meszes part, fányi számartövis és a kiégett, foltos legelő), még most is ott lóg a tanyán. Érdekes, ezen még van néhány motívum, pedig ezt művészkedve készítetted, viszont ahogy kommercializáltad a témát, már csak a „nagy sömni” látszik... Az egyik szomszéd tanyasi gyerek sokáig állt a kép előtt. Na, kérdeztem. Jó, mondta: *olyan sütt...* Hallgatom utolsó tekercesed, és mindinkább megbizonyosodom róla, semmit sem értek, semmit sem tudok. Nem lett volna szabad ebbe a levélbe se belebonyolódnom... Részletesen elmeséled halálaid... Aznap, amikor lövöldözni kezdted, egy Márta nevű szegedi lány is felbukkan Kanizsán... Meséled, a Rekecki-kocsma sarkán Vas Bandi el akarta venni tőled a pisztolyt, de nem adta oda neki, ő meg elment a Barsához megpatkoltatni a lovát. Azt mondta, várd meg, de te nem vártad meg... Csak akkor engedsz fel mesélés közben, ha nagyanyádról beszélés (cselédmámi volt, mondod, és felsorolod a grófokat, akikkel kap-

csoportban volt), meg amikor Afrikáról. Részletesen leírod az Indiai-óceán nagy hullámain. *Lebújtam, átdübörgött fölöttem, hátára emelt, és azén gyöngédén tett le a sima homokra, mintha a dunnába eresztettek volna gyerekkoromban. Tán ez kárpótolt mindenért...* Hát igen, végül is megkaptad azúrkek paplanod... Említéd afrikai naplódát. Én is láttam azt a fekete fedelű naptárt, amikor visszaértél: szépen, rendszeresen jegyezgettél... Nem tudom, mi lehetett a sorsa. Vagy nekiajándékoztad valakinek, vagy ellopták, míg holtan ültél ott, az asztalnál... Akkor, utolsó műterem-látogatásom alkalmával már nem kerültem vissza az Afrika-kép fölé, az agykorallt sem vettem ismét kezembe. Álltam az ablak előtt, bámultam le Kolozsváry-Seszák Öklöző Jézuskájára, néztem azt a helyet, ahol egykor artézi kút állt nagy vályúval... Az ágyon gubbasztottál, magad elé meredve, egyre csak azt ismételve: képzeld... képzeld... Hirtelen öregembernek tűntél... Képzeld, valamelyik éjszaka nem bírtam elaludni, az Üvöltő szeleket olvastam már vagy tizedszer. Éppen elmúlhatott éjfél. Hirtelen dörömbölni kezdtek a padlás, a műterem ajtaján. Kuss! — kiáltottam ki, éreztem, nincs annyi erőm, hogy kikecmeregjek az ágyból, hogy leborokáljak ezen a meredek létrán. A rendőrség! — kiáltották. Nem érdekel, kiáltottam vissza, és fejemre húztam a párnát. Tovább dörömböltek. De nem olyan durván, mint különben szoktak. Nem olyan durván, mint amikor a Hekával harcoltunk ellenük. Ezt azonnal érzékelttem. A rendőrség finoman dörömbölt a műterem ajtaján? Mit jelentsen ez? Békés szándékkal vagyunk, kiáltották. Fontos. Beengedtem őket. (Egyszer, még a kis házban, kiugrottam előlük az ablakon, és Koncz Pista ügyvédi irodájának védelmét kértem. Kisült, a tartományi elnök küldte a pénzt egyik festményemért...) Papírt, radírt, ceruzát hoztak. Félresöpörték a száraz kenyérdarabokat, és az asztalra terítették a hattyúlapot. És ráhelyezték átlósan a túhegyes ceruzát. Meg a radírt. A radírra meredtem. És a fejembe szaladt a vér. A radír, tudod, mindig bosszantott. Csak tudnám, ki találta fel! És miért?! A radírgumival ki lehetne zavarni a világból. Kiradírozni valamit, egy vonalat, újat húzni, ezt sosem értettem. És most még a rendőrség is radírgumit hoz nekem! Gondoltam, bekapom és megeszem. Úgyis éhes voltam, mint a farkas. Mondták, a nap folyamán egy idegen férfival biliárdoztam a Tiszában. Valami naiv famozaikokat árult. Mondtam, igen. De egy pillanatra sem vettem le a tekintetemet a radírról. A radírgumit fixáltam. A vadonatúj radírgumit, oldalán egy aligátorral. Ez az idegen férfi, folytatták a rendőrök, délután — december 13-a volt, péntek — megerőszkolta és megfojtotta az erdész kisunokáját a népkertben. Rajzoljam le, hogyan nézett ki. Itt a papír, meg a ceruza. Meg a radír, tettem hozzá. Rajzoljam le, hogyan nézett ki? Ismertem a kislányt. Szép, nagy, kék szemei voltak, szinte naponta itt olvasgattott a műterem alatt, a könyvtárban. Minden érdekelte, szokatlanul

intelligens kislány volt. Ez lett a végzete: az üres, téli népkertben odament megnézni a padra rakott intarziákat, ahogy később az újságírók írták: a szörnyfestő halálkiállítását. Mondom, őt minden érdekelte... Rajzoljam le, hogyan nézett ki a gyilkos? Lerajzolom, pontosan. De minek ez a radír?! Miért hoztatok radírt?! Az egyik rendőr zavartan egyenruhájára zsebébe csúsztotta a radírt. Az aligátoros radírgumit, nem a gumibot fölötti zsebbe. És megmutattad a levegőben, hogyan vázoltad fel nagy, lila kezeddal, két-három vonallal azt az embert. Néztem nagy, lila kezedet a mocskos párnán — már gyerekkorom óta sejtetem, erre a nagy lila kézre még a fényképezőgép korszakában is szükség lesz egyszer... A rendőrök gyorsan eltűntek, lebukdácsoltak a rajzszal. Én meg itt maradtam, ebben a mocskos ágyban, az Üvöltő szellexel.

Sonnwendstein, 1917. V. 20.

„LEHETETLEN” KAPCSOLATOK
„LEHETETLEN” IDŐKBEN* (IV.)

*Jegyzetek a XIX. századi horvát folyóiratok
magyar és magyar—horvát anyagáról*

BOSNYÁK ISTVÁN

V. DUALIZMUS, REALIZMUS

Az 1867-es és az 1868-as, kettős kiegyezés, illetve a dualisztikus Osztrák—Magyar Monarchia megalakulása horvát—magyar viszonylatban csak szentesítette azt az állapotot, amely *ellen* az 1861-es szábor nevezetes 41. cikkelye íródott.

A Monarchia ugyanis mint a két, belügyeiben független, a külügy-hadügy-pénzügy „szentháromságban” viszont közös tagország uniója „a két ország uralkodó osztályainak volt a szövetsége, amellyel az elnyomott osztályok és az elnyomott nemzetiségek feletti hatalmukat ismét megerősítették” (Unger—Szabolcs, i. m. 211—212. p.). S míg Világos előtt Bécs bizonyos taktikai engedményeket biztosított a nemzetiségek számára — hogy a magyar rebellió ellen fordíthassa őket —, most a két megbékélt államhatalom közös erővel sújt le a továbbra is *többségben* levő „kisebbségekre”.

E közös stratégiának volt igen jellemző — s a két államhatalom szempontjából nézve igen „logikus” — kifejezője a Monarchia megalakulása után gyorsan meghozott és királyi szentesítést nyert 1868-as nemzetiségi törvény. „...»A nemzeti egyenjogúság tárgyában« hozott törvény (...) első és legszembetűnőbb vonása, hogy politikailag továbbra sem ismeri el a nemzetiségeket. Jogokat, »egyenjogúságot« — bizonyos korlátozással — a nyelvhasználat tekintetében biztosít. Az országgyűlés tehát a régi, az »egy politikai nemzet« koncepciója alapján szeretett volna megértésre jutni a lakosság többségét kitevő nemzetisé-

* Befejező rész

gekkel. A törvénynek már a reformkorszakban feltűnt alap gondolatát most így fogalmazták meg: a magyarok és a nemzetiségek »politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatlan, egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenjogú tagja« (...) Nem számíthatott jó előjelnek a jövőre nézve, hogy a nemzetiségi törvényt az elégedetlen nemzetiségi képviselők szavazatai ellenére fogadták el» (Unger—Szabolcs, i. m. 215—216. p.).

Igaz, a horvátok, illetve a Horvát-Szlavónország státusa valamelyest előnyösebb volt, mint a többi nemzetiségé és nemzetiségi területé. Erdélytel ellentétben például, amelyet a kiegyezés után szervesen Magyarországra integráltak, a horvát területek magyar érdekszférában maradó részei — kifejezettebben, mint az osztrák érdekövezetben maradt Dalmácia és Isztria — viszonylagos autonómiát kaptak, Horvát-Szlavónország formálisan Magyarország „társországa” lett, külön tartományi kormányval, horvát bánnal és horvát miniszterrel az országos kormányban. Az ilyen státus következtében a kiegyezés utáni évtizedek mégiscsak számos pozitívumot hoztak a horvát közéletbe az illírizmussal szembe, illetve az abszolutizmus időszakához viszonyítva: „A magyar államon belül a horvátok politikai néppé váltak (a többi »nemzetiségnek« a magyarok ezt nem akarták elismerni az államukban); sőt mi több, elismerték Horvátország jogát a Határőrvidékre és Dalmáciára; a horvát nyelv a közéletben is elnyerte jogait (mind az autonóm, mind a közös ügyek intézésében, mind pedig a honvédelemben); a horvát szábornak törvényhozó hatalma volt az autonóm ügyekben; törvényesítették a horvát nyelv használatát a közös magyar—horvát parlamentben; végül előírták a horvát zászló és címer használatát» (I. Frangeš, i. m. 259. p.).

E viszonylagos autonómia ellenére a nevezetes 42. cikkely alapintenciója — csupán a közös király személyére redukálni a magyar—horvát államjogi viszonyokat, vagyis kiegyenlíteni a magyarok és a horvátok politikai szerepét a Habsburg-birodalmon belül — továbbra is aktuális maradt a kiegyezés utáni évtizedekben, hogy majd a századvégen — a csehek jóval korábbi példáját követve — a dualisztikus Monarchia dualisztikus berendezésének követelésében kulmináljon.

Ez az alapvető államjogi ellentét a kiegyezés után, s főként Ivan Mažuranić 1873—1880 közötti bánása idején horvát részről a nemzeti kultúra további intézményesítésében találta meg bizonyos mértékű feloldódását — e folyamat csúcspontja az 1874-ben megalakult, három fakultásból álló horvát Univerzítás —, míg a Tisza-kormány erőteljesen magyarosító időszakával (1875—1890) részben egybeeső Héderváry-bánóság „(1883—1903) ilyen szempontból is visszalépést eredményezett”. Következésképp a domináns politikai-államjogi ellentét kiéleződését is a khuenizmus, avagy „a XIX. századi horvát történelem legsötétebb időszakára” (I. Frangeš, i. m. 267. p.) idején.

Vizsgálódásunk szempontjából tehát természetszerűnek mondható, hogy akárcsak a forradalom előtti évtizedekben, majd az abszolutizmus korában, úgy e harmadik nagy kapcsolattörténeti időszakban sem a spontán és közvetlen, hanem csakis a visszafogott, politikai okok miatt fékezett vagy meg is akadályozott irodalmi-kulturális kontaktálás tanúi lehetünk a horvát periodika ekkori dokumentumainak lapozgatása közben.

Ehhez az alapvető hátrányos körülményhez viszonyítva csupán harmadrendű fontossággal bír az ekkori irodalmi kapcsolatok *irodalomtörténeti* meghatározottsága, nevezetesen a már említett tipológiai aszinkron: e negyedszázadnyi időszakban a horvát irodalomban a romantikával elegy realizmus dominál, s a romantika és a realizmus előremutató, modern ellenreakciói majd csak a századvégen jelentkeznek.

Mert igaz ugyan, hogy a kiegyezéssel „végre teljesen szertefoszlottak az utolsó illír ábrándok is, hogy átadják helyüket a realizmusnak — mind a politikában, mind az irodalomban” (M. Živančević, i. m. 46. p.). Az iparosodás, polgárosodás, urbanizálódás horvátországi, a magyarországinál is kifejezettebb „késése” azonban ezt az átváltást is késleltette, s amikor az 1870-es években — az ún. „šenoa-évtizedben” — sor is kerül rá, a romantikától való elrugaszkodás akkor sem következik be. „A horvát irodalomban a realizmus sem lehetett absztrakt módon »tisztá«. A kiegyezéses Horvátország szerény társadalmi alapzatára támaszkodva a realizmusnak igen gyorsan, és Šenoa pontos meglátásai ellenére is, vissza kellett térnie a romanticizmushoz, illetve, ahogy akkoriban nevezték, az idealizmushoz. (...) A realizmus kritikus: eleméz, lemér, ítélkezik. Ellentétben a romantikus képzelettel, az ő terepe a valóság; ellentétben az eszménnyel, az ő célja az igazság. Viszont a politikához kötődve — mégpedig ahhoz a nemzeti politikához, amely kénytelen tisztelni a fennálló valóságot, noha ugyanakkor szeretné megváltoztatni is —, a horvát irodalmi realizmus, akárcsak a politika is, az eszményt tartja meg céljaként. Ez a realizmus tudatában van, hogy mi lenne a művészi feladata, de ugyanakkor azt is tudja, mik az objektív lehetőségei. (...) Ez egyébként a horvát realizmus egyik alapvető jellegzetessége. (...) a realizmus az életet az eszményítés elemei nélkül festi, a horvát realizmus viszont az életnek ilyen ábrázolását nem vállalhatta. Innen utilitarista, didaktikus, sőt romantikus jegyeinek elkerülhetetlen jelenléte” (I. Frangeš, i. m. 222., 476. és 478. p.).

A horvát irodalomtörténet e csaknem negyedszázados időszakban kilenc folyóiratot tart számon, ezek nagyobbik hányada azonban csupán néhány évfolyamot ért meg. Nyilván azzal az irodalomszociológiai körülménnyel függ ez össze, hogy a realizmus egész korszakában Horvátországban több előfizetője volt a német, mint a horvát lapoknak és folyóiratoknak (I. Frangeš, i. m. 236. p.).

Így aztán a fiatalok orgánusaként induló s a későbbi neves redaktor,

Vjekoslav Klaić szerkesztésében megjelenő *Hrvatska lipa* csak egy évig élt (1875), Đuro Deželić irodalomkritikával és az irodalmi élet jelenségeire vonatkozó közleményekkel fémjelzett *Dragoljubja* két évig (1867—68), s ugyancsak két évfolyama jelent meg a realizmust programatikusan is szorgalmazó, a Milan Grlović szerkesztette *Hrvatski svjetozor* (1877—1878) és a jogpárti *Balkan* (1886—1887) c. folyóiratoknak. Valamelyest hosszabb életű — négy-négy évfolyamot megérvő — volt a fiatal August Harambašić szerkesztésében induló, jogpárti *Hrvatska vila* (1882—1885) és a Nikola Šimić szerkesztette zadari *Iskra* (1884—1887), míg a délszláv orientációjú, s a realizmus elvi vitáiba is beleszóló dubrovnikai *Slovinac* a maga 7 évfolyamával (1878—1884) már a hosszabb életű folyóiratok kategóriájába sorolható.

Az utóbbiak közül kiemelkedik a *Vienac* és a *Dom i svijet*; ezek nemcsak a realizmus időszakát élik túl, hanem részben vagy egészében a *modernát* is.

A Nikola Kokotović szerkesztésében megjelenő jogpárti — vagyis exkluzívan horvát, antiillírista, antijugoszláv és antiszeró nemzeti programot szorgalmazó — *Dom i svijet* (1888—1923) csak első öt évfolyamával van jelen a horvát realizmus irodalmi életében, míg a korszakot egészében meghatározó, annak csaknem negyedszázados periódusában mindvégig jelenlevő orgánium a *Vienac* volt (1869—1903).

A XIX. századi horvát irodalomnak e legjelentősebb folyóirata (I. Frangeš, i. m. 279.) az egykori Illír Párt kiemelkedő tagjai — Strossmayer, Mažuranić, Kukuljević, Rački és mások — vezetésével álló, parlamenti többséggel rendelkező Néppárt „szórakoztató és tanulságos” sajtószerveként startolt, s elsősorban a családhoz és a nőtársadalomhoz mint a gyér olvasótábor potenciálisan legnépesebb részéhez akart szólni. Az indulás évében a Matica ilirska kezdeményezésére megszűnő, a *Vienac*nak mintegy „helyet csináló” *Dragoljub* redaktora, Đuro Stjepan Deželić (1838—1909), a polihisztor mindenek író szerkesztette, majd Ivan Perkovac (1826—1871) politikus, közíró és Šenoára is ösztönzően ható, egyik legelső horvát realista elbeszélő szerkesztői évfolyamai következnének (1870—1871), hogy aztán Ivan Dežman ugyancsak kétéves intermezzója után August Šenoa vegye át a hetenként megjelenő lapot csaknem egy évtizedre, egészen a haláláig (1873—1881). A legendássá vált Szerkesztőt időszakunk határvonaláig Fran Folnegović (1881—1883), Vjekoslav Klaić és Mile Maravić (1883—1889), illetve Josip Pasarić követi (1890—1896), miközben a mi parciális — kapcsolattörténeti — szempontunkból a *Vienac* sem „gazdagabbnak”, sem „szegényebbnek” nem mondható, mint a nagy Redaktor előtt vagy az ő évtizedében volt: ekkor is az „üres”, semminemű hungarikát nem tartalmazó, illetve a néhány ilyen adalékkal is kiemelkedő évfolyamok váltják egymást a horvát realizmus e legfőbb orgániumának történetében.

A *Hrvatska lipa*, *Hrvatski svjetozor* és *Dom i svijet* nyolc évfolyamának kivételével — ezek bibliográfiai számbavétele még hátramaradt teendőnk —, e negyedszázad hat folyóiratának összesen negyvenkét évfolyama a kapcsolattörténeti témák alábbi keresztmetszetét tárja elénk.

1. A magyar társadalmi, művelődési és irodalmi élet korabeli jelenségeiről s a magyarországi horvát (és általában délszláv) etnikum életéről számszerűen nem sok adalék tudósít, de közülük néhány különös fontossággal bír. Így például a tudósítás műfajának továbbéléséről egy budai tájrajz tanúskodik a *Dragoljubban* (1868. 26. és 27. sz.), míg a *Vienac* a Magyar Tudományos Akadémiáról tájékoztat Radoslav Lopašić tollából (1888. 13. sz.). Franjo Ksaver Kuhač, a zeneszerző, muzikológus és folklorista (1834—1911) egy egész cikksorozatot szentel a Magyarországon élő horvátok körében szerzett tapasztalatainak (*Vienac*, 1878. 40—47. sz.), egy anonim szerző viszont a magyarországi szerbek életéről ír glosszát (*Hrvatska vila*, 1883. 4. sz.). S annak tanúságaként, hogy e negyedszázadban szinte teljesen kiszorul a horvát folyóiratokból a magyar—horvát (és más délszláv, illetve szláv) politikai viszonyok polemikus témaköre, az egész időszakban voltaképpen egyetlen jelentősebb ilyen tárgyú közleménysorozattal találkozunk, s az is a magyar—szlovák viszonyokat bírálja egy cseh szerző cikkének fordítása révén (vö. J. Noska cikkét Pomadjaren Slovak címmel Aleksandar Tomić fordításában: *Vienac*, 1869. 40—42. sz.).

2. A horvát—magyar művelődési és irodalmi kapcsolatokat érintő írások ugyancsak szerény számban fordulnak elő ebben az időszakban. Bogoslav Šulek (1816—1895), a szlovák származású illirista szerkesztő (1843—1846 között ő irányította a *Danicát*), a közíró, lexikográfus, történész és természettudós a szlavóniai nyelvi (és nem csak nyelvi) „magyarizmusról” értekezik (*Vienac*, 1875. 2. sz.), egy anonim szerző pedig Franjo Kuhač *Zbornik južnoslovenske narodne popijevke* (1871—1881) c. népzenei gyűjteménye kapcsán ír polemikus cikket a magyar—horvát (délszláv) népzenei kapcsolatokról (*Vienac*, 1879. 2. sz.). Srećko Lay a délszláv és a magyar népi mesterségek kapcsolatáról értekezik (*Vienac*, 1876. 2. sz.), s ugyancsak e legrangosabb korabeli folyóirat szentel ismertetőt Obernyik Károly—Bulyovszky Gyula—Egressy Gábor *Brankovics György* c. történelmi szomorújátékának (1869. 43. sz.).

3. Ebben az időszakban több, *hungarikát is tartalmazó horvát (délszláv) népköltési alkotás* lát napvilágot a horvát folyóiratokban. Ferdinand Plohl a *Lepa Kata vu Budimu rasla* c. népdal teszi közzé (*Dragoljub*, 1868. 15. sz.), Miroslav Alačević Nagy Lajos királyról szóló népeket közöl (*Slovinac*, 1879. 5. sz.), egy anonim szerző a *Madjarka* c. balladát (*Slovinac*, 1880. 17. sz.), Vid Vuletić—Vukasović pedig a *Podigo se budinski bešlaga* c. folklór alkotást publikálja (*Slovinac*, 1881. 14. sz.), hogy e dubrovniki folyóirat külön figyelemre is érdemes

sorozatát Melko Lucijanović közlése zárja le (*Borba Nemanjića s banicom Madžarkinjom*, 1881, 17. sz.).

4. A *Zrínyi-kultusz* ebben az időszakban is több műfajban van jelen, s még intenzívebb, mint a kiegyezést megelőző korszakban volt.

A *historiográfia és a történelmi publicisztika* műfajában a történelmi együttélés egyéb, nem a Zrínyiekkel kapcsolatos eseményét vagy személyét alig is érintik ebben a negyedszázadban: egyedül Vjekoslav Klaić — az egy évfolyamot megért *Hrvatska lipa* szerkesztője, majd a *Vienac* társszerkesztője 1883—1889 között — megemlékezését kell kiemelni, amely 1848 júliusáról, vagyis Jelašić bankodásának kezdetéről s a horvát—magyar fegyveres összecsapás elűstétéről szól (*Vienac*, 1885. 27. sz.). Minden más említésre méltó a Zrínyi-családfával kapcsolatos.

Zrínyi Miklós horvát báróról és szigetvári hősről (1508—1566) a *Vienac* cikkezik több ízben is: Hugo Badalić általános életrajzi áttekintést ad (1876. 42. sz.), Ferdo Šišić a majdani legendás hős és a boszniai Mehmed basa 1554-es párbaját eleveníti fel periódikatörténeti korszakunk határán (1893. 27. sz.), R. Kank pedig Szigetvár kapitányának utolsó napjait ecseteli (1879. 22. sz.).

Gróf Zrínyi Péterről, a horvát végek főkapitányáról, majd horvát báróról, Wesselényi Ferenc halála után viszont a Habsburg-ellenes összeesküvés vezérééről (1621—1671) ugyancsak a *Vienac* cikkezik: az 1871-es jubileum évében az Ivan Perkovac szerkesztette folyóirat tematikus számot ad ki az összeesküvők tiszteletére (17. sz.), s ebben egy névtelen szerző az összeesküvés vezérével, Franjo Rački pedig vele és összeesküvő társával, Frangepán Ferenc Kristóffal (1620—1671) foglalkozik. Amikor viszont sor kerül a két tragikus végű zendülő halmvainak hazahozására, a *Hrvatska vila* emlékezik meg róluk (1884. 9. sz.).

Anna Katarina Frankopanska-Zrinska grófnő személyéről Ivan Kukuljević Saknicki, a kétnyelvű — horvát és német nyelven egyaránt publikáló, — lírikus drámaíró, novellista, filológus és irodalomtörténész (1816—1889) négyrészes tanulmányt közöl a *Dragoljub* 1868. 37—40. számaiban, Ivan Zahar lírikus, novellista, műbíráló és közíró (1845—1907) pedig a *Vienac* említett Zrínyi-számában emlékezik meg róla (1871. 17. sz.). Tadija Smičiklas filológus, kritikus és irodalomtörténész ugyanott Katarina Frankopanska horvát írónőről értekezik, R. Lopašić viszont Zrínyi Péter és Frangepán Katalin leányáról, I. Rákóczi Ferenc, majd Thököly Imre feleségéről, azaz Zrínyi Ilona (1643—1703) horvátországi szerepléséről ír tanulmányt (*Vienac*, 1890. 37. sz.).

A *verses megemlékezések* műfajában sem kevésbé gazdag e negyedszázad Zrínyi-kultusza.

A szigetvári hősnék verset szentel a görög származású Dimitrija Demeter (1811—1872), az illírlista neves drámaíró s méltatlanul mellőzött lírikus, epilógust írva Körner Zrínyi-tragédiájának jubileumi zágrábi

előadásához (*Dragoljub*, 1867. 2. sz.). Ivan Subotić és Žarkoljub Filipašić ugyancsak a *Dragoljub* hasábjain közöl verses megemlékezést (1867. 10. sz.; 1868. 46. sz.), míg Petar Preradović, a korszak legnépszerűbb hazafias költője (1818—1872) a *Vienac*-ban járul hozzá a szigetvári hős kultuszának kiteljesítéséhez (1869. 18. sz.). Az inkább irodalomszervező, mint író, s fiatalon elhunyt Ivan Dežman 18 folytatásban (!) közli Zrínyi-poémáját az induló *Vienac*-ban (1869. 30—44., 46., 48. és 49. sz.), s Ivan Zahar ugyanott (1871. 38. sz.) állít verses emléket Zrínyi Miklós kardjának...

Gróf Zrínyi György horvát bánnak, a kezdetben Bethlen Gábor pártján álló, majd a Habsburgok oldalán ellene forduló politikusnak és hadvezérnek szintén verssel tiszteleg az immár Šenoa szerkesztette *Vienac* (1875. 26. sz.), s itt említjük meg, hogy a Šenoa-időszakot megelőzően a korszaknak e legjelentősebb horvát folyóirata Frangepán Ferenc / Frane Krsto Frankopan saját, horvát nyelven írott versét is közlésezi a már többször említett jubileumi számban (1871. 17.). Ugyancsak a *Vienac* közli Božidar Kukuljević Ivan Antun Zrinjskinek szentelt verses megemlékezését (1882. 17. sz.), s e késői Zrínyi-sarjhoz intéz verset a maga indította folyóiratban August Harambašić (1861—1911), a jogpárt népszerű bárdja is (*Hrvatska vila*, 1884. 14. sz.), míg az összeesküvő család nőtagjáról, Ana Katarina Frankopanska-Zrinska grófnőről a jóval jelentéktelenebb Stjepan Horvat emlékezik meg e műfajban (*Dragoljub*, 1868. 38. sz.). Végül megemlítjük, hogy a horvát irodalomtörténet a keveset író, de tehetséges lírikus Andrija Palmović (1844—1916) legidőállóbb, nagyobb kompozíciójának épp a jogpárti tendenciával áthatott *Zora Veronika Zrinska* c. alkotását tartja, mely a *Vienac* 1878. 2. és 3. számában jelent meg.

A *recenzió és kritika* műfaja a Zrínyiekkal kapcsolatos néhány műalkotás népszerűsítésével járul hozzá az alapjában véve Pest- vagy Bécs-ellenes, a horvát hősiességet és a hódító hatalmakkal szembeni oponálást dicsőítő, hazafias kultusz kiteljesítéséhez.

Így például a *Vienac* a szigetvári hős elestéről szóló horvát elbeszélés latin fordításának, továbbá Frangepán Ferenc horvát versének és a *költő* Zrínyi Miklósról szóló költeményeknek meg az olasz Baiamonte Tiepolo Zrínyieket is dicsőítő énekének szentel ismertetőt (1881. 49. sz.), a *Dragoljub* pedig a Zrínyi-operáról közöl méltatást Ivan Folnegovičtól (1868. 41. sz.). Eugen Kumičić elbeszélő és regényíró (1850—1904) egyik főművéről, a Zrínyi—Frangepán összeesküvésről szóló történelmi regényről — mely korszakunk határán, 1892—1893-ban jelent meg folytatásokban a *Dom i svijet* lapjain, s amely „a jogpárti Ausztria-ellenesség utolsó fellobbanása” a horvát irodalomban (I. Frangeš, i. m. 393. p.) — a zadari *Iskra* közöl méltatást (1893. 15—16. sz.), s ugyanott lát napvilágot Iligin Dragošić ötrészes, a Zrínyi-családfa elveszését sirató fantáziájának értékelése is (*Iskra*, 1893. 9—10. sz.).

5. A magyar fordításirodalmat e negyedszázadban három klasszikusunk: Petőfi, Jókai és Madách képviseli.

Ellentétben a kiegyezés előtti időkkel, amikor mindössze két versének fordítása lát napvilágot a *Slavonac* lapjain, Petőfi most viszonylag sokat fordított költő a horvát periodikában: ifj. Ivan Vončina, Milivoj Šrepol, Rikard Katalinić-Jeretov és Draško Helvetiće továbbviszi J. E. Tomić *Slavonac*-beli kezdeményezését, s 1876 és 1892 között 17 Petőfi-verset ültetnek át horvátúra.

Vončina a *Vienac*-ban indítja e sorozatot (*Esik, esik, esik; Az én képezeletem nem...; Álmodom-e?*, 1876. 22. sz.), majd Helvetiće folytatja ugyanott (*Száz alakba*, 1883. 33. sz.), illetve a *Hrvatska vilában* (*Nézek, nézek kifelé...*, 1883. 6. sz.). Ezt megelőzően azonban Helvetiće már 1881-ben is publikált Petőfi-fordítást két vidéki, a mi gyűjtésünkben nem szereplő horvát folyóiratban: az *Esik, esik, esik; Lant és kard; Ha férfi vagy, légy férfi* és a *Remény* átköltése a sušaki *Sloboda* 1881. 55. és 58. számában látott napvilágot, a *Mi volt nekem a szerelem?* és egy azonosítatlan Petőfi-vers átköltése pedig az eszéki *Zvezda* 1881. 4. és 5. füzetében (vö.: Sava Babić, i. m. 355. p.).

Milivoj Šrepol fél évtized múltán ismét a *Vienac*-ot vonja be a recepció orgánumainak körébe — a folyóirat 1887. 31. és 33. számában a *Kard és lánc*, illetve *A költő s a szőlővessző* jelenik meg Šrepol fordításában —, hogy aztán Katalinić-Jeretov az 1891-ben újrainduló zadari *Iškrát* is beírja a magyar—horvát fordítástörténetbe: a folyóirat 1892. 7—8. és 11—12. számában az ő átköltésében lát napvilágot a *Lant és kard*, az *S. K. emlékkönyvébe* s egy azonosítatlan Petőfi-vers. Ugyanebben a perióduszáró évben egy újabb horvát fordító, Milan Begović is bekapcsolódik a recepcióba, s a zadari *Narodni list* hasábjain két Petőfi-fordítást tesz közzé (vö. S. Babić, i. m. 359. p.).

Ha a fentiekhez hozzáadjuk még, hogy időszakunk kezdetén az induló *Dragoljub* egy elbeszélést is közöl költőnkől (*A szökevények*. Ford. B. L., 1867. 40. sz.), akkor e negyedszázad a vonatkozó szempontból igen gazdagnak, némi túlzással akár a Petőfi-recepció korszakának is minősíthető.

Nem úgy a Jókai-fordítás, amelynek intenzitása ebben a periódusban szembeütően mecsappant, s csupán a *Dragoljub* két évfolyamára korlátozódott: Đuro Deželić folyóiratának első évfolyamában egy, még azonosítatlan Jókai-elbeszélés fordítása jelenik meg két részletben (1867. 47. és 48. sz.), a második évfolyamban viszont 13 folytatásban a *Fehér rózsa* lát napvilágot (1868. 13—25. sz.). Mivel azonban e negyedszázadban két Jókai-mű könyv alakban is megjelenik Zágrábban — 1880-ban a *Kárpáthy Zoltán*, 1889-ben pedig az *Elesett neje* —, vagyis szerzőnk potenciális népszerűségéhez a könyvkiadás is hozzájárul ekkor: a *Dragoljub*-nak e két fordítása nyilván arról tanúskodik, hogy a hor-

vát realizmus negyedszázadában a folyóirat-recepció meglehetősen szerény volt.

Időszakunk kapcsolattörténeti anyagát méltán zárja *Az ember tragédiája* folyóirat-ízeltője. Zmaj 1890-ben Újvidéken kiadott, majd ugyanabban az évben változatlan utánnyomásban Zágrábban is megjelent fordításából ugyanis a *Vienac* már a könyv alakban való megjelenés előtt részletet közöl, Zmaj Jovan Jovanović: *Ulomak iz Madačeve „Čovekove tragedije”* címmel a folyóirat 1889. 30. száma nyújt ízelítőt a fordításból, hogy a következő évfolyamban Milivoj Šrepel — a Pčotfi-írdító — kétrészes tanulmánya jelenjen meg, amely behatóan foglalkozik mind a Tragédiával, mind Zmaj fordításával (*Vienac*, 1890. 22. és 23. sz.). Két év múltán viszont a zadari *Iskra* tér vissza Madách és Zmaj művére, P. Radić kétrészes tanulmányának közlésével (1893. 3. és 5–6. sz.). Ezek szerint tehát a horvát irodalmi életben is ez a „Zmaj költőiségén átszűrt — helyenként még ez a szó sem súlyos: travesztált — Tragédia alakította majdnem fél évszázadon át... Madách írói képét” (Szeli István: A Tragédia délszláv képe. In: *Utak egymás felé*, Újvidék, 1969. 74. p.).

E portréformálás kezdete pedig a horvát irodalomban általában s külön a periodika-, illetve a magyar–horvát kapcsolattörténetben is egybeesik egy merőben új időszak, a századunkba átnyúló s itt kiteljesedő *moderna* kezdetével.*

* Jegyzeteinkhez a már idézett irodalom mellett felhasználtuk még: Bori Imre: *Irodalmak — kölcsönhatások*, Forum, Újvidék 1971; Bosnyák István: XIX. századi horvát folyóiratok magyar és magyar–horvát anyagának repertórium (kézirat); Bosnyák István (szerk.): *Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék 1984*; Čurčić, Marija: Bibliografija knjiga iz mađarske književnosti prevedenih na srpskohrvatski jezik. In: Imre Ban—Janoš Barta—Mihalj Cine: *Istorija mađarske književnosti*, Matica srpska—Forum, Novi Sad, 1976; A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története. In: *Jókai Mór összes művei*, 100. köt. Révai Testvérek, Budapest, 1898; Šicel, Miroslav: *Književnost moderne*. Povijest hrvatske književnosti V. Liber—Mladost, Zagreb, 1978.

SHAKESPEARE- ÉS CSEHOV-MINTÁK

K O L T A I T A M Á S

Napjaink színházának fele — kis túlzással — Shakespeare, fele Csehov köpönyegéből bújt ki. Ez nemcsak drámáink jelenlétére értendő a repertoárban, hanem szellemiségük kisugárzására is. Színházi világszemléletünk alakulására leginkább ők ketten hatnak. Shakespeare szemével nézzük a történelmet, Csehovéval a hétköznapok létezés technikáját.

A Nemzeti Színház Shakespeare-ciklusra készül. Első darabját, a *II. Richárdot* már bemutatták. Következik a *IV. Henrik* és az *V. Henrik*, majd később a *VI. Henrik*, a *VIII. Henrik* és a *III. Richárd*. A *II. Richárd* előadásának egyik érdekessége, hogy ugyanezt a királydrámát hosszabb ideje játssza a Vígszínház is; Budapesten ritkán fordul elő, hogy egy darabot egy időben két helyen tartsanak műsoron. A másik, ami szokatlannak tetszhet, hogy az egész tervezett ciklust lényegében azonos díszletben adják elő, vagyis változatlan a színpad alapkonstrukciója, és csak néhány részlet módosul. Az ötletet a korábban bemutatott *János király* sikere adta. Igaz, ezt a Shakespeare-drámát annak idején Friedrich Dürrenmatt átíratában tűzték műsorra, amely a szerző XX. századi szemléletének megfelelően a politika komédiáját hangsúlyozza. Kerényi Imre rendező nemcsak a díszletet mentette át a *II. Richárd* előadásába, hanem a játék frivol hangvételét is — mintha ennek a királydrámának szintén Dürrenmatt volna a szerzője.

Íme néhány jellemző részlet. A száműzött Bolingbroke és Mowbray útlevelet kap kézhez. A haldokló John of Gaunt bohózati jelenetét mint ha a *Britannia gyógyintézet* című filmből vágták volna ki: maszkos orvosok és ápolónők gurítják ide-oda, kerekekre szerelt műtőasztalon a félmegtelen, őrjöngő öregembert, míg csak be nem adják neki a királyi parancsra rendelt halálos injekciót. Koporsóját négy gyászhuszár viszi, piros párnákra tűzött kitüntetéseit a lordok és a peerek. Az ír hadjáratból hazatérő Richárd koronaékszereit nejlonzacskóban hozzák utána. Lemondó nyilatkozatát két gépírókisasszony kopogja le régimódi Remingtonon. Exton, a királygyilkos kezében jutalom helyett a szolgálatáért kapott szolgálati útlevelet, föbe lövi magát.

Egy színházszempontú, bár sokak által vitatott fölfogás szerint a klasszikusokat nem lehet megsérteni, ők ott állnak „eredetiben” a könyvespolcokon, csorbítatlanul, bőrbbe kötötten, bármikor leemelhetően. Az előadásnak önmagáért kell jótállnia. Miért ne lenne szabad a Shakespeare-színpadon anakronizmusokat alkalmazni, amikor a Shakespeare-szöveg is tele van anakronizmussal? Miért ne lehetne csakugyan bohózat, amire Bolingbroke azt mondja, hogy bohózat? (Például az egymás sarkára taposó Yorkok felségárulási perpatvara a feljelentő apával, a bűnbánó fiúval és a férjet szapuló, fiáért esdeklő anyával.) Hasonló frivol lehetőségét számos jelenet kínál még a *II. Richárd*-ban: a játék elején kurtánfurcsán félbeszakított párbaj, a beteglátogatás John of Gauntnál, a lemondatás komédiája...

Mindez „benne van” Shakespeare-ben, pontosabban kihallható belőle, kiszűrhető a darab összhangzatába lírai, elégiai és tragédiai szólamokat is keverő hangmontázsból. Arról szó sincs, hogy Shakespeare „így írta meg” a *II. Richárd*-ot, inkább arról, hogy a rendező így olvassa, de mivel a shakespeare-i szándékot illetően nincs más támpontunk, mint maga a színjátékot koncipiáló szöveg, el kell ismernünk a jogát, hogy a szöveget sztereó helyett monóban hallgatva a groteszk, tragikomikus felhangokra fűljen. A Nemzeti Színház előadása, persze, továbbmegye ennél. Dürrenmattizálja a *II. Richárd*-ot. Elsősorban a történetfilozófiáját kéri kölcsön, aztán a hozzá tartozó játékképzést is. Így jön létre a pamfletírozott *II. Richárd*, amelyben egyszerre van jelen Dürrenmatt, Jan Kott, a Jérôme Savary-féle Nagy Mágikus Cirkusz, az angol burleszkek fekete humora, és még Shakespeare-nek is jut hely.

Meglepetés bőven akad az előadásban. Shakespeare például nem mondja, hogy a száműzött hercegeket motozásnak vetik alá; a színpadon megtörténik. Gauntnak Richárd csak kívánja a halált; itt hozzá is segíti. Az eredetiben nincs utalás arra, hogy a magára hagyott, bánatos királyné az udvaroncok ágyasa lesz; igaz, az ellenkezőjére se. A rendező használja a fantáziáját, és nem riad vissza a bizarr ötletektől. Gloster hullája a jelenet végén fölserken ravataláról, és szemfedőjével letakarva, diszkrét kísértétként távozik a színről. A darabból kihalt szereplők mint mementó kísértének, vörös és fehér rózsával a kezükben. Kerti bukszusokként is holtak lépnek föl. A magyaros siratóénekekre, a persziflált, angolos kiejtésre, az orosz vodkára, a kecsesen járkáló, szárnyas, temetői angyalokra és a sok stilizáció közepette a gyilkosság vérfürdős grand guignoljára nemrég még illett volna felhőrdülni. Ami egykor stíluszavarnak számított, arra ma azt mondják, hogy posztmodern. Micsoda különbség!

Nézzük például a címszereplőt, Bubik Istvánt. Papíron mesterként is lehetne az a kifestett, lakkozott körmű, bubiparókás, feminin bohóc, aki mintha a régi, nagy színészek éneklő deklamálását utánozná, elnyújtott hangon artikulálva, olykor bakugrásosan, olykor ráolvasó sámánként, olykor a királyságot kiárúsító handlé modorában, olykor a

hieratikus uralkodó szertartásos pózát felöltve — ez Ariane Mnouchkine japán kabuki színházként előadott *II. Richárdjának* visszfénye — állítja elénk a cseresznyemagot pöckölő, szeszélyes és hiú királyt; a kész alakítás azonban nemcsak formátumos hanem ritualizáltságában is átélt, eleven. A figura mindvégig egységes marad: a testileg és lelkileg lemeztelenedő, trónfosztott Richárd, akinek továbbra is nehezen pattan föl az ajka Bolingbroke nevének kimondására, férfiasodó fájdalomában és haláltusájában ugyanaz a nyers, vad, betörhetetlen egyéniség marad, mint amilyen királyként volt.

A „modernizálás”, ha lehet, még kényesebb *A velencei kalmár* esetében, amelyet ugyancsak a Nemzeti Színház mutatott be. Bárhol játsszák, elkerülhetetlen a kérdés: antiszemita dráma-e? Vagy lehet-e annak értelmezni? Vagy lehet-e *nem* annak értelmezni? Laurence Olivier és John Gielgud egykori Shylock-alakításával kapcsolatban ez éppúgy szóba került, mint a legutóbbi évek előadásain például az Egyesült Államokban, ahol David Suchet, vagy Angliában, ahol Patrick Stewart játszotta a szerepet.

A kérdés egyfelől abszurd, másfelől természetes. Abszurd, mert a darabnak éppúgy nem a „zsidókérdés” a témája, ahogy az *Othellónak* sem a „mór kérdés”. Shakespeare sohasem társadalmi jelenségeket dramatiszálta, azok legfőjebb tükröződnek színműveiben. *A velencei kalmár* címszereplője ráadásul nem is Shylock, a velencei zsidó uzsorás, hanem Antonio, a velencei keresztény kereskedő, a darab róla szól, vagy legalább róla kellene szólnon.

Csakhogy a színpadon ritkán történik így. Antonio hagyományosan hálátlan szerep, a színház történet csak Shylock alakítóira emlékszik. Antonio, a fizetésképtelen adós lényegében passzívan, beletörődve fogadja, hogy Shylock, a hitelező ki akar vágni egyezségük értelmében egy font húst a testéből, méghozzá a szíve tájékáról, s a több mint életveszélyes művelet be is következne, ha az álruhás Portia a törvényszéki tárgyaláson meg nem akadályozná. A pénzzűkében levő barátjáért halált is vállaló sztoikus Antonio és a gyűlölködő, bosszúszomjas Shylock ellettében rokonszenvünk könnyen dönt az előbbi mellett, kivált mivel Shylockról a darabban mindenki más is csak rosszat mond — beleértve saját leányát, Jessicát is —, s mint zsidóról mondanak róla rosszat. Ebben az értelemben a korábban fölített kérdés mégsem abszurd, hanem természetes, akár úgy kerül szóba, hogy miatta nem játsszák a darabot negyvenhárom éve (mint Magyarországon), akár úgy, hogy miképpen birkóznak meg vele a színpadon (mint a világ többi országában).

A dilemma régi eredetű, és a faji-vallási vonatkozásokon kívül történelmi, gazdasági és jogi momentumokra is kiterjed. Elmondtak már mindent és mindennek az ellenkezőjét ezzel kapcsolatban, születtek antiszemita és filozemita előadások. Heine úgy tartotta, hogy Shylock a darab legtiszteletreméltóbb figurája, ellenségei silányak, és nem vallási

konfliktusról, hanem az elnyomottak és elnyomók összeütközéséről van szó. Kiváló rendezőnk, a két háború közötti színház reprezentáns egyénisége, Hevesi Sándor szerint Antonio irgalmas lény, Shakespeare érzéseinek legbensőbb tolmácsa, Shylock pedig szörnyeteg, de nem zsidó szörnyeteg, mert alakja arra vall, hogy Shakespeare aligha ismerte a zsidókat, csak a róluk szóló keresztény hagyományt. Egzaktabb elemzők gazdaságtörténeti motívumokkal próbálják magyarázni az emberi minőséget. Különbséget tesznek Shylock uzsoratókéje és Antonio kereskedelmi tőkéje között, de nem tudják eldönteni, hogy Shylock képviseli-e a tőkeszegény hűbéri világban törvényekkel támogatott, elavult változójot és Antonio az új típusú polgári gazdálkodás felé mutató kereskedelmi jogot, vagy éppen fordítva, Antonio középkori, kamatellenes álláspontja minősül konzervatívnak, szemben a korai kapitalizmus tőkés bankárjaként viselkedő Shylockkal. Jogászok firtatják komoly képpel, hogy a törvényszéki jelenetben jogerős-e a bírói talárt bitorló, civil Portia döntése, s egyáltalán, nem túl primitív-e a cseles kibúvó Shylock törvényesnek látszó követelése alól... és így tovább.

Mindebben nincs semmi meglepő, ugyanezt az elemzést általában elvégezzük a Shakespeare-darabokkal kapcsolatban, amikor szembesítjük a történeti és a mai szemléletet, s a kettőből elkészítjük a számunkra érvényes, szuverén „olvasatot”. *A velencei kalmár* éppen ebből adódóan lett kényes darab. Mert hiába tudjuk *történetileg*, hogy Shakespeare korában a kamatra hitelezők főleg zsidók voltak, továbbá hogy a zsidó nem volt faji fogalom, meg hogy a „kezesség” egészen természetesen a kéz levágását jelentette nem fizetés esetén, s hiába tudjuk *aktuálisan*, hogy mindez mára érvényét veszítette. Egyvalami, sajnos, nem veszítette érvényét: a „zsidókérdés”. A puritánok is szedtek uzsorakamatot az Erzsébet-korban, de kinek az érzékenységét sérthetik ma a puritánok? *A Vízkereszt Malvoliójából* aligha lesz „puritán-kérdés”.

Nyilvánvaló, hogy *A velencei kalmárt* még annyira sem értelmezhetjük csak a maga korában, mint Shakespeare többi színművét. Történelmi tapasztalataink, a genocídiumok, az emberiség kollektív tudatában főlhalmozódott feszültségek nem engedik meg, hogy Shylockban ugyanazt a komikus, vígjátéki figurát lássuk, mint az Erzsébet-kor. Más kérdés, hogy Shakespeare maga sem ilyen laposan ábrázolta, aminek nem mond ellent, hogy annak idején minden bizonytalansággal bohózatok alaknak *játszották*. Nem Shylock az egyetlen Shakespeare-figura, akinek jellemgazdagságát későbbi korok fedezték föl. Másrészt a színjáték csakugyan nem Shylockról szól, kívülre van még egy tucat fontos szereplő, és ahhoz, hogy eldöntsük, tragikus vagy komikus hős-e, s a darab tragédia-e vagy komédia, mese vagy valóság, előbb ki kell bontanunk a mű emberi gazdagságát. Föltéve, ha nem egy tézis (vagy antitézis) szolgálatába akarjuk állítani a teljes világképet nyújtó shakespeare-i színházat.

Kell lennie, persze, mint minden előadásban, egy szellemi nézőpont-

nak, amely érdeklődésünk fókuszába tereli a számunkra lényeges gondolatokat, összeköti a dráma világát a miénkkel. „Azt a kort, amelybe Shakespeare beleszületett — írja Robert Weimann —, bizonyos mértékig csak a XX. század múlhatja felül: mindkettő az átmenet kora... A társadalmi kompromisszum és a gazdasági zűrzavar kora volt ez... a hagyományos kereskedelmi és mezőgazdasági formák mellett ott álltak a tőkés vállalkozás újonnan felbukkant válfajai. Ez pedig addig soha nem látott és gyakran ellentétes irányú heterogén fejlődést és aktivitást eredményezett. A hagyományos gazdasági rendet erőteljesen bomlasztotta a piac növekedése... és az árak föltűnő emelkedése.” A pénz fétise, az „új anyagiasság” olyan közvetlenül tükröződik *A velencei kalmárban*, hogy a rendező, Sík Ferencnek nem eshetett nehezére „áthallania.”

Az előadás Velencjében az érdekek megelőzik a szerelmet — a komédia átítatódik üzlettel. Bassanio a pénzért áll be Portia kérőinek sorába, Lorenzo a pénzért szökteti meg Jessicát. Elsősorban a pénzért; melleleg szeretik is választottjukat. Felszínesen, világfiasan, ahogy aranyifjakhoz illik. A díszlet, a ruhák arisztokrata gyerekek karneváli Velencjét ábrázolják. A finomkodás és a homoerotika az egész társaságot körülengi, Antoniót is beleértve. Csakhogy az utóbbinál ez inkább affektált, nyegle gőg, semmi köze ahhoz a titkolt, mély vonzalomhoz — Bassanio iránt —, amelyet Antonio előkelő spleenjében a darabot gyönyörűen fordító Vas István fölfedezni vél, sőt érvényre is juttat, hitelesítve ezzel a címszereplő királyi kalmár önfeláldozó barátságát és darabhossziglan tartó, nevezetes búbánatát. A zsidót megvető Antonio itt egyszerűen unott pozór. Az előadás csupa leértékelt, súlytalan személyiséget mutat be Shylock keresztény kiközösítői között — mintha csak jelentéktelen emberek lehetnének antiszemiták. Ezzel fölborul a drámai egyensúly; a rendező a *másik* oldalon elveszi a shakespeare-i jellemzés gazdagságából, amit az *egyik* oldalon nagyvonalúan kibontakoztat.

Mert Shylock — ez bizonyára a szerepet játszó Gábor Miklós színészi súlycsoportjából is következik — az előadásban kivételes formátum. A jeles színész a rá jellemző eltökélt figuraépítő módszerességgel ábrázolja a vallási kirekesztettségét úri és bankári méltósággal ellensúlyozó üzleti potentátot, akinek (pénz)emberi viszonyában Antoniéhoz nem a megaláztatás, ellenkezőleg, a gúny, sőt a fölény dominál. Ez a Shylock semmiképpen sem a gettó levegőjét hozza magával, de pontos társadalmi státusára nézve az előadás mesei keretei elmulasztják a feleletet. A hitelügyletnek az egy font hús kivágására vonatkozó záradékát mindenesetre az összes jelenlevő tréfára fogja, elsősorban maga Shylock. Ebben az esetben a lemondás a kölcsönért járó kamatról — hiszen nem számíthat Antonio tönkremenésére — aligha tőkéjének kockáztatása egy előre megfontolt emberölés reményében, ellenkezőleg: barátságos közeledési kísérlet. Csak Jessica megszöktetésekor és pénzének elrablásakor, a teljes

anyagi-érzelmi kifosztottság állapotában kapaszkodik kétségbeesett ötlettel az egyezés betű szerinti értelmezésébe: törvényes elégtételt követel. Shylockot ezután már csak az igazság kikényszerítésének rideg, személytelen rögeszméje élteti. Egyetlen percre esik ki szerepéből, amikor a jelképes elégtételi gesztus lehetősége realitássá válik: egy élő ember testébe kellene döfnie a kést. Ebben a megingásban kulminál Shylock életének egész tragédiája. Összeomlása nem akkor következik be, amikor vagyonától, hanem amikor hitétől fosztják meg.

A törvényszéki jelenet: a komédiába ágyazott dráma. Az előadásnak ez a legjobb része, de valójában csak Shylock s — mint a végére kiderül — Antonio számára megrázkódtatás. Vagyis nem lépünk ki a meséből. Portiának a tárgyalás alkalom a „nagy szerepre”, a játékra. Ám ennek a hagyományos nemes jellemnek a barátságosságában, fölényében is van valami lelketlenül hideg, Jessicának például a nevét sem tudja megjegyezni. A Belmontban játszódó jelenetek azonban így sem sikerültek. Ez már nem mese, ez operett. A két hercegi kérő, a marokkói és az aragoni szánalmas karikatúrák, holott épp ebben a darabban, ahol oly fontos a származás, lehetnének tán emberi jogaik.

Az nem sikerült tehát, ami *A velencei kalmár* lényege: a különféle cselekményszálakból, stílusmotívumokból, gondolati elemekből csodálatosan homogén drámai szerkezetben összeszövődő darabot szellemi egységbe foglalni. Az érzéki élmény, a világkép átlekésített sugárzása hiányzik az előadásból, ami azután az utolsó shakespeare-i felvonás fájdalomkat és örömöket egybeoldó lírájában ölt formát. Pedig itt már-már megcsillan valami, főleg a legvégén, a mélabússá lett Jessica apját sirató énekében és a halál érintése óta szemlátomást magábaszálló Antonio néma megtorpanásában. Talán ezt a fölöldás nélküli, mégis katartikus zárópillanatot kellett volna előbből indítani, hogy megérezzük mindannyiunk közös idegenségét a magunk alakította világban.

A mese máshol is fölbukkan. Két vidéki előadás leplezetlenül mesejátékként kezeli Shakespeare-t. Kaposváron *A vihar*, Miskolcon az *Ahogy tetszik*. Hagományos gyermekszínházi kellékek ékeskednek mindkettőben: stilizált elemekre egyszerűsített kulisszadíszlet, szép színes jelmezek, jókra és gonoszokra osztható szereplők. Nem vitás, maguk a darabok kínálkoznak föl az ilyen értelmezésre, még ha ez csupán egyetlen lehetőség is a Shakespeare-drámák gondolati szétszalazásának változatai közül. Tagadhatatlan, hogy a mesebelinek látszó csodák, a természet és az emberi nem misztériumai nyugözik le az olvasót vagy a nézőt. *A viharban* kétség sem férhet a lakatlan szigetén varázshatalmával kormányzó Prospero, a „légi tündér” Ariel és az emberszabású szörny Caliban mesei eredetéhez. Az *Ahogy tetszik* ardennes-i erdejében tanyázó oroszlán, az újhíttá remetévé változó gonosz herceg vagy a rossz testvér szelíd szerelmessé alakulása sem más, mint költői varázslat.

De csakugyan az-e? Érdekes, hogy a leghatásosabb és legmélyebb

Shakespeare-elemzők egyike, Jan Kott is együtt említi a két darabot, de egészen más nézőpontból. Szerinte mindkettő rögeszmésen ismétli a drámaköltő egyik alaptémáját, „a jó és a rossz uralkodó, a törvényes fejedelem és a bitorló történetét, a törvényes uralkodó trónfosztását”. Ebben az értelmezésben a történetfilozófiai elemek válnak hangsúlyossá, s a két darab egyre kevésbé hasonlít a Lamb-testvérek mesei földolgozására — sokkal kegyetlenebb annál. Prospero szigete és az ardennes-i erdő már nem az idilli boldogság menedéke, ahová el lehet futni a gonosz világ elől, inkább, „keserű Árkádia”, a száműzetés töprengésre alkalmas, ideiglenes színhelye, amelyet előbb-utóbb el kell hagyni és visszatérni a társadalomba. A társadalom pedig aligha javult meg időközben. A világ folyásán nem segít a varázshatalom. Prospero meglehetősen rezignáltsággal törheti el pálcáját.

A két előadás közös hibája, hogy a mesei felszín alatt csak bizonytalanul kutatják a történetfilozófiai mélységet. *A vihar* rendezője, Gazdag Gyula papírmáséból építetti föl Prospero szigetét, és bábfigurákként mozgatja a szereplőket, az *Abogy tetsziket* színpadra állító Szőke István pedig a kifestőkönyvek képi világát igyekszik megteremteni. Egyik díszlet sem alkalmas akár szellemi, akár valóságos játéktérnek. A képzőművészeti stílusok nem válnak játéktílussá, az előadások gondolatilag és színházilag egyaránt statikusak maradnak. A gyermekmeséből nem bontakozik ki felnőtt világkép.

Lényegében ugyanez (vagy a fordítottja?) megy végbe egy Shakespeare-típusú új magyar drámában, Szabó Magda *Szent Bertalan nappala* című színművében: a történelemből csinál gyermekmesét. Magát az írói szándékot nem túlzás shakespeare-inek nevezni: a történelmi erők sodráról van szó, jóllehet Szabó Magda most nem királydrámában fogalmaz, mint korábbi, a magyar történelemből vett színpadi ciklusában. Új darabját akár schilleri fogantatású polgári szomorújátéknak is nevezhetnénk. Szenvedő hősei közül az egyik Csokonai Vitéz Mihály, a polgári felvilágosodás nagy költője, a másik Domokos Lajos, Debrecen város főbírája, a református egyház főkurátora és ebben a minőségében a református Kollégium legfőbb felügyelője és védnöke. A darab cselekményének idején, 1795-ben Csokonai huszonkét éves, és a Kollégium hallgatója. Pontosabban éppen ekkor távolítják el, meglehetősen tisztázatlan körülmények között. Ez az úgynevezett Csokonai-pör, ennek jár utána a darab írója.

Föltevése szerint a renitens diákként ismert költő-zsenit nem fegyelmezetlenségei, hanem politikai nézetei miatt csapták ki, de ezzel voltaképpen megmentették, s nemcsak őt, hanem a Kollégiumot is. A magyarázat pedig a következő. A bécsi rendőrmisztérium, amely a jakobinus eszmék melegágyának, „potenciális tűzfészeknek” tartja Debrecent, ürügyet keres arra, hogy lecsaphasson a város szellemét megtestesítő Domokosra. Jó alkalomnak kínálkozik Csokonai új verse, amelyet a francia forradalom követésében fogant Martinovics-összeesküvés vezetőinek kivég-

zésére írt. A rendőrminisztérium kémje fondorlatosan megszerzi a verset, és tárgyi bizonyítékként akarja fölhasználni. Ekkor rendeli el Domokos a hétköznapi fegyelemsértésre hivatkozó kicsapatási procedúrát, hogy mind a Kollégiumot, mind a költőt mentesítse a sokkal súlyosabb, politikai vádak alól. Az inkriminált verset el lehet fogadtatni egyszerű stílusgyakorlatnak — gyorsan hasonlót íratnak az egész poétai osztállyal —, s ami fontosabb, nincs ok eljárásra a Kollégium ellen, ha a bűnbak egy elcsapott diák. Így menekül meg egy zseni kiebrudalása árán „a képzésre váró magyar értelmiség” — ahogy a darabban mondják.

A színmű kritikai visszhangjában némi vitát váltott ki, hogy igazolható cselekedet-e egyetlen zsenit is föláldozni akár egy egész tanintézetért. A kérdés, persze, akadémikus — a „Csokonai-pör” darabbeli magyarázata némi levéltári kutatómunka után is csak írói fikció marad —, de éppen ebben a minőségében lehet drámai konfliktus tárgya. Szabó Magda ezt a lehetőséget kerüli el, amikor egyértelműen szükségszerűnek ítéli Domokos döntését, és még a belső, lelkiismereti konfliktustól is megfosztja hőst. Mindezt szülővárosának adózó, elfogult lokálpatriotizmusból. Kérdés, érdemes volt-e miatta elszalasztani egy valódi drámát — maga a földolgozott anyag meglehetősen drámaiatlan —, különös tekintettel arra, hogy az adott történelmi kor ismeretében Debrecent, illetve a debreceni Kollégium szellemi-politikai jelentőségének mértéktelen eltűzésével járt. A darab és a Madách Színház Lengyel György rendezte előadása ezáltal került a „mese az ifjúságnak” kategóriába.

*

Csehov titkát mindeddig nem fejtették meg. A gyakorlati észjárású amerikai kritikus, Walter Kerr profán hasonlattal adózik közös csodálatunknak a rejtett drámaiság mestere iránt. Szerinte az a fajta cselekmény, amely Csehov színműveiben előfordul, éppen a hiányáról nevezetes, „mint ahogyan egy bizonyos napra azért emlékszünk világosan, mert nem jött a posta”. Pontos megfigyelés az átcehovizált létszemléletről, amelyet most egyszerre nyílik módunk tanulmányozni a *Három nővér* két új előadásán.

A maliciózus Mary McCarthy így foglalja össze a *Három nővér*: „A darab tanulmány a romantikus jellemről, Moszkva városa pedig földi paradicsom, ahová semmilyen vasúti társaság nem ad ki jegyet, akár milyen gazdag legyen is az utas.” A galád kritikus szándékosan félreérti a szerzőt: a jelképet is a hétköznapiság szférájába utalja. Annyi bizonyos, hogy a Csehov-interpretációk legtöbbször e kettő keverési arányában különböznek egymástól.

A zalaegerszegi Hevesi Sándor Színházban Csehov-jelképek szertartásából épül föl az előadás. A szereplők, gyertyával a kezükben, rekviemet mondanak önnön lelki üdvösségükért. A szürreális ízléssel berende-

zett szoba gyertyaerdős padlója olykor halottaknap-i temetőkeret idéz, amelyben a bútorok a fejfák. Ellenállhatatlan belső kényszernek engedve időnként mindenki leül ugyanabba a gyóntatószékbe — látszólag egyszerű szalonbútor darab —, hogy kilépve a drámai realitás világából, leszűkített fényben, önvallomást tegyen. A háttérben meg-megpördül egy kicsinyke forgószínpad, a rá épített hófehér garnitúrával, hóésszel, távolról ideálmodott nevetések megfagyott igézetével.

Mintha képi Csehov-citátumokat gyűjtöttek volna artisztikus halmazba ebben a műgonddal kiállított előadásban. Képzőművészeti Csehov-tablók elevenednek meg a rendező intésére. A szőnyeg csücske, zsinórnál fölfüggesztve, úgy lóg ki a színpadnyíláson, ahogy barokk freskók festett angyalkáinak lába folytatódik gipszbe öntve a képkereten túl. Egy mutató nélküli óra a falon fokozatosan félrebillen, egészen a dráma csúcspontjáig, s a vihar elcsitultával visszatér kiinduló helyzetébe. A búcsúzás egyetlen szavát — „soha” —, mint valami hangzása miatt hiteles végzetmotívumot, oroszul ismételtetik a szereplők.

Csehov én vagyok, mondja a szertartásszínházáról ismert Ruszt József, az előadás rendezője — aki most találkozik először színpadon a szerzővel —, és személyesen ő maga beszél ki az összes szereplőből. Minden megszólalás vallomás, minden indulat, minden szenvedés vagy szenvedély világos, egyértelmű, egyenes lefutású. A szereplőknek a világgal van viszonyuk, nem egymással. Monológalkítások népesítik be a színpadot. Jellemek helyett Csehov-lelkek járkálnak rajta, élethelyzetek helyett csokorba kötött esztétikumot hoznak magukkal. Ez nem értékítélet, csupán a fölfogás láttamazása: egy szimbolista Csehov. A játék végén muzsikusként belép Gedali — egyenesen Babel *Húsvétj*ának korábbi előadásából, amelyet ugyanez a színház játszik —, tölcseres gramofonján sztereóban fölhangzik az Internacionálé, és megjelenik a Kreml vetített képe. Akár a londoni Nemzeti Színházban, két évtizeddel ezelőtt. „Jön majd idő, mikor mindnyájan megtudjuk, miért mindez” — sóhajtja Irina. A föltámadásba átfordított rekviem rendezői effektusa mint kívülről hozott, jelképes megoldás és utópista igazságszolgáltatás tökéletesen megfelel az előadás jelképségének.

A budapesti Katona József Színház *Három nővére* a realizmus diadala. Mámoros színházi ünnep, egyike azoknak a ritka pillanatoknak, amikor a kritikus reménytelenül szeretné legalább egyetlen alkalomra kölcsönkapni költői lelkű híres elődei stílusát és érzékenységét, hogy méltó módon közvetítse az élményt, melyben részesült. Az előadás összecsiszolt alkatrészekből álló óraműve bámulatos pontossággal működik, de nem mint holmi beállított mechanika, hanem mint az élő szervezetek: organikus természetességgel, az eleven izmok, idegek, véredények lüktető ritmusában. A csehovi rejtett dráma a valóság kegyetlen költészetén átszűrve mutatkozik meg Ascher Tamás rendezésében. Minden pillanat megállítható, önálló egész, és egy életfolyamat része. A játék szereplői

benne élnek a dráma mélyáramában, megszólalásuk csak a „jéghegy csúcса”, néma jelenlétük, gesztusaik, foglalatosságaik az előadáskompozíció egyenértékű tartozékai.

A díszlet nyers-fehér „deszkakoporsója” egyszerre képes fölidézni a tiszta idillt és a bezártság fojtogató levegőjét. A fényekkel, illetve az előtér és a háttér „plánváltásaival” a rendező minden jelenetet a saját törvényei szerint szituál. Az atmoszféra mintegy leképezi a helyzetek belső tartalmát. Az előadás filmje fölbontható számtalan „kockára”, amelyek mindegyike lélektani történések sorát sűriti.

A szakirodalom mindezt csehovi szövegalattinak hívja. A fölfejtendő dráma a dialógusok mögött zajlik; Tuzenbach és Versinyin filozófiai vitája például Versinyin és Mása néma tekintetváltásáról, kapcsolatuk édes cinkosságáról szól. Az érzelmi szövevények polifóniája építi föl az előadás hangulati ívét a kezdeti könnyed, impresszionista freskóstflustól a befejezés görcsös hisztériájáig. A hangulatnak gondolati fedezete van. A szereplők arcát érzelmi görcsök árnyékolják. Mindenki gyáva kiélni belső énjét, vagy beavatkozni a másik ember életébe. Kivéve a betolakodó Natasát; ő zavarba hozható lánykából a gátlástalanság negédes terroristája lesz, fokozatosan „visszafizet”, s ezzel kibontja valódi egyéniségét, szemben a nővérekkel, akik beszűkülnek, érzelmileg elsorvadnak, megrokkannak vagy kifosztottakká válnak. A darab utolsó monológját elnyomja a harsogó katonazenekar: egy könyörtelenül vidám induló.

Különös véletlen, hogy egy olyan „Csehov-darab”, mondhatni *Három nővér*-parafrázis is szerepel most a repertoáron, amelyet nem Csehov írt, hanem — Bernard Shaw. Shaw „három nővére” közül kettő unatkozó lady és frivol polgári nő, a harmadik bájos kis számító akarnok, aki sok pénzhez akar jutni. A *Megtört szívek házá*t a szerző maga látta el a következő alcímmel: „Fantázia orosz modorban, angol témákra”. Előszavában Tolsztoj mellett több joggal hivatkozik Csehovra; a realitás és szimbolizmus között ingadozó darab fölépítése, technikája, jellemformálása és cselekménytelensége az utóbbi mestert idézi. Shaw, persze, még több ironikus távolságot tart szereplőitől, sőt szívből utálja az angol gazdaság és kultúra azon elitjét, amelynek képviselői vég nélkül fecsegnek és fölörtölnek Shotover kapitány hajónak berendezett szalonjában. A szalon természetesen „Anglia hajóját” jelképezi, a jelenlevők pedig a „kormánynál” állókat, akik felelőtlenül zátonyra futtatják. A végromlás jele a világháború. (A darab 1913 és 1916 között íródott.) Akár Csehov *Cseresznyés kertjében*, itt is „elpattan egy húr”, de Shaw-nál a furcsa zaj mind fölismerhetőbbé válik: ellenséges bombázók húznak át az égen, hogy ledobják terhüket a halálra ítélt történelmi osztályok jelenlevő képviselőire. (Shaw azért, egy híján, megmenti őket.)

A szocialista indulatú, ironikus szerző ebben a tőle különös színmű-

ben sem tagadja meg magát, csak egy kicsit dühösebb és Robert Brustein szerint lázadóbb a szokottnál. A *Megtört szívek háza* ennek ellenére inkább érdekes, mint jó. Horvai István határozottan kellemes rendezése mégis igazolja a választást, bár erősen kétséges, hogy a kellemesség ebben az esetben dicséret-e; Shaw alighanem kellemetlenebb darabot írt annál, mint ami a Pesti Színházban látható.

A Pesti Színház egy másik bemutatójának szerzője, az angol Simon Gray ugyancsak eszünkbe juttatja Csehovot, legalábbis annyiban, hogy *Kicsengetés* című darabjának szereplői gyakran emlegetik. Grayt inkább Harold Pinterrel szokták rokonítani, nem ok nélkül. Mindketten az elhallgatások szerzői. Gray kedvelt fogása, hogy szelleteket metsz ki az életfolyamatból. A fordulatok a színpalak mögött játszódhatnak le, két jelenet között. Színpadi eseménynek csak a reflexió számít: a szereplők reagálása a mindennapokra. A szerzőt a belső történések érdekli, amit apró, árulkodó jelekből olvas ki és a színész finom gesztusaira bíz. Nem ítélkezik, nem moralizál, nem „üzen”. Csak megfigyel és bemutat. Hiányos képet ábrázol, a hátteret nekünk kell kitöltenünk. Mindebben Csehovra is hasonlít, nemcsak Pinterre.

Nagyon valószínű, hogy Pinter legalább úgy érti Grayt, mint Gray Pinter; mindenesetre Magyarországon is tudják, hogy a *Kicsengetés* londoni bemutatóját ő rendezte. A Pesti Színház produkciója nem színvonalatlan, de van benne félreértés. (*A dolgok menete* című Gray-darab előadása, amelyet a Színművészeti Főiskola hallgatói jegyeznek, alighanem közelebb áll a szerző szándékához.) A rendező, Verebes István helyenként vígjátéknak, máshol melodrájának értelmezi a cambridge-i magánnyelviskola tanári szobájában lejátszódó hétköznapi banalitásokat és mikrodramákat. Túlságosan sokat poentíroz; lehet, hogy ezzel akarja pótolni a *couleur local*-t. Talán úgy gondolkodik, hogy míg egy angol nézőnek elég a hiteles angol környezet, s a ráismerésből kibontakozik a sorok és a sorsok mögötti mélyebb igazság, addig magyar színpadon a helyi ismeretek hiánya inkább az általános emberi motívumok hangsúlyozására serkent. Pedig Vajda Miklós fordítása pontos szöveget kínál föl. A szerepértelmezések felszínessége miatt azonban az előadás túl általános és túl könnyed lett.

Végül egy új magyar „csehoviáda”: Szakonyi Károly *Ki van a képen?* című színműve. Cselekményét nehéz és voltaképp fölösleges elmondani: a valódi történések itt is belül, a szereplőkben zajlik. A darab központi hőse harminc évvel ezelőtt elhagyta az országot, Stockholmban él. Most hazalátogat, és találkozik fiatalkori barátaival, illetve családtagjaikkal és néhány ismerősükkel. A délutántól másnap reggelig tartó összejövétel afféle lelki élvezetközössé fajul, amelynek végén kiderül, hogy senki sem érzi jól magát a bőrében. Kit a múltja nyomaszt, kit a jövője. Ki a hivatásában sikertelen, ki a családi életében. Mindenki másképp magányos, éljen bár Pesten vagy Svédországban, szenvedjen

bár attól, hogy idegen nyelven vall szerelmet, vagy attól, hogy nő férfival folytat viszonyt. A főszereplő az önvallomások katalizátorává válik. A társaság néhány tagja úgy véli, hogy most talán meg tudja változtatni a sorsát, de aztán minden marad a régiben: hősnünk visszaütazik Svédországba, a többiek pedig úgy folytatják az életüket, ahogy tudják.

Szakonyi dramaturgiai mintája, a csehovi eseménytelenség mindaddig működni látszik, amíg észre nem vesszük, hogy az alakoknak nincs önálló életük, saját sorsuk, s ezáltal tényleges lelki mozgásterepük. Csak „figurák”, akiknek az írói elhatározás kölcsönöz gesztusokat. Dráma ezáltal csupán „elvontan” jön létre, nem a valóságos életszférában. Mint ha a szerző a gombhoz varrta volna a kabátot: a mondanivalóhoz az alaphelyzetet, a sablonfigurákhoz a személyiséget. A Madách Kamaraszínház kasszínpada így üres marad, jóllehet elég sok szereplő népesíti be.

Semmering-hágó, 1917. V. 13.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÜDÍTŐ KIS ANTIUTÓPIA

Herceg János: *Iketánia*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Üdítő kis könyv, kezdeném, s mondanám mindjárt antiutópiának is, de... Mert talán mégiscsak túlságos komolykodásnak tetszene itt a századunk egyik vezető műfajának mondható negatív utópia „koordinátarendszerének” felvázolása. Figyelembe véve, hogy az igazi antiutópia, melynek példáit Huxley *Szép új világában* és Orwell *1984*-ében szokás megjelölni, bár említhetnénk akár Déry Tibor *G. A. úr X-benjét* is, bármennyire is a fantasztikum világaként bontakozzék ki, mindig könyörtelen logikával történő, szigorú építkezés eredménye. Olyképpen, hogy alkotója a jelen valamely már létező tendenciáját, a társadalmi valóság egynemely elemét vagy a tudomány egyik-másik eredményét a térbe helyezve mintegy a képtelenségig növeli és a fikció síkján megvalósultként mutatja be annak minden lehetséges következményét. Rendszerint úgy, hogy más, szintén fenyegetőnek tetsző, de ellenhatást kifejtő jövőtendenciákat figyelmen kívül hagy, netán észre sem vesz. Ezért lesz az ilyen mű képtelensége folytán vagy nevetető, vagy hátborzongatóan félelmetes, szerencsés esetben mind a kettő egyszerre. Egyoldalúsága és túlzásai következtében, valóságtól való elrugaszkodottsága folytán. Feltéve, hogy korunk valóságához, századunk tudományához és történelméhez mértén lehetséges egyáltalán túlzásról és elrugaszkodottságról beszélni. Ergo a pozitív utópiához hasonlóan akár a negatív utópiát is komolyan venni.

Nem mintha tudnám, ez motiválta-e Herceg Jánost, amikor kisregénye megírásakor a következetesen logikus építkezés helyett eleve a komolytalanságot választotta, a meseszerűséget, a játékosságot. Mintegy arra gondolva, hogy alighanem az irodalmat illetően is abban a korban vagyunk már, „amikor az ember fölöttébb élvezni tudja az öngúnyt, mert megtanulta, hogy nevethetünk másokon, akár az egész világon, lelki egyensúlyunkat mégis az erősíti, ha magunkon nevetünk”, vagy egyszerűen csak a könnyedebb hang, a hangsúlyozott komolytalanság

kedvéért nem vállalkozott a messzebb mutató logikai játékra, alapötletének a végletekig való növelésére. Nagyon is tudatosan tartózkodva képzeletbeli országának időben való elhelyezésétől, szándékosan szerepeltetve egymás mellett látszólag még a fantasztikum síkján sem összeillő elemeket, helyenként éppen a „nem kell komolyan venni” hangsúlyozásával, virtuóz módon vegyítve őket. Operettkirályként ábrázolva a regénybeli parasztkirályság uralkodóját, ugyanilyenek mutatva be udvarát is, a sáskaszerű holdlakók szerepeltetésével pedig nemcsak a Hold valóságának fittyet hányva, hanem minden valóságos Hold-utazás tényének is. Ezért juttathatja uralomra itt Grimm-mesére emlékeztető szerelem az urbánusok forradalmát is, amelyet követően Iketániában, bevezetve az intézkedést többségében lelkesen helyeslő lakosság pirulákkal való táplálását, szigorú tilalommal egyszer s mindenkorra véget vetnek a földművelésnek. Azaz véget vetnének, ám amint hamarosan kiderül, a dolog mégsem ilyen egyszerű, szükség van ipari növényekre is, nem utolsósorban kenderre, amit aztán külföldről kell behozni. Vagyis itt kezdődnek a bonyodalmak, itt kezdődik a „forradalmi elmélet” összeütközése a gyakorlat követelményeivel, már ahogy ez a valóságban is lenni szokott. És hát itt kezdődne az a szál is, amit talán mégiscsak érdemes lett volna részletesebben is kibontani, éppen, mert itt veszi célba leginkább ez a kisregény szűkebb értelemben vett valóságunkat. Úgy tetszik, ennyiből is érthetően, miért, ám mindenképpen azzal összefüggésben, hogy az önmagunkon nevetés ideje alighanem a forradalmak vonatkozásában is elérkezett már. Mind közvetlenül magunkra vonatkoztatva, mind pedig általános értelemben, ám bár az utóbbit illetőleg az Iketánia mondanivalója már nem tud igazán magával ragadóan kibontakozni, mivel erről a maga módján azt mondhatja csak el, amit más ilyen jellegű írásművekben gyakran sokkal mélyrehatóbb formában is megtalálhatunk, ezért nem hat a felfedezés erejével számunkra. Alighanem, mert maga a szerző is jól tudja ezt, nyilván ezért is vonakodik ismertnek számító dolgok ismétlésétől. Inkább csak érintőlegesen foglalkozva mindazokkal a csapdákkal, amelyeket mindmáig egyetlen forradalmi hatalomnak sem sikerül elkerülnie, futólag és inkább lehetőségként emlegetve hatalmi visszaéléseket, gazdasági bűnözést, megváltozott előjelű rendőrterrorrt, boszorkánypereket, olyanféle találó megállapításokra szorítkozva, mint: „Borban az igazság. Aki nem hiszi, azt majd útbaigazítják”, „A forradalom minden tekintetben tartózkodott a legcsekélyebb kudarc tudomásulvételétől”, vagy „Némelyek azt is megfigyelték, hogy a királyok és népvézérek nem mindig élnek úgy, ahogyan azt alattvalóik elképzelik.” De ugyan ezért lesznek a regény szereplői is, nem utolsósorban éppen forradalmárfigurái néhány elegáns tollvonással megrajzolt forradalmárkarikatúrák — voltaképpen típusok karikatúrái, elkerülhetetlenül igazi, egyéni vonások nélkül. Lényegében a regény mesevilágával és játékoságával

összhangban, aminek következtében az *Iketánia* nem csupán a valóság karikatúrája lesz, hanem, mivel az antiutópia bejáratott kelléktárát se veszi igazán komolyan, bizonyos értelemben a műfaj paródiája is egyúttal. Üzenete is e paródiaszerűség révén jut kifejezésre.

De hát ezért is válik kellően üdítő könyvvé, könnyű kézzel írt írói *capricció*vá. Irodalmunk igényesen játékos kis mazsolájává.

VARGA Zoltán

LEBONTOTT PRÓZA

Hornyik György: *Bontás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Aki a kritika elolvasása előtt ismerte már, olvasta Hornyik György karcsú kötetét, a *Bontást*, s még jól emlékszik a száz oldalt sem kitevő könyv tizenhét novellájára, egyszerű történetek, könnyen megjegyezhetőek, nyilván meglepődik, hogy elsősorban az alábbi mondatot elemeli ki, tartom a könyvecske legszebb részletének: „Kint, az ajtórélfá fölül egy vakolatdarab hullott a kopott téglajárdára.” S joggal lepődik meg, mert Hornyik György novelláit valóban nem efféle egyszerre valós és jelképes mondatok jellemzik, történeteiben nincs semmi emeltség, költői lebegés, szimbolikus tágitás, hanem csupa valóságos élethelyzet, s ennek megfelelően csupa szikár, félreérthetetlen egyértelmű mondat sorakozik, végtelenül, már-már csontvázra emlékeztető ésszerűséggel, csupaszon. Ha ez igaz, s kétségtelenül az, akkor meg miért okvetetlenkedik a kritikus, kérdezhetné az olvasó, mért emeli ki azt az egy mondatot, miért tetszik neki leginkább, amely szerinte más, mint a többi, legalábbis mint a legtöbb novellabéli mondat. Nem azért, mert más, hanem azért, mert úgy érzem, több, mint a többi mondat: valóság is, és irodalom is.

Ez a mondat, illetve az ilyen típusú, karakterű mondatok hiánya felel fel, a *Bontás* novellái miért maradnak önmaguk, saját lehetőségük szintje alatt, miért csak — esetleg — szakasztott valós történetek, s nem irodalommal formált valóságként állnak előttünk.

Nem először találja magát szembe a kritikus azzal a feladattal, hogy hiányérzetéről kell számot adnia, azt kell megfogalmaznia, ami megítélése szerint hiányzik a könyvből, az íróból ahhoz, hogy a mű, a műve telivé irodalommal váljék. A *Bontás* és Hornyik György esete mégis rendhagyónak tetszik. Látszólag ugyanis minden rendben volna a kis kötet novelláival. De csak látszólag. Megejtően romos életek története sorakozik fel a könyv lapjain, sőt kellően figyelmet ébresztően súlyosak, ha fokozni lehet, tragikusak ezek a kivétel nélkül köznapi esetek.

Az író nem ködösít, egyetlenegyszer sem bonyolít feleslegesen, nem terheli a történeteket zavaró, figyelmet elvonó, felesleges mellékszálakkal. S mindegyik novella simán, gördülékenyen halad célja, a tragikus poén felé. Szinte csak tömondatokat használ az író. Nyelvtanilag is pontos, hibátlan mondatok ezek. Mert rögzítenek, helyszínt, situációt, szereplőket, viszonyokat, a szereplők beszédét. Itt minden olyan, mint az élet. S mégis, mindentől, életszagtól függetlenül művészileg nem érzem ezeket a novellákat hiteleseknek, igazaknak, erőteljeseknek.

Ha azt mondjuk, egyszerű történetek ezek, azonos vagy nagyon hasonló témák ugyanúgy mezírva, akkor esetleg azt sugallnánk, hogy egy világ körvonalazódik előttünk, egy autentikus közeg, felismerhető szereplőkkel, létező problémákkal, jellemző írói eszközökkel. Holott, ez is csak látszat. Hornyik György szereplőit ugyanis kétféle szándék vezeti egymáshoz, más, ha fiatalok, más, ha idősek. Ha fiatalok, akkor azért mennek — az idősebbekhez, szüleikhez —, hogy ellentmondást nem tűrő hangon és módon közöljék velük: cseréljünk lakást, a tietek jobb, szebb, komfortosabb, de már öregek vagytok, minek nektek ez a flanc (*Lakáscsere*), vagy: bontsuk le, fater, a folyó parti szerszámcsobdét, a felesleges szerszámokat adjuk el, s építsünk a helyére egy emeletes víkendházat (*Bontás*). A téma szélsőséges változatai: amikor a rotációtól rettegő politikus nemcsak hogy meglátogatni nem megy idős és beteg anyját, hanem még a temetésére se utazik el, látogatóba a titkárnőjét, a koporsóhoz a sofőrét küldi el (*A politikus*), és amikor a fiatalasszony önzetlen segítséggel, rendszeresen látogatja az erre rászoruló öregeket (*Pusztuló öregek*). Ha idősek a látogatók, akkor éppen ezért a csöppnyi szeretetet mutató kis törődésért, gondoskodásért mennek a fiatalokhoz, mondjuk, fürdés ürügyén, de éppen rosszkor, egy délelőtt, amikor a fia vendégeket vár, s idős anyja nemcsak alkalmatlan, hanem kellemetlen is lehetne az egyetemről meg a Pestről jött tanárok előtt (*Lélegzésszünet*). Nem csoda tehát, ha annyi halál, öngyilkosság történik a novellák végén. Az egyik legjobb novella, az *Akasztás* háborúból hazatérő partizánja, Branko csak figyelmezteti testvérét, amikor nyakába hurkolja a kötelet, mert ez nem akarja visszaadni a fajúbeli magyaroknak, németeknek a tőlük elvett ágyneműt, zsírt, szerszámokat. („Hát ezért harcoltunk, mi? Ezért kaptam én tüdőlövést, mi? Nem a mi fajtánk? Nem, persze hogy nem. De szomszédom már harminc éve, érted?”) A már említett *Lakáscserében*, az apa menekül öngyilkosságba, mert lánya kívánságát sem megtagadni, sem teljesíteni nincs ereje. A *Takarításban* a kórházból hazahozott beteg abból tudja meg, hogy menthetetlen, mert körülötte folyik a nagytakarítás, ami nem hűsvétra, ahogy mondják neki, hanem temetésre szól. A *Válás* nőszereplője azért vet véget életének, akasztja fel magát, mert húsz év után férje válni akar tőle, mivel nincs, nem lehetett gyerekük. De ott érezzük a halál leheletét azokban a novellákban is, amelyekben senki sem hal meg

(*Melegpróba, Ajándék, Bontás, Rák, Infarktus*). Az „Én nem köllök” már ide, senkinek érzése, gondolata tér leggyakrabban vissza Hornyik György kötetének novelláiban. Az élet levegője, amit minden írásában igyekszik érzékeltetni, olykor úgy is, hogy lokalizál Újvidéket, Budiszavát, Gyöngyszigetet említ, de sokkal inkább úgy, hogy a legköznapiabb eseteket választja témául, s ezeket sallangmentes, egyszerű nyelven tolmácsolja. Hornyik György azzal kíván hatni olvasójára, hogy nem talál ki semmit, ő csak leír. Legtöbb novellája így készül. Írójuk megelégszik a történetek valószínűségével. Csak hogy a pusztá leírás kevesebb a valóságnál. Amikor az irodalom valóság akar lenni, akkor kétszeres hátrányba kerül. Egyfelől nem érhet föl az élet hitelességéhez, mert természetesen hiányoznak belőle azok a részletek, amelyek az élet konstrukcióját teszik teljessé, meghatározóak. Másfelől, mert lemond saját eszközeiről, elsősorban a fikcióról, s ezzel erejét veszti. Ez az önfeladás éppen olyan veszedelmes, mint a túlcserélődő s ezáltal öncélúvá váló képzelet. A *Bontás* mindkét változatra mutat néhány példát. Az előbbiről már szóltam, jelezve, hogy a sablonokra történő redukció nem azonos a póre valósággal, ha a helyzetek alakulása, a mondatok sorjázása rendre egyazon képlet szerint történik, akkor nem lehet a novella az élet hiteles lenyomata. Kétségtelen tragikusságuk ellenére is közhelyhelyzetekként érzékeljük a novellákbéli szituációkat, közhelymondatokként a köznapiság modorában tetszelgő mondatokat. Az utóbb említett írói eljárásra, amikor a történet konstruáltsága válik zavaróvá, az *Infarktus* című novella lehet talán a legcáfolhatatlanabb bizonyíték. Az együtt élő, az összetartozó emberek egymás iránti közhelyét kívánja példázni a történet, melyben a nő néhányszor jut infarktus előtti életveszélybe, miközben a férje újságot olvas, idős apja, aki különbn gyógyszerész volt (!), szenttelenül a kávéját szürcsöli, s mindketten lélekben már az esti film nézésére készülnek. Elképzelhető, hogy történt ilyesmi, irodalmi szövegben azonban ez a sarkított ábrázolás merő konstrukció, hihetetlen, s ezért nem szolgálhatja kellő módon s erővel a célt — a tézist: hová vezet az elidegenedés.

Nem olvashatatlanok Hornyik György negyedik kötetének írásai, csak érdektelenebbek, mint ahogy az író témái, szándéka, eszközei sugallják.

GEROLD László

A REMÉNY TÉTELEI

Spiró György: *Álmodtam neked*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987

A nagyepikai műformák kedvelője és avatott művelője, Spiró György legutóbb karcsú kötetet adott a kezünkbe: novelláinak gyűjteményét. Könyvének darabjai között vannak a műfaj kötöttségeihez szorosabban igazodó, erőteljes feszültséggörbét kihordó írások, de csupán néhány könnyvoldalnyi impressziók, reflexiók, színesek is. A nagyepika iránti érzéke azonban a kötet szerzőjét ezúttal sem hagyta el: a novellák terjedelmi és kidolgozásbeli aránytalanságai ellenére az *Álmodtam neked* lapjain egy regény lehetősége sejlik fel.

A könyv legelső novellájának története a narrátor megszületése előtt, a negyvenes évek közepén játszódik, s az elbeszélő groteszk helyzetrajzot ad saját megfogásának körülményeiről. A második novella már a gyermekkor világát mutatja be, hogy a többiben a kamasz jellemnek változásait, a felnőtté érés gyötrelmeit ábrázolja a szerző. A kötet mesterien van megkomponálva, a novellák úgy sorjáznak, mintha egy fejlődésregény bontakozna ki előttünk, a világra való naiv gyermeki rácsodálkozástól, az első tapasztalatszerzés konfliktusaitól az ember végső kérdéseinek megfogalmazása felé halad, miközben a kiszolgáltatottság, a megalázottság stációit járhatja be szereplőivel. A társadalmi viszonyok, életkörülmények vagy éppen egyetlen személy deformált lelkiivilága kiváltotta megalázottságmódozatok után a kiszolgáltatottság az *Apámmal a meccsen* című novellában érkezik el a tetőfokára, a narrátor nemcsak a felnőtté érés pillanatát éli át, nemcsak nevelődése, fejlődése zárul le, hanem eljut a leginkább befolyásolhatatlanhoz, a külső, embertől független védtelenségig, az egzisztenciális kiszolgáltatottságig, a halállal való szembesülés tényéig, s annak perspektívájából vizsgálja önmagát és környezetét. Ebben a novellában kulminál a feszültség, s a kötet darabjai közül ezt érezzük a legerőteljesebbnek.

Az ezt követő szövegek rendje már nem annyira feszes, a felnőtt narrátor történetei nem állnak szoros összefüggésben egymással, eltűnik a jellemfejlődés összetartó eleme, az addig meghatározható múlt idő általánossá válik, a történetszálak szertefutnak, mintegy párhuzamosan haladnak egymás mellett, s az olvasó számára — nemcsak az elveszített mese, a regény elveszített illúziója miatt — érdekteienebbeké válnak. Csak még egyszer, a *Triptichonban* tűnik elő az a mélység, amely az *Apámmal a meccsen* szövegét jellemezte, s minden bizonynyal nem véletlen, hogy azt is az elbeszélő veszélyhelyzete, a megsemmisülés gondolata hívta életre.

„... a földgolyót finom, emberi kapcsolatokból szőtt háló övezi, különböző helyekre vetődött, közös vagy hasonló tapasztalatokkal rendel-

kező lények kisugárzása, különös fény, amelyből csak néha érzelni valamit az egyes ember, az éppen élő de létezik, összefüggő rendszer, és talán van annyira jelentős, mint mindaz, ami látható” — írja Spiró György a *Triptych*ban, költőien megfogalmazva ars poeticáját, s ugyanott olvashatjuk ezt az egész kötet jellegét megvilágító mondatot is: „A Szerző, hosszú hónapok óta először, ismét érzett valamit, ami érzendő, amit megnevezni nehéz is, de értelmetlen is; megvilágosodásféle állapotba került, noha ennek az állapotnak nem volt meghatározható, szakvaba önthető tartalma.” Legjobb novelláiban Spiró ennek a megnevezhetetlennek a nyomába szegődik. A *Triptych*ban a Szerző a hegygerincen hóviharba kerülve háromféleképpen éli át a megsemmisülés fenyegetését. Először racionálisan gondolja át megmenekülésének esélyeit: „Megpróbálta kiszámítani megbízhatatlan szemmértéke és a régmúltból előkényszerített fizikai képletek segítségével, vajon a lejtőn mennyire gyorsulna fel a teste, hiszen talán mégsem olyan életveszélyes lesiklani, gondolta. Csakhamar belátta, hogy ezen a jégfalon a szabadesés törvényei érvényesülnének. A lejtőt most már hetven-nyolcvan fokosnak becsülte...” A halál gondolatához racionális úton eljutva a látvány szintjén éli át ugyanazt, a pillanat mérhetetlenül kitágul, s a táj látványába sűrűsödik egy egész élet, akárcsak Ottlik Géza kisregényében, a *Hajnali háztető* párkányjelenetében, s a jeges hegygerinc egyszerre lesz konkrét és archetipikus képzet, szimbolikus, elvonatkoztatott szintér: „... még csak háromszáz méter várta ugyanolyan szűk ösvényen, két szakadék között a gerincen az erdőig, ahol megkapaszkodhatna a fákban. És nagyon messze, mélyen alatta a túl sötét felhők és túl sötét fenyvesek keretezte, derűs napfényben fürdő város, a közönyös, apró házak ritmikusan pirosuló háztetői, mint régi-régi naiv mesterek képein, melyeket az ábrázolt, idilli korszakba visszavágyva, ám a sok évszázaddal későbbi fensőbbbségével, mosolyogva lehet szemlélni; a szemlélő ezúttal nem mosolygott, mert odalent, a pici házakban élnek még emberek, amíg nagy sokára meg nem halnak szépen, soha tudomást nem véve azokról, akik egyszer odahaltak föléjük, s akiknek véletlenül az a napsütötte, békés városka volt az utolsó, ami látványként adatott.” Félelem, remény, kiszolgáltatottság, végső egyedüllét állomásait megjárva harmadszorra a helyzetének álomszerű-látomásos átélése után érkezik csak el az új tudás katartikus állapotáig, a megmenekülésig, az ironikus bölcsességig: „Az új élő mindent a valódi értékének megfelelően becsül, nem fecseg magas árákról, rossz ízű, romlott ételekről, a tömegről a buszon, és nem nyomasztja szerzői pályájának kudarca sem, hiszen mindez és minden elhanyagolható ahhoz képest.”

Spiró György novelláit olvasva szinte szükségtelennek látszik az író és elbeszélő közti disztingválás. Mert mintha titkos, lelki naplóban lapozgatnánk, olyanok elbeszélései. Az író ugyanis, azáltal, hogy a lelki mélyvilágba, a tudatalattiba hatol le, hogy belső konfliktusokat ábrá-

zol, írói eszközeivel az őszinteségre játszik rá. Természetesen az olvasó, ha egy-egy irodalmi művet nem tartana őszintének, irodalomnak sem tudná elfogadni. Spiró György novelláiban azért kell mégis hangsúlyozni ezt az elemet, mert azzal, hogy a könyörtelen igazmondó szerepét vállalja, összes írói eszközét az őszinteségnek mint hatáskeltő komponensnek a szogálatába állítja. Mondanunk sem kell, mennyire kockázatos kalandra vállalkozott, amikor ezt a lejáratos, hamisan csengő kategóriát állította írásainak középpontjába. S szinte minden szövegének olvasása közben szurkolnunk kell neki, nehogy az őszinteségre való törekvés pózzá merevedjen, az érzelmek leírása érzelmességgé, az igazmondás önsajnálatossá váljon.

Idézetek hosszú sorával lehetne alátámasztani, hogy ez a fajta őszinteség azokban a novellákban funkcionál igazán, amelyekben a végső emberi kérdések közelében jár a szerző. Ilyen az *Apámmal a mecsesen* című, amelyben az apja haldoklását figyelő fiú türelmetlenséggel teli, fogcsikorgató tehetetlenséggel és beletörődő, önkínzó szeretettel nézi a lassú pusztulást. Szépítés nélkül, emberi gyarlóságait is feltárva, élveboncolásos őszinteséggel jelenik meg előttünk az apja halálát kívánó, a gyászsal már előre kacérokodó, ugyanakkor azt elodázni kívánó apja utolsó napjait megszépíteni igyekvő fiú lelki képe. Látszólag konvencionálisan, de viviszekciós kegyetlensége miatt nagyon is szokatlanul, vívódó, lelkiismeret-furdalásokkal teli belső drámát állítva élénk. Ez a kötet legmegdöbbenőbb, legjobban kidolgozott, leghatásosabb novellája.

Nem mintha a többi novella nem az elbeszélő művészet mesterének kézjegyét viselné magán. Spiró a nyelvet funkcionálisan, célratörően használja fel, ezért néhány oldalas írásaiban is jellemet tud élénk állítani, sőt, mert jól ismeri az ember természetét, pár mondattal már egyenesen típust alkot. Novelláinak szituációi is tipikusak, jól ismertek, a megformálás módjában rejlik egyediségük. Novelláiban minden előre ki van számítva, a hatás is. A történetek többnyire csattanóval zárulnak. Az *Ez és az a hölgy* címűben például a bürokrácia útvesztőiben való bolyongás és sok félreértés után a világ legtermészetesebb módján talál rá a történet hőse arra a hölgyre, akihez utalták. A *Néz engem* címűben pedig kiderül, hogy miért nem veszi föl napok óta a telefont az elbeszélő, hogy szerelmének lassú romlását nem akarja látni, „csomókkal, kiveret bal mellét, amelyet holnap fognak levágni”.

És sorolhatnánk még a csattanóra kihagyezett írásokat. Am éppen a novellák vázlatyszerűsége az, ami miatt visszahőköl az olvasó. Egy nem eléggé kibontott cselekmény végére mintegy mesterségesen tesz pontot a szerző, a novella terjedelme nem is engedi meg a téma sokirányú kibontását, a sztori erőszakos elmettsége miatt szakadék keletkezik a lekerékítő mondatok és a történet között, nyugtalanító úr az olvasóban, amiért az éppen csak kibomlóban levő cselekményt az író „csak úgy elintézte” egy utolsó mondattal. Vagy lehetséges, hogy a hirtelen le-

zárás nem is pusztá írói fogás, nem katarziskiváltó csel, hanem „a vágyak és életek koncentrált nagy vesztőhelyének” tartozéka, a megformálás szempontjából ezért szükségszerű? Mert a kötet minden írásában a lelki életre helyezi a hangsúlyt, amelynek árnyalása nem tűri a magyarázást?

A kritika a *Kerengőt és az Ikszeket* az unalmas remekmű közé scrolta. Az *Almodtam neked* korántsem az. Mert az író legrejtettebb kérdéseinket hozza felszínre, s azok megválaszolása helyett a remény tételeit megnevezéssel, kegyetlen igazságok kimondásának sorával gyarapítja. Néhány darabja ezért figyelmet lekötő olvasmányunk marad.

TOLDI Éva

BOSZORKÁNYMONOGRÁFIA

Szendrey Ákos: *A magyar néphit boszorkánya*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986

A szerző évtizedek szívós munkájának eredményeként térképezte fel népünk tudarvilágának rejtett területét, képzezeit, szem előtt tartva az európai népek boszorkányról alkotott képét is. Régi idők szórványos feljegyzéseit, a boszorkányperek jegyzőkönyveit és az újabban feltárt néprajzi adatokat használja fel, elemzi és rendszerezi a rendelkezésére álló, hatalmas anyagot, hogy minél hitelesebben megrajzolja a századunk első felében is hatékony boszorkányhitet. Emberi sorsok fügtek a boszorkány rontó és ártó hatalmától. Szendrey felteszi és mindjárt meg is cáfolja a kérdést: vajon a boszorkányhiedelem... „a természet törvényeinek ismeretlen voltából ered-e? Csak ősidőkben lehetett így! Hiszen... a létért való küzdelemben az ember e törvényeket sorra felismerte..., megtanulta.” Emberi tudatunkban azonban az ősi hiedelemképzetek nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak, s a példák szerint hatni is tudtak.

Mi teszi a boszorkányt boszorkánnyá? A különböző jelek, melyek már születési rendellenességgel kezdődnek (burokban, foggal vagy fél kezén hat ujjal születik). Később a szúrós szem, összenőtt, bozontos szemöldök, mindezt epilepszia vagy hisztéria is kísérheti. Kiválasztásában kiemelkedő képességei játszanak közre, amelyeket hagyományból, tapasztalatból szerzett. Ilyen tudás a bábáé vagy a javasasszonyé, férfiaknál a természet titkait jól ismerő pásztoré, az ördöngös kocsisé vagy a falu molnáráé. Az irigység, féltékenység, eldőlés, értetlenség a „csodának” látszó eredménnyel szemben egyaránt befolyásolta a közvéleményt. Szendrey könyvében igyekszik a magyar paraszti boszorkány alakját megtisztítani a rárakodott hordalékelemektől, és történeti fejlő-

désében bemutatni a ma is szorongásokat ébresztő hiedelemalak sajátosságait.

A gazdag vizsgálati anyag segítségével a kutató szembeállítja az élő (mintegy 75 év) néphit anyagát a XVIII. század boszorkánypereinek aktáival, és arra a következtetésre jut, hogy babonáink szövedékéből ki kell mutatni környezetünk szláv, német, balkáni népeinek hitvilágával párhuzamot mutató jegyeit, és azt, amit meghatározó különbségnek kell tekinteni. A magyar néphit boszorkányának egyes funkcióit elemezve fejezetenként a magyar kép mellé vetíti az egykori Felvidék, Erdély, Dél- és Nyugat-Magyarország nemzetiségeinél kialakult boszorkányképeket: rögzíti az esetleges árnyalati és éles eltéréseket vagy a kevésbé jellemző hiányokat. Az eredmények valószínűsítéséhez az összehasonlításnak egy másik módja is szükséges: kutatási eredményeit hozzá kell mérnie a kelet-európai rokon népek hiedelemvilágában élő boszorkányhagyományhoz is, hiszen kutatásai során nemcsak a honfoglalás koráig ment vissza történelmi múltunkba, hanem a honfoglalás előtti évszázadokba is. Ez annál is inkább szükségzerű volt, mert boszorkány szavunk ótörök eredetű („nyomó”, „aki nyom” jelentésű), honfoglalás előtti eleme nyelvünknek, akárcsak az igéz, búvöl, bájol szavak is. Szendreynek tehát monográfiájában tudományos eljárással ugyan, de évezredek messzeségébe kellett eljutnia, és egymástól sok ezernyi mérföld távolságra szakadt kultúrák elemeit egybevetnie, hogy célját elérje.

A keletről jött magyarság hitvilágát az új hazában már korán sok idegen hatás érte, így ősi hitvilágának csak apró szilánkjai maradtak meg. Régi babonáink első feljegyzett nyomai (bagonyai ráolvasás a szemdaganatra, a Margit-legendában a torokfájás gyógyítása, a XV. századi csíziók, Bornemissa *Ördögi kísérletek* c. könyvének adatai stb.), az egykori zsinatok penitenciális kérdései szépen rávilágítanak a régi magyarok boszorkányhitére, babonás szokásaira (a gonosznak kolompolással és körülszántással való távoltartása, az állati dögvészt elűző lókoponya karóra tűzése, a betegségnek széllel való elvitetése, szerelmi és természetvarázslások stb.). A boszorkányperek időszakában, a XVI—XVIII. században teljes mértékben él a babonás hit, a varázshit. A magyar boszorkány azonban nem azonos a nyugatival, hanem a régi sámánok női segítőinek utódja, s a mai tudósszönyv mása — állapítja meg Szendrey.

A boszorkányfogalom kialakulásáról írva a szerző az első írásos emlékektől kezdi vizsgálatát. A magyar „boszorkány” szó első följegyzése 1551-ből származik, addig latin megjelölésével találkozhatunk. Alapjelentése a „nyomó”. Ezt alátámasztja a vizsgált anyag valamennyi adata: a boszorkánynyomás a babonás emberek hiedelme szerint álomban szenvedett nehézség, nyomás és lélegzetszorulás. Védekezni is lehet elene: seprűt támasztanak az ajtóhoz vagy olvasót csavargatnak a kilincsre, kilenc gerezd fokhagymát tesznek a párna alá stb., s a boszor-

kány nem tud bemenni a szobába. A német adatok szerint hatásos védekezés a kereszt s általában szentelmények használata. A délszláv néphitben a mora (lány), aki veštica (boszorkány) lesz mire férjhez megy: ellene tyúkganéjt csavarnak rongyba s azt teszik a gyermekek lába alá az ágyba. Szlavóniában tükröt, kést tesznek a fej alá stb.

A boszorkányos tudomány megszerzése különböző módokon történhet: örökléssel, kézfogással, tanulással, istentagadással és ördögsvöetség útján.

Külön fejezet a boszorkány külsejének leírása. Érdeemes felhívni a figyelmet a magyar boszorkány tehénzarvának eredetére, ami Diószegi Vilmos kutatásai alapján nem más, mint a sámánok agancsviseletének az állattenyésztés változását követő formája. A boszorkány társadalmi helyzetének meghatározása is érdekes: a Zala megyei perekben néha a boszorkányság vádját összekapcsolták a házasságtörés, parázna élet vádjával: a szegénység, a kötetlen életmód lehetősége sokakat csábított erre a mesterségre.

A boszorkányutazás fejezete képet ad a repülés, az átváltozás körülményeiről. A boszorkányok gyakran más ember képét vagy állatalakot öltenek: kutya, macska, ló stb. A délszlávoknál leginkább varangyos békává változnak. A boszorkánykenőcs a repülésben segít, a boszorkányok kezét, lábát és hónalját kenték be. A német néphitben is a repülés két tényezőjét ismerték: a mondókát és a kenőcsöt. A maszlagos nadragulya beléndekkel és mandragórával keverve érzéki zavart keltve lényeges alkotórésze a boszorkányszírnak. A délszlávoknál a boszorkányok repülőzsírja kancavajból készült. A magyar történeti anyagban csak a XVIII. század első negyedétől fordul elő a boszorkánykenőcs, ezzel szemben a németek már a XVI. században ismerik, innen kerülhetett át a magyar néphitbe.

A színes és gazdag anyag kitér a boszorkányok rontásaira, melyek közül legelterjedtebbek: a szemverés, az igézés, a gyermekváltás, a szerelmi varázslás, az időjárásvarázslás, a kötés, a tehenrontás, a tejelvitel. A jósló és gyógyító boszorkányhagyomány körébe tartozik a néző, a javas. Míg a boszorkányokat üldözték, a jövőmondó és titkokat felfedő, tanácsokat adó nézőknek semmi bántódásuk nem volt. A moldvai csángó néző idő- és haláljós a boboló babszemekből jósol, de ismernek tenyérnézőket is. Ezek természetes gyógyító eljárásokkal, gyógyszerekkel is élnek, pl. teákkal, fürdéssel, kenéssel, de hisznek a ráolvasások és imák erejében is. A viaszöntés, újabban az ólomöntés Európa-szerte a rontó személyének felderítését szolgálja.

A rontás elleni védekezés eszközei: só, fejsze, gatyamadzag (a magyar néphitben különös fontosságú gonoszűző, gonoszleköltő szerepe van, ugyanakkor más népek hiedelemvilágában nem találkozunk vele), seprű, tömjén, olvasó, szentelt kréta.

A boszorkány hatalmának megtörése a boszorkány megidézésével tör-

ténhet, módja a füstre tevés, a főzés, az égetés, az ütés-verés. A boszorkány csak úgy szabadulhat meg tudományától, ha valakit állít maga helyett. Ez azonban nem sikerülhet hiszen megtagadta az Istent és ezért végleg ki van szolgáltatva a gonosznak.

A varázslás a mindennapi élet eseményeinek befolyásolására alkalmazott babonás cselekmény, amelynek a magyar néphit szerint a boszorkány a birtokosa. Az európai vallások szemben álltak a varázslással, de a világi jog csak akkor foglalkozott vele, ha a varázsló eljárással bűntényt követtek el.

A boszorkány fogalom fő összetevői az ördögszövetség, boszorkány-szekták, boszorkányszombat, maleficium, repülés a levegőben, boszorkánylovaglás, boszorkánykenőcs, állattá változás. A boszorkányfoglalkozás veszélyes volt, mert űzője retteghetett a feljelentéstől, kivált, ha varázsló eljárása nem sikerült. A boszorkányoknak tartott emberek egy része valóban segíteni akart és hitt is a maga erejében — írja könyvének zárószavában Szendrey. A boszorkánypereket beszüntették ugyan, de a varázsló eljárások tovább éltek a nép körében.

A könyv végén korabeli metszetek és fehér-fekete fényképek teszik látványossá az egyes varázslásokat. A kötetet a szómagyarázat, a magyar adatok származási helyének mutatója (mintegy 25 vajdasági adattal) s gazdag szakirodalom és a tartalomjegyzék zárja.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

NYÍLT SZÍVVEL ÉS ÉSSZEL

Kacsir Mária: *A varázslat elemzése*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985

Már a könyv megjelenése után írt *Hamlet*-kritikában olvashattuk: „A drámairodalom legegységesebb és egyben legrejtélyesebb remekművéről lévén szó, amelyhez annyiféle értelmezéssel lehet közeledni (és közeledtek is), a legcélravezetőbb az lesz, ha előbb leírom az előadást, annyi magyarázatot fűzve hozzá, amennyit a megjelenítésből magából bármely értelmes néző kiolvashat, ebből mindjárt kiderül, működik-e valamilyen vezérlő elv Alexandru Tocilescu *Hamlet*-jében, és jól működik-e.” Kapóra jött idézet ez: egyfelől a hozzáállást, a szándékot, a módszert nyújtja tömör, pontos megfogalmazásban, másfelől viszont azt bizonyítja, hogy a kritikus könyvével nem lezár egy alkotói periódust, nem tekinti lezártak, hanem tovább járja azt az utat, amelynek kialakulását éppen kötetének írásait olvasva ismerünk meg. Vagyis: ha a módszer folytatható, akkor jó, ez is kiderül az idézetből, méginkább pedig a kritikából, amely leíró jellegével egyszerre hozza szinte megfog-

ható, látható közelbe az előadást és mond ugyanerről véleményt, bírálót is.

Maradjunk még a fenti idézetnél. Megtudjuk belőle, hogy a kritikus *leírva* próbálja olvasóihoz közelíteni az előadást, mert ez a legcélravezetőbb, hogy az előadás legalább részben *közös élménye* legyen a kritikusnak és annak az olvasónak, aki majd csak ezután (vagy sohasem) ülhet be a nézőtérre. Nyilván az azonos szemléleti pontok érdekében jegyzi meg, fölöttébb szerényen a kritikus, hogy ő csak annyi magyarázott fűz a megidézett látványhoz, amennyit ebből bármelyik „értelmes néző kiolvashat”. Nos, ez nem egészen áll, a kritikus, Kacsir Mária is bővebb, mindenekelőtt szakszerűbb kommentálásra vállalkozik és kényszerül is, mert az élmény megfejtésében ő a kalauz, ő *irányít*. Ettől függetlenül azonban a kritikus és a néző kiegyenlítése ügyes fogás, mert azzal, hogy a kritikus maga mellé emeli a nézőt, egyszersem megszünteti a kettőjük közötti távolságot, láthatóan becsüli és megtiszteli olvasóját, a nézőt, aki ilyképpen gátlástalanul lehet útítársa. Im már együtt figyelhetik, leshetik kíváncsian, *működik-e* az előadást létrehívó rendezői vezérelv, funkcionál-e a koncepció — létrejön-e az előadás. Mert ennek megállapítása a végső cél, ami felé a kritika törekszik. Ezt szolgálják a kritikus által kiválasztott és leírt részletek, amelyeknek a műegész teljességét vagy hibáit, fogyatékoságát kell bizonyítaniuk. Más szóval: a leírás nem mesedélután, nem a kritikus ki nem élt, visszafojtott szépírói, novellista hajlamait helyettesíti, pótolja, hanem a leírás — a részletek kiválasztása éppen úgy, mint ezek bemutatása, megjelenítése — *kritika*. Nem kritika is, hanem elsősorban kritika, amelynek nagy előnye és érdeme, hogy nem előre kijelölt elvek megszékesítik irányítják, határozzák meg a menetét, hanem maga az előadás, a látványként leírt, elemzett varázslat, amiből a kritikus kiindul.

Kacsir Mária könyve mintegy negyedszázad — 1958 és 1984 közötti — kritikáiból állt össze. Évenként egy, de inkább több írás jelzi és biztosítja a dátum szerinti folyamatosságot. Afféle utóbb összeállított napló ez, amely olvasható a kritikus vallomásaként a színházról, elsősorban a romániai magyar színjátszásról, de tágabban a romániai vagy a BITEF-en látott előadásokat is idekapcsolva európai kitekintésként is, és önvallomásként a kritikusi pálya alakulásáról, s az elvek meg a módszer kialakulásáról. Mindezt, folyamatosságot, vallomásjellegét, alakulásrajzot, sőt történeti kontinuitást is segítően szolgálják az egyes kritikák elé írt összekötő-bevezető sorok, melyek magyaráznak, eligazítanak, informálnak vagy érvelnek, kiteljesítve ezáltal a színházi tablót, és körvonalazva a benne megbúvó, ám mégsem láthatatlan önarcképet is.

Nem már az első írásban, mint a semmiből kipattant csoda, áll előtünk a módszerében kiteljesülő leíró kritika. Eleinte csak egy-egy apróbb részlet, megfigyelés rögzítése jelzi, hogy jószemű néző feljegyzéseit olvashatjuk, s hogy a fokozatosan kialakuló leírásnak csirái már

az első kritikákban megtalálhatók. S nem is mindig sikerül maradéktalanul érvényesíteni a leíró módszert, kivált a színészekről írva csúsznak át Kacsir Mária kritikái a hagyományos, csak minősítő, de a minősítéseket adatokkal, részletekkel alá nem támasztó színházi bírálatokba. Ezért azonban nem szabad kárhozatni a kritikust, hiszen a kritikáirás múltja is, jelene is befolyásolja, éppen úgy irányítja, ahogy a terjedelmi korlátok megkötik a kezét. A legtöbb írás azonban, kivált ha a terjedelem megengedi, szépen példázza a leíró kritika gazdag lehetőségeit, előnyeit, többletét a hagyományossal szemben. Akkor kap lendületet, nyer teret s talán még inkább alkalmat a leírás, amikor a BITEF-en látott előadásokról és a magyar klasszikus drámák, *Az ember tragédiája* és a *Bánk bán* megjelenítéséről számol be. A BITEF előadásai egyben a legjobb alkalmat is jelentik Kacsir Mária számára, hogy a modern színházról, saját színházszemléjéről valljon. Az újdonság felkelti érdeklődését, de nem vakítja el. Mindvégig megértő, minden próbálkozást megérteni törekvő, toleráns néző marad, aki örül a kísérletnek, tudja értékelni, igyekszik megérteni, de nem minden sarkon a sohasem volt megoldásokat lesi, várja. Ha ilyennel találkozik, megpróbál mögéjük nézni, keresi az értelmét — nem önmagában, hanem — az előadás összképében. „A valóság érintése nélkül — írja, pontosan érzékelve a kalandok szerepét, súlyát — a formai kísérletek kifulladásra, elpárolog belőlük az élet, kiüresednek.” Nem elutasít, csak szelektál, elve pedig — a színház örök, elvülhetetlen jelenidejűségének szellemében —, hogy mindennek akkor van jogosultsága, ha „az életünkhöz hozzátartozik”. Mindenütt lehet korszerű színházat csinálni, ha a korszerű műveltség mellett „a napi politikában, tudományban és sok egyében”, mindabban, ami „az életünkhöz hozzátartozik”, való „rendszeres tájékozódás” szolgál alapul. Vagyis: ha benne élünk korunkban, világunkban, s ezt meg a róla kialakított véleményünket próbáljuk megfogalmazni, előadással kifejezni. A kritikus dolga, hogy felismerje, megfejtsse az előadások „üzenetét”, hogy értelmezze önmaga és olvasói számára. Ezt segíti a pontos leírása annak, amit a kritikus a színházban lát és hall. Világképet értelmez és közvetít, nemegyszer csupán egy apró részlet megidézésével, egyetlen cseppben mutatva meg a tengert. És Kacsir Mária ehhez kiválóan ért. Van szeme, széles körű műveltsége, jó stílusa. Ahogy könyve bevezetőjében írja, „nyílt szívvel és ésszel” igyekszik látni és írni.

A Kacsir Mária kötetéről írt egyik ismertetőben olvastam, felróják neki, hogy nem írt a romániai magyar színjátszás több nagy jelentőségű előadásáról, köztük Harag György néhány rendezéséről sem. A kifogás mondvacsinált, ez a kötet nem lehet attól gyenge, ami hiányzik belőle, hanem attól erős, ami benne van, amiről és ahogyan Kacsir Mária a magyar színikritika peremére szorultan, távol a nagy baráti gesztusoktól, hangos lelkesedéstől és vállveregetésektől évtizedek óta szívós kitar-

tással építi saját szuverén kritikusi életművét. S közben olyasmit is észrevesz, szóná tesz, amit mások nem. Előítéletek nélküli, biztos színházi érzékére vall, hogy a *Bánk bán*-előadások elhibázottságát ő nem Katonában, hanem a színházban látja, mert képtelen mai értelmezést adni, korszerűen színre vinni legjobb drámánkat.

GEROLD László

A KULTÚRA FOKMÉRŐIRŐL

Csapodi Csaba—Tóth András—Vérte sy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987

Tudásunk őrzi a könyvek. A népek kultúráját — részben — könyvtáraik története és fejlődése alapján tudjuk követni. A könyvtárügy állapotát Lenin az általános kulturáltság fokmérőjének tekintette.

A magyarországi könyvtárak közel-múltban megjelent, összefoglaló történetét megelőzően készültek már egyes könyvtárakról (Széchenyi, Egyetemi, Szabó Ervin, Somogyi), könyvtártípusokról (munkás-, népkönyvtárak) tanulmányok és monográfiák. A kötetbeli első nagy korszakot — 1711-ig — Csapodi Csaba kódexkutató írta, aki a középkori könyvkultúra kibontakozását Magyarországon 1000-tól tartja számon. Attól az időszaktól, amikor a kereszténység felvételével a magyarság első ízben találkozott a könyvvel, akkor a nemzet „Műveltsége szóbeli, följegyzésre méltó irodalma éppen úgy nem volt, mint olvasóközsége.”

A középkorban a könyvek kis példányszáma előállítási módjukkal magyarázható: a könyveket kézzel írták, olykor külön-külön díszítették, s mindegyik egyedi darabnak számított. A másoló és díszítőműhelyek a kolostorokban voltak, csakúgy mint az olvasók nagy része is. A készítés és használat egy helyen történt egészen a 13. században megalapított párizsi egyetemi, majd az itáliai reneszánsz könyvműhelyek kialakulásáig.

Magyarországra hamar eljutottak a könyvek, de könyvtárak csak később alakultak, a 11. században a Benedek-rendi szerzetesek kolostoraiban,

amint erről a tihanyi kolostor alapítólevelének hátlapján levő, néhány tételes feljegyzés vagy a Pannonhalmán készült, mintegy 80 tételt magában foglaló teljes könyvleltár tanúskodik.

A kolostori vagy egyházi könyvtárak mellett Csapodi Csaba érdeklődését az uralkodói könyvtárak létezése vagy feltételezett létezése köti le. Ezekről pontos adatok nincsenek, de a korai magyar könyvtörténet rendkívül érdekes alakja Könyves Kálmán, egy király, aki könyves, s nem kardos.

A magyarországi kéziratos könyvkultúra fénykora 1401 és 1526 között volt. Ebből a korszakból már neves humanisták magánkönyvtárainak gazdag és gondosan válogatott gyűjteményéről tudunk: Vitéz János, Janus Pannonius, a humanista főpapok könyvtáráról és a híres Corvina könyvtárról, Mátyás király Európában is értékelte könyvgyűjteményéről. A késő reneszánsz a világi könyvtárak megalapításának kora. Később alakultak ki a protestáns városi és iskolai, a katolikus főpapi könyvtárak, majd a barokk főúri, nemesi és városi polgárok könyvtárai. A magyar kultúrtörténetben fontos szerepük volt az erdélyi fejedelmek könyvtárainak.

A felvilágosodás korában új könyvtártípusok alakultak ki: szak- és kölcsönkönyvtárak, valamint olvasótermek. A 19. század elején több ma is fennálló, jelentős könyvtár kezdte meg működését (az Egyetemi Könyvtár, a Széchenyi Könyvtár, az Akadémia Könyvtára). A nemzetiségi

könyvtárak kialakulása is a 19. századra tehető (az erdélyi szászok számára létrehozott könyvtár, a görög nemzetiségi könyvtár, a Szerb Matrica), ezekről a könyvben rövid összefoglalót találunk. Jelentős mozzanat a magyar könyvtár történetben a nyilvános könyvtárak megjelenése Pesten és vidéken is. A felvilágosodás szellemében létrejött kaszinókönyvtárak fontos szerepet játszottak a politikai közvélemény kialakításában. A tulajdonképpeni közművelődési és falusi könyvtárak a 19. század második felében alakultak meg. Ebben a században egy-egy könyvtár „hazafias érzelmű, könyvedvelő főúr, főpap buzgólkodásának köszönhetette létét. Csak kevés politikai, a centralisták aránylag szűk köre hirdette, hogy a gazdasági jólét, a politikai függetlenség és a közügyek számos más és fontos kérdése szorosan összefügg a művelődés fejlesztésével, a közoktatással így a könyvtárüggyel is”. A kiegyezés után kezdtek fokozottabban fejlődni a városi és megyei közművelődési könyvtárak, a szak- és az iskolakönyvtárak.

Századunkban a Tanácsköztársaság idején megkülönböztetett figyelmet fordítottak a könyvtárügyre. Gyökeres átszervezésre is történtek előkészületek. A legfontosabb elképzelések a könyvtárosképzésre és a népkönyvtárak fejlesztésére vonatkoztak a kihasználatlan könyvtárakat akarták átalakítani nyilvános könyvtárakká. „A szerény anyagi lehetőségek miatt fontos a központosítás: Minden tudományának legyen egy alapvető könyvtára, de csak egy. Épüljön ki a közművelődési könyvtárhálózat. Mindehhez új könyvtárosnemdédéket kell nevelni és kiképezni. Létesüljön egy országos könyvtári iroda, amely tanácsot ad könyvtárak alapítása, tervezése, berendezése dolgában, amely kiadja a kurrens nemzeti bibliográfiát, elkészíti a kéziratok, ősnymtatványok központi katalógusát, a folyóiratok egyetemes repertóriumát, és megszervezi a duplumanyag központi értékesítését.” A két háború közötti és a felszabadulás utáni könyvtárak története a közelmúlt ismert művelődéstör-

téneti jelenségeihez kötődik. Ennek ellenére, hogy a nyugati országokhoz viszonyítva egyes könyvtártípusok kialakulásában némi késés tapasztalható, megállapíthatjuk, hogy Magyarországon fejlett a könyvtárügy, a könyvtáros szaksajtó magas színvonalú és nagy múltra tekint vissza, a Magyar Könyvszemle, az Akadémiai Kiadó könyvtörténeti folyóirata a legrégebbi könyvtörténeti folyóirat Európában. Nagy súlyt fektetnek a könyvtárosképzésre, s a könyvtáros egyesületek hatékonyan és összehangoltan segítik a könyvtárak működését.

A szerzőhármak munkája nem szokványos könyvtártörténeti kézikönyv. Tartalmazza a tárgyalat korszakok művelődéstörténeti és történelmi hátterét, s nemcsak könyvtártörténetet, hanem az olvasó történetét is nyújtja. A jelentősebb intézmények kialakulását és fejlődését először korszakonként mutatják be a kezdetektől 1985-ig, majd típusonként ismertetik a nép-, iskola-, szak- és kölcsönkönyvtárakat. Ez utóbbit a könyvtárak nemzetközi tipológiájában hiába keressük, jóllehet létezésükről tudunk. Ezek magántulajdonban levő könyvgyűjtemények, ahonnan bizonyos összeg ellenében olyan kiadványokat kölcsönözhetett az olvasó, amelyeket a népkönyvtárakban hiába keresett, erotikus műveket, ponyvát, divatos írók műveit.

A könyv terjedelme nem tette lehetővé az elmélyülést s a részleteknél való időzést. Némi aránytalanság is felfedezhetünk benne, a felszabadulás utáni könyvtárügy talán nagyobb terjedelmet is kaphatott volna, egyes kérdésköröket pedig csak érintenek a szerzők. Ennek ellenére örömmel üdvözöljük a magyar könyvtárak történetéről szóló könyvet, melynek nagy erénye, hogy a többévtizedes kutatómunka szintézisét tudományos színvonalon, élvezetes olvasmányként nyújtja, ily módon érdeklődéssel olvashatják a könyvtáros szakemberek, s mindazok, akik érdeklődnek a magyar művelődéstörténet ezen ága iránt. Szívesen olvasnánk hasonló összefoglalást a hazai könyvtárakról is.

CSÁKY S. Piroksa

SZÍNHÁZ

A SÁRKÁNY

Jevgenyij Svarc mesedramája a Tanyaszínház előadásában bizonyos eltérést mutat az alapszöveghez képest, közvetlenül a befejezés előtt módosul.

Egy kisvárost évszázadok óta uralma alatt tart a Sárkány, évente termést, lányt, lelket rabolva az idők folyamán megnyomorított, megfélemlített lakosságtól. Most éppen Elzát, a levéltáros lányát szemelte ki magának, amikor a városba érkezik Lancelot, a „hivatásos hős”, aki előbb mesébe illő szerelmet vall a lánynak, aztán párbajra hívja a szörnyeteget, és el is metszi mindhárom nyakát. A harcban azonban ő is megsebesül, ekkor még úgy tűnik — halálosan. A Sárkány pusztulását követően a városban hatalomváltás következik, a Polgármester, aki a Sárkány alattvalójaként hű szolgája volt a zsarnoknak, most egyszerre kigyógyul, sárkányölővé kiáltja ki magát. Am a hatalom nevében sorra megismétli azokat az uralkodói sablonokat, formulákat, amelyek az első felvonásban a Sárkány szájából hangzottak el. Igen tanulmányos bizonyul, azt is tudja, hogy a korlátlan hatalom biztosításának egyik követelménye a látszólagos együttérzésből fakadó érzékenyülés, nem is felejtí el meglágyítani szívét a csiripelő polgárok látán. Többek között Elzáról is „kötelességének” tudja gondoskodni: most ő készül vele lakodalomra. Ismét betoppan azonban Lancelot, s méltóképpen megbünteti a hatalombitorlókat.

Itt módosul az eredeti szöveghez képest az előadás.

Lancelot — Elza kezével a kezében — megismétli a Polgármester hatalombiztosító gesztusait, köztük a könnytörő — látszólagos — együttérzést is.

Ha a harmadszori ismétléssel a mesebeli hármasság visszaállítása volt a cél, akkor éppen a mesejáték meseszerűsége veszik el, az előadás rácáfol az író „üzenetére”, hogy a szerelem megváltoztatja a világot, visszaadja lelkét azoknak, akikről a Sárkány a viadal előtt ezt mondja Lancelotnak: „Ha az ember testét kettéhasítod — nyomorék lesz. De ha a lelkét hasítod ketté, engedelmes lesz, ennyi az egész.”

Ha viszont a harmadszori ismétlés arra kíván utalni, hogy a hatalom mindenkit — még a mesebeli hőst is — megváltoztat, eltorzít, kivet-

Jevgenyij Svarc: *A sárkány*. Fordította: Elbert János. Rendező: Hernyák György. Dramaturg: Csipak Angéla. Díszlet és jelmez: Ifj. Laktos László. Zene: Hívogató együttes és Bakos Árpád. Szereplők: Soltis Lajos, László Sándor, Banka Lívia, Túri Valéria, Magyar Attila, Simon Mihály, Giric Attila, Pócik József.

köztet emberi mivoltából, akkor az előadást politikusnak vagy leg-
alábbis politizáló szándékúnak kell értelmezni.

A zárópoénnel az előadás átbillen a „realitásba”. Csakhogy ennek a változásnak nincs kellő felvezetése, előkészítése. A poénig ugyanis kifejezetten a meseszerűség dominál. Ezt szolgálják az egyes jelenetek, elsősorban a leglátványosabbnak ígérkező légi csata. Ebben a Sárkányt egy villanypóznaszerű, inkább komikus, mint félelmetes szerkentyű helyettesíti, reflektorral és három rongylabdával, amelyek levágott fejként sorra hullanak alá a magasból. Néhány mennydörgésből, villámlásból áll a nagyjelenet, mégis tökéletesen elvonja a figyelmet a „szárazföldről”, ahol közben figyelemre méltó nézetcserek zajlanak. Még a tükrórus is alig harsogja túl a földindulást, pedig olyan tükröt árul, melyben mindenki lába előtt láthatja a rettegett szörnyeteget.

Nem szolgálja a zárópoén előkészítését az erőltetett mókázás sem. A Sárkány, működni nem akaró varázsvesszőjével inkább kedélyes, vesztélytelen uraság; a hatalomra kerülő Polgármester komolyságából is csupán az első pillanatokra telik; s a doronggal hadonászó, paraszt Lancelot is inkább szájhősnek, mint hősnek tűnik.

A 'játékosságot groteszkként, komikusként talán még el is fogadhatnánk (bár kevesebb csetlés-botlással neveltségesebb volna), ha nem lenne érezhetően jelen a harmadik tényező, amely szorosan összefügg az előbbiekkal, s amelynek sikerül végképp megrontania az előadást: a színészek maguk. Igaz, hogy erre is akad mentség: az idén többnyire amatőrökből állt össze a csoport. A baj talán éppen ott keresendő, hogy csupán *többnyire*. Mert vegyes csapatban aligha alakulhat ki színvonalas összjáték, különösen — mint ezúttal is történt — időhiány esetén. Ennek következtében a Tanyaszínház idei előadásán egységes, harmonikus együttes helyett minőségileg változatos egyéni „teljesítményeket” láttunk. Banka Lívia Cilike kandúrként az egész est megje-gyeznivalójává emelkedett, nemcsak a lovaggal incselkedett valódi fűjő-karmoló-simuló cicaként, hanem az egész előadással. A kis Elzának így kétszeres erővel kellett megtartania főszerepét, miközben olyan pergő nyelvű falusi kislánnyá alakult, hogy — ha a szöveg nem bizonyítja máshogy — alig hisszük el neki, miszerint a lovag iránti szerelme újdonság számára, vagy legalábbis valódi szerelem. Harciassága a Sárkány, a Polgármester, de még Lancelot előtt sem hagy alább. Vértelen viszont az apa, kinek fellobbanó ellenállását a második részben nincs honnan eredeztetnie. És a toronyórt is kár volt egyetlen mondatért felültetni a szomszédos góré tetejére. A polgárok általában megoldották a nekik szánt feladatot, a bohózati jeleneteket, de közbent tűzútsába is vitték, nem adtak alkalmat megfigyelni őket. Holott egyforma álarcukra, zsinórnyomós mentéjükre, akárcsak az előadás egyéb apróságaira (a Sárkány szürke öltönyére, a Foglár szalutálására, a Gogol- és más idézetekre) kellett volna „időt hagyni”. Így aztán minden szintéri

mozgalmasság ellenére legvégül mégis feszültségmentes az előadás, a tartalomhordozó ismétlődések nem kapnak kellő hangsúlyt, nyomatékot.

A szintér az idén a szokásosnál is tágabbra terjedt, a szabadtér egész szélét, sőt magasságát is igénybe vette. E nagyméretű játéktéren aztán el is veszelődött az a néhány kulissza, amely a kisvárosi környezetet képviseli. De ez már a lehetőségek kérdése, amiből, akárcsak a stílusról, az eredményről, az idén bizonyára még sok szó esik, amikor a tíz-éves Tanyaszínház ténykedését mérik majd fel. Akkor kellene talán majd azzal is foglalkozni, hogy miért csökkent a hivatásos színészek száma, érdeklődése a mindenképpen szép és szükséges nyári színházadsi iránt.

FEHÉR Katalin

TELEVÍZIO

CSÁTH GÉZA EMLÉKÉRE

Csáth Gézára emlékezünk születésének századik évfordulóján. Novelláinak és drámáinak újrakiadásával, fordításával, folyóiratok emlékszámáival, színpadi műveinek bemutatásával... S minthogy Csáth Gézát egyaránt magáénak vallja mind a magyar, mind a jugoszláviai magyar irodalom és kultúra, nem csoda, hogy az évfordulót itt is, ott is jegyzik. Nemezszer közös vállalkozás keretében, mint azt teszi az Újvidéki Televízió és a Magyar Televízió szegedi körzeti stúdiója egy egész estét betöltő produkcióval. A műsorban — amelynek eddig csak sajtóbemutatóját láttuk — Bori Imre és Olajos Csongor forgatókönyve nyomán a nézők végigkísérhetik az író tragikusan kurta életét attól a perctől kezdődően, hogy szabadkai gimnazistaként megírja első novelláit, s buzdítást kap Bródy Sándortól, egészen addig, amíg 1919 szeptember végén nem messze szülővárosától, Szabadkától el nem dördülnek a végzetes lövések, amelyek már csak megrövidítik a morfiumtól szétroncsolt test kínjait. Az életút és a művészi pálya filmszerű vázoló mellett az alkalomhoz illően és telitalálatként kerül majd sor a szolnoki Szigligeti Színház Fodor Tamás rendezte Csáth-színművének, *A Janika* televíziós változatának a bemutatására is.

„Az élet egyetlen oka és célja az élet maga. A vágy, ami kielégítésre törekszik, ami mozgásra, küzdelemre kényszerít... Nem szabad

Menni kell, menekülni valahova. Emlékezés Csáth Gézára. A Magyar Televízió szegedi stúdiója és az Újvidéki Televízió közös műsora. Forgatókönyv: Bori Imre és Olajos Csongor. Szerkesztő: Fehér Teréz és Tandi Lajos. Dokumentumválogatás: Dévavári Zoltán. Vezető operatőr: Kléner György. Szereplők: Korica Miklós, Balázs Piri Aladár, Bácskai János, Gálfi László, Szirmai Péter és Tarján Péter. Rendező: Kun Zsuzsanna.

csüggednem! Tehetségemben bízom, és kitartással eredményt fogok elérni... Újra fogom kezdeni, tízszer és százszor, és ha kell — ezerszer. Nem szabad eltévesztenem a célt!” Az önmagával vívódó embernek 1913-ban naplóba jegyzett gondolatai köré építik a forgatókönyvírók azokat, amelyekkel igen hiteles portrét festenek az íróról. A szövegek könyv a századelő reneszánsz emberére hívja föl a figyelmet, aki általa formálódik sajátos egyéniséggé, hogy az emberi léleknek az orvosi diagnózis pontosságával ábrázolt rezdülésrendszerét és a felfogott világ meseszerűségét szinte bravúrosan szerkeszti novelláiba. 1909 és 1913 között négy novelláskötete jelenik meg (*A varázsló kertje*, a *Délutáni álmom*, a *Schmith mézeskalácsos* és a *Muzikusok*), hogy valamennyiben kutassa a magyar novellaírásban akkor még aránylag újdonságnak számító mondanivalók kifejezési lehetőségeit. Ezek a vágy és a megvalósulás feszültsége eredményeképp létrejött novellák ma is időszerűek, mert bennük emberi mivoltunkra ismerünk. Nem ijed meg a cselekvésnélküliségtől sem, vonzódik a festői-érzelmi telítettségű léthelyzetekhez, amelyekben a tragédiák is emberi magyarázatot és lelki hitelt kapnak.

A portréfilm narrátori szövege is nyomatékkal utal arra, hogyan sikerült Csáthnak a vidékélményt az egyetemesség szintjére emelni úgy, hogy például a táj színei immár egyetemeseek legyenek. Fölrát nélkül is azonnal fölismerhetők a *Mariska az anyjánál*, a *Szombat este* vagy a *Vörös Eszti* tételt bizonyító részletei. Mi sem természetesebb, mint hogy egy ilyen portréműsor nem időzhet a művészi gyakorlat bemutatásánál, és választ sem adhat az írói munkásság sok kérdésére, de nemcsak megkísérelte, hanem sikeresen meg is birkózott azzal a feladattal, hogy tartalmas, félórás keretbe foglalja mindazt, amit a rálátás követel meg. A műsorban természetesen az író munkásságának bemutatása dominál, de kellőképpen érzékelteti, hogy Csáthot minden érdekelte: operába és hangversenyekre is járt, rajzolt, festett, zongorázott, zenét szerzett, és tapasztalatairól kritikáiban adott számot. Munkahelyén pedig az emberek pszichikus mechanizmusát figyelte, méghozzá annak az akkor új analitikai iránynak a szellemében, amelynek Sigmund Freud volt a vezére.

Mert tovább szeretett volna élni, filmünk tanúbizonysága szerint is, 1910. április 20-án kábítószerhez nyúlt. „A lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak egy órát... Aki ebbe belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valóban emberré tudott lenni, és számot vetett magával — mint méltóságához illik — az raboljon magának mindennap tizennégy órát. Ez a tizennégy óra egyenlő négyszáz generációnak nyolcezer éves életével. De számítsunk csak ötezret. Egy nap alatt tehát ötezer esztendő t élék. Egy esztendő alatt az körülbelül kétmillió évet jelent.” S mi történik vele ezután? Egy darabig a Moravcsik-klinika nagy reményű orvosa, majd a kábítószer üldözni

kezdi egyik helyről a másikra. Ótátrafüred után Stósz következik, majd Stubnyafürdő... 1913 nyarán Palicson van, innen Előpatakra megy, majd egy rövid kórházi és harctéri intermezzo után Földesen, végül Regőcén kap állást.

S míg halljuk a zaklatott életet ecsetelő film narrátorának hangját, a zenei aláfestést szolgáló Grieg- és Haydn-zene kettős funkciót kap: egyrészt érzékelteti a csáthi szenvedés borzalmait, másrészt pedig, zenekritikai írásainak ismeretében érezzük, hogy a film is Csáth kifinomult zenei ízlésére utal. Aztán megjelenik az ifjú Bartók képe, eszünkbe juttatva Csáth Bartók-tanulmányát, amelyben ezt írja: „Olyan muzsika ez, ami — első hallásra — még a legeslegújabb zenével táplálkozó füleit is megdöbbeníti. Formában, kidolgozásban, hangzásban egyaránt merő újság ez a zene és az alapja, a gyökere mégis ott van mindannyiunkban. Ezeket az érzéseket minden finom idegű ember érezte...” S itt jutunk el ismét oda, hogy Csáth a szabadkai polgárvilágban látottakat és tapasztaltakat hogyan tudta úgy ábrázolni novelláiban és drámáiban, hogy azok túlmutassanak önmagukon.

Tömör és kellően dokumentált a Kun Zsuzsanna rendezte portréfilm. Jó, hogy nemcsak korabeli fotókkal és könyvborítókka illusztrálták mondanivalójukat, hanem művészi alkotásokat is fölhasználtak. Ezek közül Sassy Attila *Ópium-álmok* című sorozata illet szervesen az adásba. Kár viszont, hogy éppen a Csáthot alakító Korica Miklós küszködik szerepével. Csáth megszemélyesítésében talán nem is az volt a legnagyobb baj, hogy mindvégig az ember csömörét és fáradtságérzését akarta érzékeltetni, hanem hogy nem érzett rá kellőképpen arra, amit a forgatókönyv és a rendezés is sugall, és amit éppen Csáth szavaival így lehetne megfogalmazni: „az egész nem egyéb, mint poézisbe foglalása tipikus neuraszténiás érzéseknek”.

Kosztolányi 1911-ben, a bemutató után „züllött és erkölcselen családról szóló (...) sok naturalizmussal megrajzolt kispolgári képhez” hasonlította *A Janikát*, s ezzel az ítéletével mintha elriasztotta volna a színházakat a darabtól. Mert néhány amatőr színházi kísérlet és egyes jeleneteinek alkalmoszerű bemutatásán kívül nemigen kapott színpadot. Egészen a múlt évig, amikor Fodor Tamás leszámolva az előítéletekkel, vállalta rendezését.

A szolnoki Szigligeti Színház előadásának kitűnő sajtóvisszhangját már mi is olvashattuk (*Híd*, 1986. 11.), s éppen ezért nem kis izga-

A Janika. A Magyar Televízió szegedi stúdiója, az Újvidéki Televízió és a szolnoki Szigligeti Színház közös produkciója. Rendező: Fodor Tamás. Díszlet: Antal Csaba. Vezető operatőr: Kléner György. Szereplők: Kézdy György (Pertics), Bajcsay Mária (Perticsné), Tóth József (Boér Kálmán), továbbá: Koós Olga, Dobák Lajos, Gombos Judit, Sebestyén Éva, Turza Irén, Csorba I. Sándor, Árva László.

lommal vártuk (és várjuk) a mű televíziós változatának bemutatóját. Az újdíéki sajtóvetftésen teljes mértékben igazoltnak éreztük az eddig olvasott dicsérő kritikákat, mert ez a remekül megírt darab rendezőileg végiggondolt, a legapróbb részletekig kidolgozott, színészileg szinte tökéletes előadás. És mintha csak a televízió számára írta volna Csáth Géza a darabot, tehetnénk ma hozzá, mert televíziószérűbb játékot szinte elképzelni is nehéz. Morfiumos lázalmában az író már a századelőn megsejtette volna, hogy darabja egyszer a televízióra kerül? Mindenesetre Fodor Tamás szobaszínháza a legszabályszerűbb tévészínház is egyben. A darab pedig pontosan beleillik a tévéjátékok dramaturgiai képletébe. Külső jelei az egy szobára korlátozó játéktér, a kevés szereplő, a belső pedig a cselekmény sűrítettsége és feszültsége. Persze, nem csak ettől igazán jó *A Janika*, hanem attól, hogy benne az élet úgy lesz tárgya a darabnak, hogy már szinte kikezddhetetlen, vagy mint Tarján Tamás írja: „hitele nem az elöttünk, s a szereplők közt zajló dráma hitele — sokkal inkább a bennünk és velünk zajló dráma hitele!”

Ezt az örök időszerűséget érezhette meg Fodor Tamás rendező is, amikor a mű színre állítása mellett döntött, s megteremtette a szükségszerű megalkuvások groteszk tragédiáját.

A Janika címszereplője egy kisgyerek, aki, bár nem jelenik meg a színen, kulcsfontosságú dramaturgiai szerepet kap. A dráma első része ugyanis nem egyéb, mint a család, a feleség, a férj, és az ott lakó házibarát, no meg az orvosok és a cselédség sürgölődése, a hirtelen megbetegedett kistfiú körül. A néhány órába préselt eseménysor vége, hogy a kistfiúval végez a hirtelen fellépett csontvelőgyulladás, s ezek után hangzik el a felvonás zárómondata, amelyben Kálmán, a házibarát a férj szemébe mondja azt, amit már mindenki tud, vagy sejt: „Ne bógj annyit, mert megőrülök. Ez a halott az én gyermekem!”

Erre a kulcsmondatra épül aztán a teljes második rész, amelyben kiderül, hogyan és miért választotta a többre vágyó Perticsné tíz évvel idősebb, kispolgár ura helyett a jóval fiatalabb és gáláns miniszteri tisztviselőt. De itt nem is a korkülönbség a fontos, hanem a tipikus csáthi élveboncolás: miután tisztázódott a helyzet, a hogyan élni tovább gondolatát kell körbejárni, s eljutni a nincs más megoldás felismeréséig, hogy ebben benne legyen a keserű valóság, miszerint szármalmasak vagyunk mi, valamennyien.

Kegyetlen dráma *A Janika*? Nyilván az, de csupán egy állomás azon az úton, amelyet Csáth addig járt, megállapodva egy-egy percre az anyagyilkosság témájánál, a halottat pofozó hullamosóknál, a beomló kútban hagyott rokonnal... De nem elsősorban a kegyetlenség *A Janika* témája, mint ahogy a novelláké sem az, hanem az élet egy lehetséges valóságsgzegmentuma. Az ábrázolás tárgya pedig sohasem a regionális tényezők összessége, hanem a lélektani determinánsoké. Trepo-

vot azért pofozzák föl a boncolóasztalon, mert „a hulla disznó volt, és hibás abban, hogy több embert öletett meg, mint *okvetlenül* (kiemelés — B. Gy.) szükséges volt.” A *Kút* című novella Jausz Konrádja pedig *többre* tartja emberi méltóságát, mint barátja életét. Ilyen lélektani rugók mozgatják a Csáth-novellákat, s a lélek síkján lejátszódó folyamatokkal találkozunk *A Janika* szerelmi háromszögében is. Csáth meszerien élezi ki a helyzetet, hogy aztán a felforrósodott légkörben játssza el az érzelem és értelem vitustáncát.

A lélek mélyrétegeinek felszínre hozása *A Janika* fő erénye, ezeket aknázza ki Fodor Tamás rendező is. A rendezői szerepértelmezés leg hívebb tolmácsa kétségkívül a Perticsét alakító Kézdy György volt.

Az első részben Pertics a munkájába bele-belefáradó, ám lelkiismeretes és kötelességtudó, gyermekéért, természetesen, őszintén aggódó családapa. Kissé szolgamód engedelmes és udvarias, aki minden habozás nélkül rohan gyógyszerért a patikába, és teljesíti felesége és az orvos utasításait. Aztán szinte beleszédül Janika elvesztésébe; az igazság kitudódásának pillanatában egy hatalmas, fájó görcsbe merevedik, s körülötte még a levegő is megdermed. A darab második része majdnem zárólag Pertics hatalmas monológja, amelyben a fölszarvazott férj elégtételt akar szerezni a becületén esett csorba miatt, ám őrült dühe — a bor és a most hozatott frissen csapolt barna sör hatására — fokozatosan megértéssé, beletörődéssé foszlik. S mindezt szinte megrázó hitellel alakítja Kézdy György. Jó aggódónak, megalázottnak; tudja érzékelteni fájalmát, és hiteles összeroppanása is. S micsoda színészbravúrral oldja meg sokrétű feladatát! Végig érleli a jellemet, mígnem eljut addig a „felismerésig”, hogy végtére is szerencsés ember, mert nem ő vesztette el gyermekét. Onleplező tragikumának érzékeltetése ritkán látott színészi teljesítmény.

A darab másik nagyszerű alakítását a Perticsnét megszemélyesítő Bajcsay Mária nyújtja. Pontosan rajzolja meg a szerep ívét, az unalmában gramafonozó és körmét reszelő, reggeli lustálkodástól a gyermekéért, férjéért és szeretőjéért egyaránt aggódó nőig, majd pedig a tragédia után a helyzetet vállaló személyig. Nagyszerű jelenetei vannak, szeme és keze játékából olvashatjuk, hogyan éli át például az újabb csapást, amikor a józan meggondolású Kálmán szemébe mondja: a történetek ellenére sem veszi feleségül. Az érvek, hogy a férj elzüllene, a két idősebb gyerek nem tanulna, és pénzük sem lenne elegendő a családi rezsire, szemünk előtt jutnak el a nő tudatáig.

A házibarátot alakító Tóth Józsefnek végig passzív szerepe van, s ezért játéka nem bontakozhat ki, de néma jelenléte is mindvégig kifejező. Ő az előadásnak az a szikrája, amely bármelyik pillanatban láng-ra lobbanthatja e polgári szoba légkörét. A jó alakítások sorába tartozik a mindentudó anyós szerepét játszó Koós Olga és az orvos, Dobák

Lajos is. Briliáns jelenetei vannak még a szolgálknak, Gombos Juditnak és Turza Irénnek.

Szemmel látható, hogy minden színész élvezi szerepét, jól érzi magát a darabban, s játékaival hozzásegít a produkció élményt nyújtó sikeréhez.

BORDÁS Győző

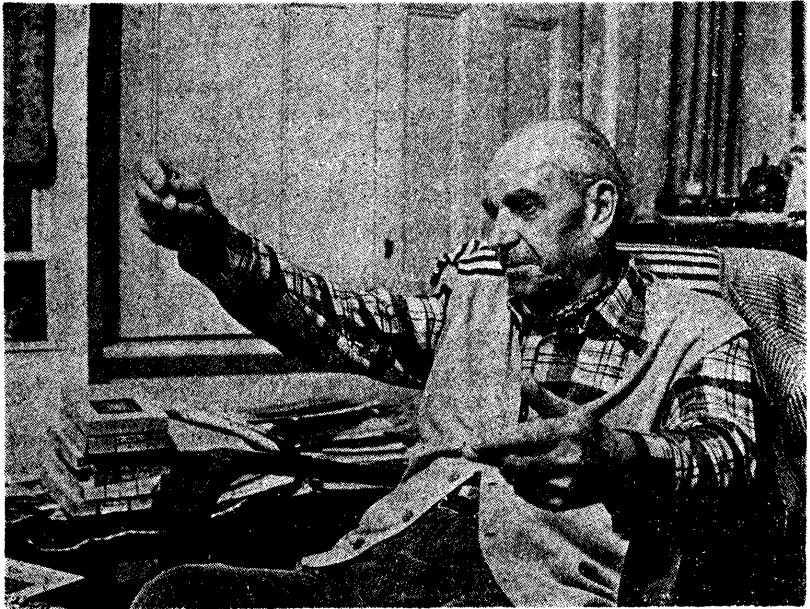
K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

MILAN KONJOVIĆ „ISMERETLEN” RAJZAI

A nyáron rendhagyó kiállítást láthattunk a zombori Milan Konjović Galériában. Nemrégiben ugyanis előkerültek a ma kilencvenedik élet-évét taposó mester fiatalkori jegyzetfüzetei, s bennük több mint fél-száz, talán számára is „ismeretlen” rajzzal. Az 1917—18-ban készült vázlatfüzetekről van szó, és arról a két évről, amikor Konjović az érettségi után beiratkozik a katonai iskolába. Pontosabban ezek azok az évek, amikor a fiatal Konjović még östehetségként rajzolgat, mert majd csak később kerül a prágai akadémiára. S hogy ide úgyszólván már kész festőként kerül, erről győz meg bennünket ez a nyár elején nyílt, nem mindennapi tárlat.

1917. április 19-ei dátumot visel a legrégebbi kiállított rajza, a későbbi festőnek az az önarcképe, amely mellé egy hatalmas öklöt is rajzol. Bár háborús években készült a vázlat, aligha hihető, hogy militarista vagy akár antimilitarista jelkép ez az ökl, annál kevésbé, mert Konjovićnak nem volt ihlető témája a háború. Sőt csak helyel-közzel találunk a sok tájkép, utcarészlet, férfi- és még inkább női portrék mellett k. u. k.-tiszteteket vagy harctérre emlékeztető jeleneteket. Pedig tiszti iskolába járt, s az említett portrék is nyilván egy-egy rendkívüli szabadság könnyebb kicsikarása érdekében is születtek.

Konjović nemegyszer nyilatkozta már, hogy kora ifjúságától festő szeretett volna lenni: 1914-ben nyílt első önálló tárlata a gimnáziumban, bemutatva mintegy negyven rajzát. Hogy a pályára való fölkészülést komolyan vette, annak e kiállítás méltó bizonyítéka. S még nagyobb izgalommal figyeljük a már megsárgult lapokat, ha tudjuk, hogy Konjović sohasem tartotta magát jó rajzolónak. „Társaim játszi könnyedséggel rajzolnak jobból, én meg csak azt tudom lerajzolni, amit látok” — mondogatta, s ez ki is alakította benne a rajz iránti komplexusát. Noha a művész véleménye szerint ez a szorongás végigkísérte pályáján, a zombori kiállítás arról is meggyőz bennünket, hogy Konjo-

Milan Konjović

vić már ekkor, alig húszévesen, eléggé magabiztosan bánik a vonallal. Figyeljük csak meg, milyen bonyolult helyzetben rajzolja meg a mundaiban ágyra dőlt katonát, vagy még inkább a barátja és festőtársa, Ivan Radović portréját! Szinte művészi tökélyvel oldja meg ezen a vázlatán a fej tartását, hogy aztán, amikor a portréval elkészült, szinte mesterien vonja meg a kontúrokat, és zárja le végül a rajzot egy szabálytalan körvonallal.

A Bukovinában és az Isonzón készült rajzlapjai többnyire részletesen kidolgozott tájképek. Itt még a kelletnél több a vonal, és az apró részleteket is ráviszi a lapra. A hegyek ormait és a sűrű erdőket rajzolja. Ekkor készült tisztí portréit olajban is megfesti, de ezeknek az első olajképeknek a kiállításon természetesen csak az üveglapon maradt filmnegatívjait láthatjuk.

Hogy Konjović nem mindig birkózott meg egykönnyen az arcképpel, arra is találunk bizonyítékot. Nyilván nagyon megkínlódott Zora Gavanski asszony portréjának rajzolása közben, mert a modell megkövetelte, hogy a képen frissen készült frizurája és kifestett szemöldöke is érzékelhető legyen. E lapok alatti pontos dátumok tanúbizonysága szerint még ugyanezen a napon lerajzolta azt a nyugodt tekintetű, pipázó Đuro bácsit is, akinek arcképéből békés jellemére is ráismerünk.

Ugyancsak kitűnő rajz *A bal kézzel író ember* címet viselő, amelyen látni, hogy rajzolója át tudta helyezni a kéz súlypontját a bal kéz mozdulatába. Ilyen apró, árulkodó jelek teszik izgalmassá e kiállítást, mert bizonyítják, hogy nagyon is jó rajzolóként indult a fiatal Konjović. Rajztehetsége nélkül nyilván nem fejlődhetett volna azzá, ami lett.

1918 nyarán Konjović a Dolomitokban volt. Pinzolo városkában lakik, amelyet több rajzán is megörökít. Július 26-án egy leölt bakkecskét rajzol, méghozzá sok-sok műgonddal, de — hiába — a hiba mégis becsúszik: az állat lábainak vége, pontosabban a paták már nem fértek a rajzlapra. Ettől függetlenül kész alkotásnak véli a rajzoló, s oda is biggyeszti: „VII/26, Konyovits, Pinzolo”.

Itt készíti el a *Tűz Pinzolóban* című rajzát is: egy eseménydús jelenetet, amelyen sok füst árasztja el a képet. Valahogy éppen ebben a nyers rajzban véljük fölfedezni azt a nyugtalanságot, amely később oly jellemző lesz festőnkre. Vagy ezt már mi magyarázzuk csak bele? Nem is tudom eldönteni.

Számomra az egyvonalas rajzai, portréi a legizgalmasabbak. Már 1917-ben találunk egy ilyent. Alatta az aláírás: „Stöckler hadnagy a Sonnwendsteinon 917 V/20”. Aláírás nélkül. De nem is itt kell az aláírás, mert összetéveszthetetlenül konjovići. Ugyanebbe a típusba tartozik a *Matlárháza* címet viselő is. Egy vonal, s benne mindaz, ami e házat jellegzetessé teszi. A *Látogatóban Justinánál* címűn már játszadozik is a festő: idillikus a kép, érzések vannak benne, bizonyos szentimentalizmus is, amiről többek között az is tanúskodik, hogy aláírása csupán ennyi: „Milan”.

Nem ismertük ezeket a rajzokat. Most, hogy a nyilvánosság elé kerültek, úgy érezzük, általuk jobban megismerjük Konjovićot is. Pontosabban tudjuk fölmérni, honnan indult, miért szakított a Poussin, Engelt, Derain képviselte ideállal, s miért fedezte föl helyettük Renoirt, Gauguint, Van Gogh-ot, Matisse-t és másokat.

A zombori kiállítás azért izgalmas, mert bemutatja Konjovićnak az önmagával folytatott harcát is.

Bela DURANCI

EGY MEGKERÜLT NOTESZ LAPJAI

Rajzok az első világháborúból (1917—1918). Milan Konjović Képtár, Zombor

Amikor már a művészettörténet, s a művész tisztelői egyaránt azt hitték, hogy néhány nagy, hazai és külföldi retrospektív tárlat, egy tekintélyes nagyságú, állandó kiállítási anyag s néhány monográfia

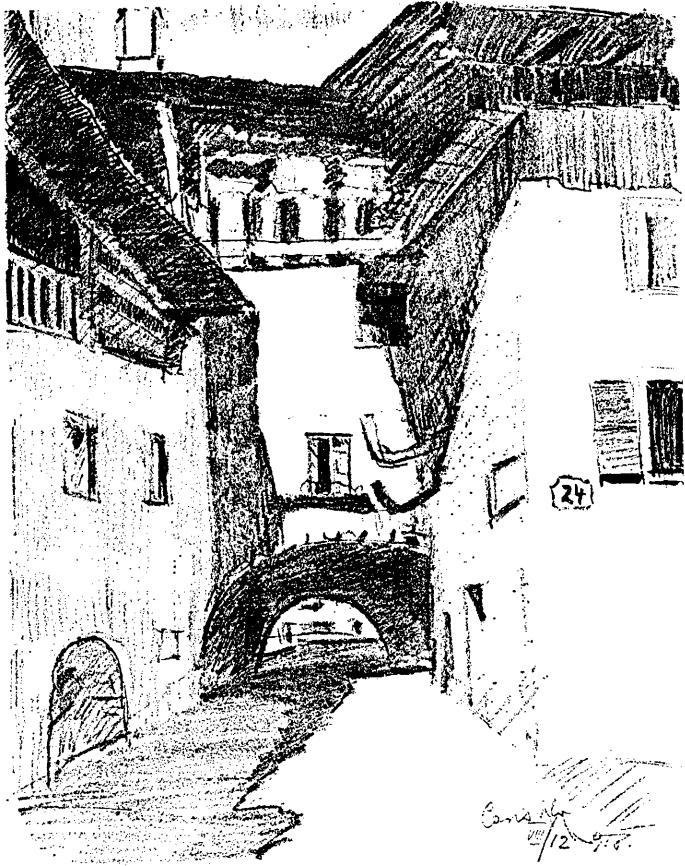
Đoko bácsi, 1917. VII. 5.

után nagyjából ismerik Konjović eddig született alkotásainak tetemes hányadát, s amikor úgy gondolták, hogy a meglévő alkotások szubjektív újrafelfedezésén kívül csak a pátriárkákorbán lévő művész megdöbbentő frissességű, újabb képei szolgálhatnak élményként, akkor előkerült egy megsárgult kis notesz, amely a már eltökélten festőnek készülő, ám a prágai akadémia hatásától még érintetlen fiatalembernek az első világháború forгатagában készült rajzait, vázlatait őrizte kis híján hét évtizeden keresztül. Egy notesz, egy napló, képes feljegyzések egy hosszú élet néhány állomásáról, tisztekről, bajtársakról, a német, majd az olasz falvakról, lakóikról, lányokról, barátokról. A látogatót az önkéntelenül meglesett titok zavara fogja el, hogy azután a kíváncsiság kerekedjen felül rajta.

Negyvenkét ceruzarajzot és egy 1917-ben festett olaj önarcképet ölel fel a kiállítás. Nem lehet, de nem is szabad őket a későbbi alkotások mércéjével mérni. Ezek még nem remekművek, sőt e rajzok némelyike még csak sikeresnek sem nevezhető. Mégis, van ezekben a vázlatokban, tanulmányokban valami, ami figyelmet ébreszt, egy vonal, egy felület, egy részlet, egy mozdulat, fejtartás... S ezek a vázlatok rendelkeznek még valamivel, ami kiemeli, megkülönbözteti őket: a feszségük, az előadás feszsége ezeken a keményen megformált rajzokon. Ezt azonban csak ritkán sikerült a fiatal alkotónak elérnie, sokszor csupán kémények ezek a képek, mintsem feszesek, még némi sutaságot is vélhet benne a szemlélő, a húszas éveik elején járó ifjú ceruzája alatt, bizony, néha még csikorogtak a formák és a vonalak, ugyanakkor már bravúros megoldások is születtek. A világfölforgatás és -megváltás látványos módja már a fiatal Konjovićot sem vonzotta. Annál inkább figyelt már akkor is a környezetére. Ott igyekezett mélyre ásni, ahol volt, abban a témakörben, amit jól ismert, s ez csak az igazán nagy művészek sajátja. Ezeken a rajzokon Konjović már sikerrel kutatja a kezéhez álló kifejezési eszközöket, néhány rajz, például az 1918-as *Tűz Pinzolóban* már a megtalált összhangról tanúskodik és sejteti a későbbi, rá olyannyira jellemző, expresszív hangvételt. A tiszta, mégis lendületes vonalvezetés még néhány rajz sajátja, gondolunk itt elsősorban a *Schneberg 2061 méteres magasságban* és *Az asztal mellett* című rajzokra, vagy ez utóbbi egyik változatára, amelyen a képen szereplő alak áll a középpontban.

Érdeemes külön is szólni a tárlat anyagában is tekintélyes részt elfoglaló portrékról. Az adott szituációban teljesen magától értetődő volt, hogy Konjović a felettesei, bajtársai, alkalmi ismerősei közül választotta ki modelljeit. E portrék készítésére azonban a szinte felkínálkozó motívumokon túl bizonyos alkotói szükségletek is ösztönözték. A pályája legelején álló fiatal művésznek nem lehet igazán felróni, hogy a kettős cél, a típusformálás és a technikai-kompozicionális problémák megoldása képein nem olvadt mindig harmonikus egységbe. Néhol a

Carisolo, 1918. VIII. 12.

formaadás merevsége kétségesse teszi az ábrázolt személy jellemzésének sikerét. Előfordul az is, hogy az arcformákat széttrő kontrasztok, a kiegyensúlyozatlanságok ásták alá a művészi hitelt. Néhány lapon azonban, például a Vaja alhadnagyról készült három portrén, az emberismeret és a típusérzék a művészi eszközök meggyőző erejével párosul. A kevés elemből építkező, egyszerű kompozíció, a néhány vonalas, érzéletes megformálás, a sötét és világos foltok megtalált összhangja egyensúlyba került a modellek érzelmi megnyilatkozásával, jellemével, és a belőlük sugárzó közvetlenség, frissesség, életerő hordozójává vált. A hangulatiság szempontjából némelyik rajz olyan gazdag és meggyőző, hogy szinte látni véljük a szigorú és gögös Stähler hadnagyot vagy a

groteszk, komikus Hromadtkát. Noha, Konjović modelleket rajzolt, mindig előtte volt az egyén, a típus, s az egyéneken túlmutató jelentés is. A rá olyannyira jellemző, erős vonalvezetés már néhol dominál, és sejteti az életmű későbbi sajátjait. Furcsa módon ezek a vázlatok, ezek a zsengek nem az őket követő időszakhoz, a húszas évek útkereséséhez, az idegen vonzódásokhoz kötődnek, hanem már a harmincas évek „magára talált” alkotásaihoz. Konjović talán nem is egészen tudatosan ezeken a rajzokon már egy olyan világot sejtet, amely egyben munkásságának legsokrétűbb kiteljesedését is előlegezi, ugyanakkor azt is tanúsítják, hogy elsajátíthatta volna az ábrázolás hagyományos, akár akadémikus módjait. Őt azonban, mint az elkövetkező évtizedek gazdagán, soha nem látott színességben kiteljesedő életműve is bizonyítja, másféle problémák izgatták.

P. NÁRAY Éva

Fej profilban, 1918. IV. 25.

KRÓNIKA

PULAI FILMFESTIVÁL — Július 18-a és 25-e között tartották meg harmincegyedszer a pulai játékfilm-fesztivált. Az idén tizennyolc hazai játékfilmet láthatott a pulai aréna közönsége. A filmek közül kettőt Bosznia-Hercegovinában, négyet Horvátországban, egyet Macedóniában, hármat Szlovéniában, hetet pedig Szerbiában készítettek. A szemlén bemutatott filmeknek mintegy felét fiatal, első vagy második filmes rendező hozta létre, s ezekben az alkotásokban számos eddig ismeretlen színész is feltűnt. A Magyar Szó kritikusa, Ládi István szerint „a filmtermésben vannak gyatra és közepes, de ezúttal nincsenek ostoba, értelmetlen, felesleges, dilettáns színvonalú produkciók. Olyan filmek, amelyekről évekig azt állították a producerek, hogy a hazai körülményekhez mérten a legkifizetődőbbek”. „A 34. pulai filmfesztivál a jobbak közé sorolható, nemcsak az igényes filmek száma, hanem az átlagszínvonala alapján is. (...) A legújabb filmtermésre azonban árnyékot vet az (...), hogy a színvonal hazai szinten érvényes, a nemzetközi porondon csupán néhány film állhatja meg a helyét. Előfordul az is, hogy színvonala alapján valamelyik film talán meg is útné a nemzetközi mércéket, de témája az idegenek számára vagy érdektelen, vagy felfoghatatlan. A filmek nagy része tehát »hazai használatra« alkalmas.”

A zsűri döntése szerint az idei pulai filmszemle legjobb alkotása Goran Marković *Mintha megtörtént volna* című filmje. „A déjà vu kérdésében rejelő lehetőségeket a rendező maradéktalanul kihasználta ahhoz, hogy a suspense, a melodráma, a horror elemeit felhasználva rendkívül összetett szerkezetű pszichológiai drámát alkot-

son, s az idősíkok váltakozásával a várható és nem várható események késleltetésével nagyfokú feszültséget teremtsen, ugyanakkor rafináltan politikai és társadalmi vonatkozású gondolatokat sugalljon a múlttól és a múlt esetleges megismétlődéséről, a történelem visszatérésének nyugtalanító veszélyéről. Goran Marković műve több, mint egyszerű izgalmas rémfilm, pszichologizálva szórakoztatás, de többrétű mondanivalóját nem tolakodóan, tézisekbe szorítva fejt ki, hanem az egynél több lelkivilágának és tetteinek a vetületében” — írja Ládi István.

A rendezésért járó díjat Vladimir Blazevszki (*Hi-Fi*), a forgatókönyvért járó pedig Dejan Sorak (*Tiszt rózsával*) kapta. A legjobb női főszerepért Anica Dobrát (*Mintha megtörtént volna*), a legjobb férfi főszerepért Žarko Lauševićet (*Tiszt rózsával*) díjazták. A legjobb női epizódszereplő Vesna Trivalić (*Októberfest*), a legjobb férfi epizódszereplő Petar Božović (*Mintha megtörtént volna*) lett. Az operatőri díjat Radoslav Vladoić (*Útban Katanga felé*), a legjobb zenéért járó Janez Gregorić (*Blanka Kolak szerelmei*), a legjobb montázsért járó Petar Marković (*Hi-Fi*) érdemelte ki. A jugoszláv filmkritikusok díját Živojin Pavlović *Útban Katanga felé*, a debütálóknak járó Jelen-díjat pedig Goran Paskaljević *Orangyál* című művének ítéltek oda.

A pulai filmfesztivál kísérőrendezvényeként tárlatokat, könyvbemutatókat és kerekasztal-értekezleteket is tartottak. A tanácskozásokon megemlékeztek a hazai játékfilmgyártás negyvenedik évfordulójáról, a hazai film esztétikáját vették szemügyre, beszélgetést tartottak a video és a hazai filmek kapcsolatáról és a bemu-

tatott művek részletes elemzésére is sort kerfettek.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — Kiosztották az idei Július 7-e díjakat, a Szerb SZSZK rangos művelődési elismeréseit. A művészetek terén elért kiváló eredményeiért Danilo Kiš író, dr. Milutin Garašanin archeológus, Olivera Đurđević csembalista, Muslim Mulíci képzőművész, Dušan Ristić jelmez- és díszlettervező, valamint Mira Banjac színművész nő részesült Július 7-e díjban.

AZ ÖRÖKÖS VÁNDORLÁS FILMEN — Miloš Crnjanski legismertebb regényének az *Örökös vándorlás*nak filmváltozata készül. A forgatás Aleksandar Petrović rendező vezetésével augusztus derekán kezdődött a baranyai Kopácsi-réten, majd Csehszlovákiában és a Szovjetunióban folytatódik. Előreláthatólag tizhónapi szakadatlan munka kell a forgatáshoz. A filmből többrészes televíziós folytatásos sorozat is készül, éppen ezért a gyártási költségek jelentős részét a belgrádi és az újvidéki tévé vállalta. A szerbek tizenhetedik század végi északra költözésének történetéből készülő, nagy filmspektákulumban mintegy száznyolcvan hivatásos színész és több ezer statiszta vesz részt.

NEMZETKÖZI KERÁMIATRIENNÁLE — A nyár folyamán rendezték meg Zágrábban a II. Nemzetközi Kerámiatriennálét. A szervezők arra törekedtek, hogy minden kontinensről bemutatásra kerüljenek a legkiválóbb alkotások. Negyvenhárom országból érkeztek kerámiatárgyak, Algír, Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Kanada, Német Szövetségi Köztársaság, Nagy-Britannia, Német Demokratikus Köztársaság, Görögország, Hollandia, Magyarország, Írország, Izland, Izrael, Olaszország, Japán, Mexikó, Új-Kaledónia, Norvégia, Új-Zéland, Új-Guinea, Lengyelország, Portugália, Puerto Rico, Svájc, Svédország, Csehszlovákia, Törökország, Szovjetunió, Amerikai Egyesült Államok, Venezuela és Jugoszlávia négy-

száztizenhat művésze állította ki egy-egy munkáját.

A szervezők anyagi megfontolásból kisméretű kerámiatárgyak kiállítására mellett döntöttek, az alkotások nem lehetnek nagyobbak 15×15×15 centiméternél. A formátumbeli megkötöttség érdekes képzőművészeti összképet eredményezett: nagyon kevés használati tárgy érkezett a triennáléra, az alkotásokat pedig ötletes, racionális, elegáns és gyakran meghökkentő formák jellemezték. A II. Nemzetközi Kerámiatriennálé azt bizonyítja, hogy a kerámia nem kisebbségi vagy mellékes képzőművészeti diszciplína, hanem alkalmas arra, hogy művelői adekvát tartalmakat fejezzenek ki vele, ugyanolyan problémákat, mint a képzőművészet bármely más ágazata.

A nemzetközi zsűri a triennále nagydíját Lengrad Jan-Claude belgiumi művésznek ítélte oda. Ezenkívül még huszonhat díjat és hetvenegy oklevelet osztott ki. A díjnyertes alkotásokat hamarosan Belgrádban, Ljubljanában, Prisztinában, Szarajevóban, Szkópjében, Titogradban és Újvidéken is bemutatják.

MEGNYÍLT A MIMARA MÚZEUM — Július közepén Zágrábban a Roosevelttér 5. szám alatt megnyílt a Mimara Múzeum. A nemrégiben elhunyt, híres műgyűjtő, Ante Topić Mimara teljes kollekcióját Zágráb városának adományozta. A mintegy négyezer műtárgyból álló gyűjteményből a múzeum negyven termében ezeröttszáz alkotást állítottak ki. A látogatókat nemcsak az értékes műkincsek vonzzák, hanem a Mimara-hagyatéknak otthont adó, neoreneszánsz stílusú épület is, amelyet Európa egyik legszebb múzeumának tartanak.

AMATŐR KÉPZŐMŰVÉSZEK TALÁLKOZÓJA — Tizenkettedik alkalommal került sor az idén Temerinben az amatőr képzőművészek találkozójára, amelynek keretében nagyszabású kiállítást szerveztek. A TAKT hagyományos Bíró Miklós-díját a lendvai Toplák Lászlónak ítelték oda.

Oklevelet kapott a zágrábi 69 képzőművészeti csoport, Csáki Mihály (Újvidék), Fürstner Etelka és Csernus László (Kishegyes). A környezetvédelmi plakátra kiírt pályázaton Sóti György (Újvidék) munkája bizonyult a legjobbnak, oklevelet érdemelt ki a temerini Matuska Zsuzsanna, a szabadkai Gálfi Csaba és a topolyai Szőke Ottó. A *Dolgozók* hetilap díját a kishegyesi amatőr keramikusok kapták.

A temerini Művelődési Kör, a *Dolgozók*, a *Képes Ifjúság*, az *Új Szimposion* és a Tanyaszínház védnökségével az idén megalakult a Túlabarai Ifjúsági Alkotótábor, amelyen tizenöt pályakezdő, többnyire középiskolás fiatal képzőművész vett részt az ország minden tájáról. A foglalkozásokat Péter László vezette. Az alkotótábor keretében Szombathy Bálint, Slavko Matković és Dormán László tartott előadást. A fiatalok munkáit a TAKT-on állították ki, néhányat közölük megtekinthetünk a TAKT válogatott anyagából őszre megrendezendő kiállításon is.

A GRADAC DANILO KIŠ-SZÁMA — A čačaki *Gradac* című irodalmi, művészeti és művelődési folyóirat ez évi, 76—77. számát Danilo Kiš munkásságának szentelte. A tematikus szám anyagának legnagyobb részét a francia *Sud* című irodalmi folyóirat 66., Danilo Kišről szóló számából vették át. A *Gradacot* az író önéletrajzi vallomása nyitja, ezt követi egy Danilo Kišsel készült interjú, továbbá három esszé, amelyekben a szerző Flaubert-rel és Borges-szel, valamint Nabokovval foglalkozik, és közép-európai témákat dolgoz fel. Az utóbbiban olvashatjuk többek között az alábbi okfejtést: „Petri György (1944) költészetének például ma semmi köze sincs ahhoz, amit közép-európai tradíciónak nevezhetnénk, ahhoz a kulturális és irodalmi komplexus-

hoz, amit a századelőtől a második világháború kezdetéig az európai szellemiségű pesti *Nyugat* hirdetett. Petri a Kosztolányi- vagy Juhász Gyula-féle kifinomult közlésmodot módszeresen szétzilálta, megcsontkította, s a jellegzetesen közép-európai szecsessziós díszítőelemek egyfajta Pollock-szerű költői informellé estek szét. Ez a költői informel az egész Duna menti, bécsi és pesti, a szép kisugárzásaként felfogott költői hagyományval való szakítás eredménye. A *költészet csúnya, mint a valóság*. És ez a valóság nem hagyja, hogy „megénekeljék”, csak dadogni, magogni, ugatni és öklelezni lehet ebben a valóságban, nem lehet »magányba menekülni«, nincsenek »szép tájai«, kivesszük belőle a plátói szerelmek és a fellángolások, közelebb áll hozzá a szerencsétlen József Attila, mint a mesteri Kosztolányi és melankolikus Esti Kornélja. A hagyományos, nemzeti, petőfiánus költészet ma hazugságnak minősül, jövő nélküli, idealisztikus projekció, a holdkórosok optimista motyogása. (...) Ennek ellenére Petri György nem a lázadás verseit írja. Költészete semmi után sem kutat, nem hordoz üzenetet, semmilyen igénnyel sem lép fel, csak lenni akar, és van is, a magyar sivárság pillanatfelvétele.”

A folyóirat közli továbbá a *Fövenyóra* francia kiadásának előszavát, valamint számos Danilo Kiš műveivel foglalkozó esszét és tanulmányt. A tanulmányok az önéletrajzi indítatású regénytriptichonnal, a *Korai bánattal*, a *Kert*, *hamuval* és a *Fövenyórával* foglalkoznak, s itt olvashatjuk a regényekben megjelenő víz metamorfózisairól szóló elemzést is. A kutatók vizsgálat alá vették a regényhősök halálának módozatait, a valóság tükröztetésének formáit, a szövetségesező eljárásokat, s ennek következtében Danilo Kis műveit a francia új regény vonulatába sorolják.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Varga Zoltán: Üdítő kis antiutópia (Herceg János: *Iketánia*)
1192
- Gerold László: Lebontott próza (Hornyik György: *Bontás*) 1194
- Toldi Éva: A remény tételei (Spiró György: *Álmodtam neked*)
1197
- Sárvári V. Zsuzsa: Boszorkánymonográfia (Szendrey Ákos: *A ma-
gyar néphit boszorkánya*) 1200
- Gerold László: Nyílt szívvel és ésszel (Kacsir Mária: *A varázslat
elemzése*) 1203
- Csáky S. Piroska: A kultúra fokmérőiről (Csapodi Csaba—Tóth And-
rás—Vértesy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*) 1206

S z i n h á z

- Febér Katalin: A sárkány 1208

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző: Csáth Géza emlékére 1210

K é p z ő m ű v é s z e t

- Bela Duranci: Milan Konjović „ismeretlen” rajzai
P. Náray Éva: Egy megkerült notesz lapjai

KRÓNKA

Pulai filmfesztivál; Díjak, elismerések; Az *Örökös vándorlás* fil-
men; Nemzetközi kerámiatriennále; Megnyílt a Mimara Múzeum;
Amatőr képzőművészek találkozója; A *Gradac* Danilo Kiš-száma

Számunkat Milan Konjović ifjúkori rajzaival illusztráltuk

Az 1129. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1987. szeptember. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 1500, fél évre 750. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 300 dinár; külföldre egy évre 3000, fél évre 1500 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 1000 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken.
YU ISSN 0350-9079